Regnum Marianum

Az eszme története, jelentősége és hatása

MAGYARSÁGKUTATÓ INTÉZET

Regnum Marianum

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 46.

REGNUM MARIANUM

Az eszme története, jelentősége és hatása

SZERKESZTETTE: KLIMA GYULA

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2022

Szakmai lektor: Klima Gyula
A szerkesztő munkatársa: Bíró Csilla
Nyelvi lektor: Rási Szilvia

A borítón a pomázi Szent István Király Plébánia oltárképének részlete látható.
Fotó: Klima Gyula (2020)

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök), Fehér Bence,
Katona József Álmos, Kovács Attila, Mati Márton, Pomozi Péter

A kötet megjelenését támogatta a

Kulturális és Innovációs
Minisztérium

© Szerzők, Szerkesztők, 2022

https://doi.org/10.53644/mki.rm.2022

ISBN 978-615-6117-59-5
ISSN 2677-0261

TARTALOM

Klima Gyula: Bevezetés. A Regnum Marianum-eszme jelentősége és különböző aspektusai 7
Völgyesi Levente: A Regnum Marianum-eszme alkotmányjogi vonatkozásai 13
Bujdosó Ádám: A Regnum Marianum eszméje az Árpád-korban 31
Németh Zsolt: Szellemi kapcsolatok a Szent Korona képi programja és Szent István országfelajánlása között 53
Teiszler Éva: A Regnum Marianum-eszme tartalma és jelentése az Anjou-kor végéig 87
Gyenes László: A Regnum Marianum-eszme heraldikai megjelenítései a XVI–XVIII. században 113
Kerékjártó Ágnes – Németh Zsolt: Szemelvények a Regnum Marianum-eszme egyházművészeti megjelenítéseiből 161
Kovács Kálmán Árpád: A Regnum Marianum, a Regnum Christi és Res publica laico modo separata a protestáns közgondolkodásban (1871–1925) 199
Miklós Péter: Apostoli királyok, szent uralkodók és a Regnum Marianum 231
Scheffer Miklós: A XX. századi keresztény misztika a Regnum Marianum-eszme fényében 249

A kötet szerzői 291

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.7

KLIMA GYULA

BEVEZETÉS

A REGNUM MARIANUM-ESZME JELENTŐSÉGE ÉS KÜLÖNBÖZŐ ASPEKTUSAI

KIVONAT: Ez a rövid bevezető tanulmány a Regnum Marianum-eszme ama aspektusaira világít rá, amelyek megfelelő kontextusukba helyezik a kötet tanulmányai által részletesebben kidolgozott, az eszme történelmi jelentőségét érintő kérdéseket. A tanulmány az eszmetörténet különös episztemológiai problémáinak és az ebből következő metodológiai sajátságainak rövid elemzésével zárul.
KULCSSZAVAK: Regnum Marianum, Szent István, védőszentek, az eszmetörténet episztemológiája és metodológiája

---

Mit is jelent az, hogy Magyarországra tradicionálisan Regnum Marianumként, Mária országaként, pontosabban királyságaként szoktunk referálni? Mi a jelentősége ennek a megjelölésnek? Honnan ered? Mennyire specifikusan magyar ez a tradíció? Mit jelentett ez a tradíció történelmünkben? Hogyan élt tovább századokon át: milyen vallásos, teológiai, jogi, politikai eszmerendszerek keretében, milyen művészeti és egyéb kulturális formákban? Mi a jelentősége és hatása ennek a tradíciónak a mai életünkben, gondolkozásunkban? Ilyen és hasonló kérdéseket feszegettek és feszegetnek az MKI Eszmetörténeti Kutatóközpontja által rendezett konferenciának az előadásai, valamint a konferencia nyomán született, jelen tanulmánykötet írásai.

Ebben a rövid bevezetőben én mindössze arra tudok vállalkozni, hogy rávilágítsak a Regnum Marianum-eszme néhány fontosabb aspektusára, azzal az ígérettel, hogy az ezután következő tanulmányok részletes válaszokat adnak majd az iménti kérdésekre.

A hagyomány, miszerint Magyarország Mária királysága, egy konkrét történelmi eseményhez, nevezetesen Szent István királyunk halálához kötődik, melyet Hartvik püspök, Szent István legendájának írója, a következő módon írt le:

„Végre Isten irgalmából, a százszoros jutalom díjára érdemesen, láz vette le lábáról, s mikor már nem volt kétséges halálának hamari napja, előszólította a püspököket és palotájának Krisztus nevét dicsőítő nagyjait; először megtárgyalta velük, hogy kit választanak helyette királynak. Majd atyailag intette őket, hogy őrizzék meg az igaz hitet, amelyet elnyertek; hogy az igazságot szeressék, az égi szeretet láncait kedveljék, gyakorolják a szeretetet, az alázatossággal törődjenek, de mindenekelőtt a kereszténység zsenge ültetvényén csőszködjenek. E szavak után kezét és szemét a csillagokra emelve így kiáltott fel: Ég királynője, e világ jeles újjászerzője, végső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó Istenhozzádot mondva lelkemet kezedbe ajánlom."[1]

A haldokló, örökös nélkül maradt szent király tehát királyságát Szűz Mária, Krisztus anyja oltalmába ajánlotta. Az, hogy egy országot vagy várost egy védőszent oltalmára bíznak, régi katolikus hagyomány. Így például Írország Szent Patrik, Párizs Szent Dénes oltalma alatt áll. De már Konstantinápoly polgárai is úgy tekintettek városukra, mint amely a Szent Szűz különleges védelmét élvezi. Úgy tűnhet tehát, hogy történelmileg nincs semmi különös abban, hogy István Máriát nevezte meg országunk védőszentjeként, és hogy ez a hagyomány öröklődött át napjainkig. De talán mégis van valami speciális ebben…

Miért pont Mária a magyarok védőszentje? Miért nem például Péter vagy akármelyik másik apostol? És van-e annak valami különösebb jelentősége, hogy a trónörökös nélkül maradt király országát Máriának ajánlotta, úgyis mint az ország örökös királynőjének?

1 Kurcz Ágnes fordítása. In Kurcz – Csóka J. – Érszegi 1983, 48–49.

Ha a legendát ezeknek a kérdéseknek a szempontjából nézzük, egy mind teológiailag, mind politikailag, mind jogilag különös kép kerekedik ki előttünk, amely azt jelzi, hogy Máriának országunkhoz való viszonya a hagyományos védőszent szerepen túlmutató, specifikus jelentőséggel bír.

Azon túl ugyanis, hogy Máriának védőszentként való invokációja, mint láthattuk, régi bizánci hagyomány, és mint köztudott, a bizánci kereszténységnek jelentős befolyása volt a magyar kereszténység alakulására, Mária, mint Jézus anyja, a legmagasabb helyet foglalja el a szentek hierarchiájában. Ez viszont Péter, a római kereszténység fő apostola fölé helyezi, ami teológiából politikára fordítva azt jelenti, hogy Róma nem diktál a magyar egyháznak például a püspökök kinevezésében. Ha ez a spekuláció történelmileg is megállja a helyét, akkor mindenesetre érdekes eszmetörténeti indokát adhatja annak, hogy a magyar királyoknak miért nem kellett a nyugaton a korban tipikus invesztitúrakonfliktusokkal bajlódniuk. De ennek a kérdésnek a részleteit inkább jogtörténész és történész kollégáimra hagyom, akiknek bizonnyal lesz több mondanivalójuk ez ügyben. Völgyesi Levente tanulmánya elsősorban a kérdés jogtörténeti, alkotmányjogi aspektusait, Bujdosó Ádám írása pedig az eszme Árpád-kori befolyásának történelmi alakulását taglalja.

Az ország Máriának való felajánlása az örökös nélkül maradt uralkodó által ráadásul úgy is értelmezhető, mint a királyságnak Máriára mint annak örökös királynőjére való hagyományozása. Nem véletlen tehát, hogy noha az eredeti legenda szerint szent királyunk a halálos ágyán tett kijelentésével ajánlotta az országot Máriának, a jelenet számos ábrázolásában az ereje teljében lévő király az országot jelképező Szent Koronát nyújtja át az égi trónusán ülő mennyei királynőnek. Így kapcsolódnak össze tehát Máriának mint az ország védőszentjének és mint örökös égi uralkodónőjének az eszméi az országot jelképező Szent Korona és az azt átnyújtó apostoli király eszméivel. Ezt a kapcsolatot elemzi részleteiben Németh Zsoltnak a Szent Korona „képi programját" diszkutáló tanulmánya. Teiszler Éva ezt követő írása a gondolat Anjou-kori megjelenéseit mutatja be, amint az a kor történelmi dokumentumaiban található.

Érdekes és mindenképp magyarázatra szoruló jelenség az, hogy az írásos dokumentumokkal szemben a későbbi századokban a Regnum Marianum eszméje inkább képi formában, templomképekben és freskókban, valamint

heraldikai szimbolikában jelenik meg. Ezt a heraldikai szimbolikát mutatja be Gyenes Lászlónak a barokk kort és a kora újkort átívelő gazdagon illusztrált tanulmánya. Németh Zsolt és Kerékjártó Ágnes prezentációja az eszme egyházművészeti megjelenítéseiből nyújt válogatást két korszakra, nevezetesen a legkorábbi: középkori, valamint a modern: huszadik és huszonegyedik századi ábrázolásokra koncentrálva.

A modern korban ugyanis a Regnum Marianum eszméje új, megerősödött politikai töltéssel gazdagodva, ismét jelentős szerepet kapott a magyar közgondolkodásban. Tudnunk kell ehhez, hogy már a bizánci hagyománnyal kezdődően a Mária-kultusz erősen kötődött a Szűzanya védnöksége alatt álló politikai közösség egységének és így az általuk birtokolt terület integritásának eszméihez. A magyar Regnum Marianum-eszme esetében ezt különösen megerősítette az a gondolat, hogy az ország, lévén Mária királysága, szó szerint szent és sérthetetlen. Ámde, mint tudjuk, ez a „sérthetetlenség" Mohácstól Trianonig számos csorbát szenvedett, amit különösen súlyosbított az ország belső vallási, politikai megosztottsága is. Ezt a komplikált kérdéskört járja körül Kovács Kálmán Árpád „A Regnum Marianum, a Regnum Christi és Res publica laica separata a protestáns közgondolkodásban (1884–1925)" című fejezete. Miklós Péter „Apostoli királyok, szent uralkodók és a Regnum Marianum: Közelítések a katolicizmus és a magyar állameszme modern kori történetéhez" című tanulmánya az apostoli királyság és az uralkodó szentsége katolikus teológiai és magyar államelméleti/közjogi kereteinek rövid áttekintése után a modern magyar állam(fő/uralkodó) szakralitása, valamint a Szent Korona kultusza mellett a Regnum Marianum fogalmának sajátos katolikus értelmezését mutatja be, elsősorban a két világháború közötti korszakban a széles közvélemény előtt ismert és a keresztény nemzeti ideológia egyházi újkonzervatív irányzatához sorolható szerzők (így például Bangha Béla jezsuita szerzetes, Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, Zadravecz István ferences szerzetes, tábori püspök) szövegei alapján.

De ez még mindig nem a történet vége. A Regnum Marianum eszméje nem csak valami a második világháború előtt szerepet játszó, pusztán történelmi jelenség. Megjelenik az ötvenes évek egyházi művészetében is, mint például a Kerékjártó Ágnes által bemutatott pomázi Szent István-templom egyedülálló

freskóiban, amelyek megalkotása abban az időben szinte vakmerően bátor politikai tett volt. De talán még különösebb megjelenései vannak ennek az eszmének a XX. századi katolikus misztikában; ezekkel Scheffer Miklósnak a kötetet záró tanulmánya foglalkozik.

Ezzel kapcsolatban itt talán érdemes felhívnom a figyelmet a Regnum Marianum-eszme történetének, de általában mindenféle eszmetörténetnek bizonyos filozófiai, konkrétan episztemológiai aspektusára. Amikor bizonyos eszmék történetét tárgyaljuk, fontos különbséget tennünk az eszmék mint történelmi tények és az eszmék tartalmának történelmi tényszerűsége között. Az például, hogy az ókori görögök azt hitték, hogy a villámrázó Zeusz az Olümposz tetején trónolva rázza villámait, ellenőrizhető, a görög költészetben dokumentált történelmi tény, de ennek a hitnek a tényszerűsége természetesen erősen vitatható. Ám ez utóbbi nem is az eszmetörténet kérdése: egy klasszika-filológus nem azt a kérdést teszi föl, hogy Zeusz tényleg az Olümposzon ülve rázza-e villámait, hanem azt, hogy a görögök ténylegesen hitték-e, hogy Zeusz az Olümposzon trónol. Hasonlóképp, az utolsó előadás misztikusaival kapcsolatban nem az az eszmetörténeti kérdés, hogy vízióik tartalma tényszerűen igaz-e, hanem az, hogy vízióik ténye (ha egyáltalán az maga tény, és nem pusztán más vagy mások által kegyesen nekik tulajdonított jelenség) milyen inspirációt, és ezáltal milyen tényleges tetteket eredményezett. Nem az az eszmetörténeti kérdés, hogy Pio atya ténylegesen megjelent-e Mindszenty bezárt cellájában, hanem az, hogy az ebben való hit milyen további gondolatokat és ezáltal milyen tetteket inspirált.

Mármost mit jelent mindez konkrétabban a Regnum Marianum eszméjével kapcsolatban? És mit jelent mindez ma számunkra, ennek az eszmének az örökösei számára? Mint már az eddigiekben is láthattuk, és az itt következő tanulmányok sokkal gazdagabban kifejtik majd, az eszme, jóllehet azonosíthatóan ugyanaz maradt, története során számos aspektusában, a Szűzanyának az ország védőszentjeként való invokációjától a politikai ellenállás vallásos szimbólumáig, sokféle átalakuláson ment át. De akárhogy is változik, egyrészt lényegében ugyanaz, másrészt csak akkor marad lényegében ugyanaz, ha egyáltalán fennmarad. Ezt szolgálják a jelen kötet írásai is.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kurcz Ágnes – Csóka J. Gáspár – Érszegi Géza: *Árpád-kori legendák és intelmek.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1983.

Regnum Marianum: the significance and various aspects of the idea

ABSTRACT: This brief introductory essay highlights those aspects of the idea of *Regnum Marianum* which place the various issues of the historical significance of the idea worked out in detail in the subsequent chapters of the present volume in their proper context. The essay concludes with a brief analysis of some peculiar epistemological problems of the history of ideas and their methodological implications.
KEYWORDS: Regnum Marianum, St. Stephen, patron saints, epistemology, and methodology of the history of ideas

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.13

VÖLGYESI LEVENTE

A REGNUM MARIANUM-ESZME ALKOTMÁNYJOGI VONATKOZÁSAI

KIVONAT: Egyesek történelmi tényként, mások legendaként kezelik azt, hogy amikor Szent István király halála közeledtét érezte, Magyarország további sorsát megnyugtató módon kívánta rendezni, így e világi értelemben – élve a patrimoniális uralkodó felségjogával – utódkijelölési jogát gyakorolva Orseolo Péterre hagyta az ország koronáját, amíg a Magyar Királyság örökös királynőjének Magyarok Nagyasszonyát, a Boldogságos Szűz Máriát tette meg.

Mindezen történelmi tényeknek vagy legendás elemeknek évszázadokig különösebb közjogi jelentőségével nem találkozunk. Azon ábrázolásnak, miszerint Szent István nyújtja Szűz Máriának a Szent Koronát, csupán az újkor hajnalán lesz létjogosultsága.

A rendi jogok kiteljesedésével, a XVI. században kristályosodik ki és válik egységes eszmévé a Szent Korona-tan és az organikus államesze. Werbőczy István az általa megalkotott Hármaskönyvben kapcsolja egybe a király és a rendek személyi, valamint a Magyar Királyság országainak területi egységét valló elméletet, ahol a Regnum tulajdonosa minden egyes esetben maga a Szent Korona, ez pedig ezáltal lesz misztérium, szimbólum és absztraktum.

Ebben az ideális egységképben komoly törést okoz a kettős királyválasztás (1526), majd Magyarország három részre szakadása (1541). S nem csupán az ország feldarabolódása, hanem az egyes országrészek feletti idegen befolyás érvényesülése és az önálló nemzeti lét megszűnésének fenyegetettsége is napirendre került. Az ország feldaraboltsága nem csupán politikai, hanem vallási alapon is bekövetkezett.

Ebben a helyzetben önmagában a Szent Korona-eszme elégtelennek bizonyult, hiszen az idegen érdekeket szolgáló magyar királyok törvényes uralkodónak számítottak, amennyiben megválasztásukba és megkoronázásukba alaki hiba nem csúszott. Ebben az időszakban erősödött fel a Regnum Marianum eszmeköre, amely a mai napig érezteti hatását. Egyszerre szolgálta a vallási egységet, a rekatolizáció ügyét, továbbá a Mária személyében a nemzet egy idealizált uralkodónőt kaphatott, s a Hereditas Mariae-elv mentén az ország töröktől való visszafoglalása, majd az abszolutisztikus uralkodói tendenciákkal szembeni fellépés alkalmas eszközévé vált.
KULCSSZAVAK: magyar alkotmánytörténet, Habsburg abszolutizmus, Szent Korona-tan, Mária öröksége

Bevezetés

Megosztott a közvélemény abban a kérdésben, amelyet egyesek történelmi tényként, mások viszont legendaként kezelnek, miszerint amikor Szent István király halála közeledtét érezve Magyarország további sorsát megnyugtató módon kívánta rendezni, ezért e világi értelemben – élve a patrimoniális uralkodó felségjogával – utódkijelölési jogát gyakorolva Orseolo Péterre hagyta az ország koronáját,[1] akkor – és itt található a jelenleg bizonyítékokkal alá nem támasztható esemény – a Magyar Királyság örökös királynőjének Magyarok Nagyasszonyát, a Boldogságos Szűz Máriát tette meg. Mindezen történelmi tényeknek vagy legendás elemeknek évszázadokig különösebb közjogi jelentőségével nem találkozhatunk, a középkorban ennek nem tulajdonítottak alkotmányos hivatkozási alapot, az Árpád-ház idején a királyi trón betöltésének jogalapját a vérségi elv adta, majd a királyi ház kihalását követően előtérbe került a Szent Korona-eszme, ez pedig az organikus államtannal összekapcsolva gyakorlati-

1 Györffy 2013, 377.

lag a XX. század közepéig meghatározta az állami hatalomgyakorlás alapjait.[2] Azon ábrázolás, miszerint Szent István nyújtja Szűz Máriának a Szent Koronát, csupán az újkor hajnalán nyer létjogosultságot; ezen vonatkozásban jelen tanulmány nem a lelkiségi, nem is a művészettörténeti oldaláról közelíti meg a kérdést, hanem kizárólagosan ennek politika- és alkotmánytörténeti elemeit vonultatja fel, teret hagyva a történelemtudománynak, hogy sajátos módszereit felhasználva a tények hiteles feltárására törekedve mutassa a be a korszakot.

A rendi jogok kiteljesedésével, a XVI. században kristályosodott ki és vált egységes eszmévé a Szent Korona-tan és az organikus állameszme. Werbőczy István az általa megalkotott Hármaskönyvben (1514) kapcsolja egybe a király és a rendek személyi, valamint a Magyar Királyság országainak területi egységét valló elméletet, ahol a Regnum tulajdonosa minden egyes esetben maga a Szent Korona, amely ezáltal lesz misztérium, szimbólum és absztraktum.[3]

Ebben az ideális egységképben komoly törést okoz a kettős királyválasztás (1526), majd Magyarország három részre szakadása (1541). S nem csupán az ország feldarabolódása, hanem az egyes országrészek feletti idegen befolyás érvényesülése és az önálló nemzeti lét megszűnésének fenyegetettsége is napirendre került. Az ország feldaraboltsága nem pusztán politikai, hanem vallási alapon is bekövetkezett.

Ebben a helyzetben önmagában a Szent Korona-eszme elégtelennek bizonyult, hiszen az idegen érdekeket szolgáló magyar királyok törvényes uralkodónak számítottak, amennyiben megválasztásukba és megkoronázásukba alaki hiba nem csúszott. Ebben az időszakban erősödött fel a Regnum Marianum ama eszmeköre, amely a mai napig érezteti hatását. Egyszerre szolgálta a vallási egységet, a rekatolizáció ügyét, továbbá Mária személyében a nemzet egy idealizált uralkodónőt kaphatott, s a Hereditas Mariae-elv mentén az ország töröktől való visszafoglalása, majd az abszolutisztikus uralkodói tendenciákkal szembeni fellépés alkalmas eszközévé vált.

A jelen írásmű témája ezen barokk kori közjogi vonulat feltárása irodalmi és jogforrások bemutatásán keresztül.

2 Máthé 2004, 285.
3 Eckhart 2000, 102.

A „mi Máriánk”

Bár alapvető fontosságú a primer írott forrásanyag áttekintése, az élő hagyomány feltérképezése legalább ennyire fontos, tekintettel arra, hogy alapjaiban foghatók meg egyes intézmények tovább élésén keresztül azok rendeltetései. Márianosztra község Pest megye északi határában helyezkedik el. A nagyközönség általában a helységnév mögött a fegyházat és börtönt látja, de legalább ennyire jelentős – még ha kevésbé is ismert – a Mária-kegyhely, a Magyarok Nagyasszonya-bazilika. Az egyik érdekesség, hogy Márianosztrát pálos szerzetesek látják el; ez az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend. Így a szerzetesközösségnek eleve magyar gyökerei vannak, erős máriás motívumokkal. A zarándokok kalendáriumában több búcsúnap is szerepel, viszont van egy havi rendszerességgel visszatérő engesztelő zarándoklat. Minden hónap tizenharmadik napján összegyűlnek a hívek a szomszédos településekről, a kegyhely elsődleges vonzáskörzetéből. Bár a tizenharmadikai engesztelő virrasztások a fatimai jelenésekhez (1917) kötődnek, annyiban már nemzetiesedett az esemény, hogy az egyetlen magyar alapítású férfi szerzetesrend, a pálos rend – hivatása szerint – a magyar nemzet boldogulásáért vezekel, s erre hívja a híveket is. A harmadik megfigyelhető érdekesség a bazilika kegyképe. Elsőre egy tipikus ábrázolással találkozunk: Máriát és karjaiban a kis Jézust láthatjuk. De ha szemügyre vesszük, hogy mi ékesíti a fejüket: Jézus fején egy korona, talán ismeretlen, de mégis zárt korona, szinte császári jellegű, viszont zárt kialakítása okán bizonyosan szuverén uralkodóé, miközben Mária fején a Szent Koronát vélhetjük felfedezni.

Ezt a kegyképet többször érte az a megtiszteltetés, hogy a rajta ábrázolt Mária fejére kerüljön Magyarország koronájának egy másolata. Az első koronázásra 1749. augusztus 31-én került sor.[4] Önmagában már ez a koronázás is érdeklődésre adhat okot, hiszen a regnumnak volt törvényesen megkoronázott uralkodója Mária Terézia személyében. Ennél még érdekfeszítőbb, amikor Lékai László bíboros, esztergomi érsek hozzájárulásával 1986. október 8-án meg-

4 Vadász 2018, 625.

történt a kegykép második megkoronázása a Szent Korona másolatával.[5] Ez a kegykép évszázadokon keresztül az egyik torony alatti, a templom bejáratához közeli kápolnában volt elhelyezve, majd Árva Vince, egyébként az államszocialista egyházüldözés idején klandesztin pálos szerzetes, hivatalosan esztergomi egyházmegyés plébános a kegykápolnából a főoltárra helyezte a kegyképet, és engedélyt kért az ordináriusától, aki – micsoda véletlen egybeesés (!) – egyben Magyarország prímása, a magyar történeti alkotmány szerint a királykoronázó méltóság, hogy 1986-ban a kegyképen lévő Mária személyét megkoronázza egy Szent Korona-másolattal. Érdekes módon sem a még hatalma teljében lévő Állami Egyházügyi Hivatal, sem az esztergomi prímási hivatalban regnáló állami alkalmazott ezt nem akadályozta meg. Indoka talán az lehetett, hogy ennek évezredes tradícióját és jelentőségét nem látták át, mindösszesen egy vidéki jámbor és ártalmatlan szertartást véltek mögötte meghúzódni.

Pedig mindennek súlyos üzenete volt. Ezáltal ismételten megtörtént Magyarország felajánlása Máriának, megismétlődött a koronázás szertartása, ráadásul a Szent Korona másolatával, s mindezt egy pálos szerzetes tette meg. Ezek a szerzetesek a barokk korban a Regnum Marianum-eszme egyik legnagyobb hirdetői voltak. Amikor Lengyelországot 1773-ban feldarabolták, Mária Terézia betiltotta a częstochowai pálos kolostor által őrzött Mária kegyképhez történő zarándoklatot (ennek a másolata a márianosztrai), valamint tilos volt a litániákban Máriát Lengyelország királynőjének nevezni.[6] Érdekes, hogy a magyar államszocialista rendszer ingerküszöbét ez az 1986-os esemény nem ütötte meg.

Az eszme barokk kori politikai virágzása

Pedig a Regnum Marianum-eszme nem csupán egy ártalmatlan, kegyes vallási vagy vallástörténeti epizód, hanem komoly alkotmány- és politikatörténeti vetülete van, amelyet mind egyházi, mind pedig állami oldalról törekedtek népszerűsíteni az aktuális törekvések legitimitása érdekében.

5 Vadász 2018, 633.
6 Tüskés–Knapp 2000, 579.

Mindezek mellett az sem elhanyagolható szempont, hogy a Biblia Újszövetségében epizódszerűen megjelenő, szerény és szegény Názáreti Mária[7] miként válik néhány évszázad alatt úrnővé, királynővé, s akár a bizánci régióban császárnővé. Tény, hogy az V. századtól, a feudális társadalmi rend megjelenésétől él az a meggyőződés, hogy nem csupán Mária hitvese, József származott Dávid király házából, hanem Mária is leszármazottja az ezer évvel korábbi uralkodó dinasztiájának.[8] Így Mária mint uralkodói család tagja már teljesen alkalmassá vált arra, hogy hűbéres legyen egy vazallusi kapcsolatban, így az évszázadok folyamán mind a keleti, bizánci régióban, mind pedig a nyugati latin rítusú kereszténység területén általánossá vált, hogy Mária (vagy más segítő szent) városok vagy államok patrónájává, védelmezőjévé váljon, főleg háborús vagy más krízissel járó események esetén.[9] Így tehát Mária segítségül hívása egész Európában a középkor folyamán általános jelenség, a történészek igen sok jó példát tudnak rá, így a Patrona Hungariae-gondolat megjelenése a magyar középkor folyamán nem meglepő fordulat.[10]

Kérdés, hogy ezzel szemben, vagy emellett a Regnum Marianum-eszme megjelenése mennyiben tekinthető hungaricumnak. Vélhetően a válasz nem meglepő a Patrona Hungariae fényében: közel sem az; egy európai szinten elterjedt toposz magyar változatának válhatunk tanúivá. Ennek az eszmének természetesen vannak közjogi, alkotmánytörténeti vonatkozásai, de ugyanígy eszmetörténeti és irodalomtörténeti dimenziói egyaránt. Utóbbiakkal – kompetenciáim korlátai miatt – nem foglalkozom.

Mielőtt ennek részleges taglalására rátérek, érdemes a Szent Korona-eszme alapjait szemügyre venni. Érdekes és emlékezetes esemény volt, amikor a 2000. évi I. törvény megalkotásakor, annak végrehajtása keretében a Szent Korona elhagyta a Nemzeti Múzeumot, s az államszocializmus alatt elavult, a múltat idéző, egy lezárt korszakot (királyságot) jelképező ékszer újra élővé vált, közjogi szerepet kapva egy parlamentáris köztársaságban. A magyar nemzet felet-

7 Mt 1,16; Lk 1,26–27.
8 Tüskés–Knapp 2000, 576.
9 Ladányi 1996, 85–92.
10 Knapp–Tüskés 2002, 17–25.

ti összhatalmat megtestesítő (nem csupán jelképező) Szent Korona elfoglalta méltó helyét a törvényhozás kupolatermében, ez pedig az elmúlt száz esztendőben sok közjogi esemény színtere volt.[11]

A Szent Korona – amely symbolum, abstractum és mysterium – a vele az évszázadok folyamán összekapcsolt organikus államtannal komoly közjogi konstrukcióvá nőtte ki magát. Egyben a nemzet felett állt, nemzetiségtől vagy felekezeti hovatartozástól függetlenül a Kárpát-medencei népek közös nevezőjévé válhatott, legalábbis egy jó ideig, a nemzetállami eszme megjelenéséig bizonyosan.[12]

Mindemellett a magyar közjogi gondolkodásban megjelent egy komoly űr, még a XVI. század folyamán, amelyhez erős hivatkozási alapra volt szükség. Ez a szubszidiárius jellegű intézmény volt a Regnum Marianum eszmeisége. Bizonyára nem meglepő, hogy ez az eszme sem kizárólagosan magyar sajátosság, a Mária Országa kiegészítés szerepel Franciaország, Bajorország, Ausztria vagy a már említett Lengyelország vonatkozásában is.[13] A lényeg, hogy itt már nem csupán egy oltalmazó személyről beszélhetünk, hanem a tulajdonosról, egy uralkodóról. Nézzük meg ennek a magyar vonatkozásait!

Mivel ez a tanulmány elsődlegesen jogtudományi szempontból vizsgálja a kérdést, így abban a szerencsésebb helyzetben van a történettudományi feldolgozásokkal szemben, hogy nem küldetése feltárni az eseményeket úgy, ahogy voltak, csupán azt kell vizsgálnia, hogy az említett XVI., majd a még tárgyalandó XVII–XVIII. században miként gondolkodtak egy régmúlt történelmi kérdésről, mit gondoltak valós eseménynek és hivatkozási alapnak, még akkor is, ha ma már mindezek megdőlt teóriák lennének a történelemtudomány számára.[14]

Mindenesetre arról több krónika is beszámol, hogy amikor Szent István király idős korában – utód hiányában – Magyarország sorsa iránt aggódva az utódlás kérdésében döntésre kényszerült, Orseolo Péter kijelölése mellett or-

11 Magyar Közlöny 2000. év 1. szám.
12 Zlinszky 2006, 177–183.
13 Knapp–Tüskés 2002, 17.
14 Ogris 2016, 48.

országát Szűz Máriának ajánlotta. Ennek az eseménynek a valóságát ma a történészek egy jelentős és tekintélyes része kétségbe vonja. Tény, hogy a legendák megszületését nagyban befolyásolta Szent László király azon törekvése, hogy boldog emlékű elődjét, István királyt a kanonizált szentek sorában lássa. Így a XI–XII. század fordulóján érthető okokból Szent István idealizált képe jelenik meg a nép körében és a legendák világában egyaránt.[15]

Ezt a középkori idealizált állapotot tovább erősíti a humanista történetírás. Természetesen emellett az is tény, hogy Szent István a székesfehérvári bazilikát, Szent László a nagyváradi székesegyházat, IV. Béla a budavári plébániatemplomot ajánlotta Máriának, de Hunyadi Mátyás is gyakorta használta uralmi jelvényeken vagy pénzérméken Mária alakját.[16]

Ilyen előzményekkel lépünk be a XVI. századba, ahol legalább akkora probléma a török betörése, mint a protestantizmus megjelenése, ugyanígy a királyi abszolutizmus szükségszerű megjelenése. Igen sok minden forgott kockán. Az egyik a rövidesen három részre szakadt egykori nagyhatalmi Magyarország egyesítésének sikere, a másik az ország rekatolizációja, harmadszor pedig az idegen uralkodókkal szemben a magyar rendek érdekeinek védelme. Erre nem minden esetben volt alkalmas a Szent Korona-eszme, hiszen alaki szempontból a Habsburgok törvényes úton kerültek a magyar trónra, a Szent Koronával törvényesen lettek megkoronázva, így hatalmuk jogalapja vitathatatlan.[17]

Ugyanígy katalizálta az eszmei fejlődést a protestáns vitairodalom, ahol az ország szakadását és a török uralmat égi büntetésként jelenítették meg, mégpedig a katolikus bálványimádást és Mária-kultuszt téve meg bűnbaknak.[18] Erre nem maradhatott el az ugyanezekkel az érvekkel visszarevolverező katolikus válasz sem: Magyarország Szent István óta Mária Országa, ez a protestantizmus megjelenéséig virágzó birodalom volt, s a protestantizmus megjelenésének ide-

15 Selmeczi 2013, 43–45.

16 Bartók István: Szemelvények a Mária-kultusz történetéből. Forrás: Árkádia – Irodalom http://www.arkadiafolyoirat.hu/index.php/7-az-irodalmi-kultuszrol/147-szemelvenyek-a-maria-kultusz-tortenetebol

17 Eckhart 1941, 17.

18 Tüskés–Knapp 2000, 586.

jén indult romlásnak. A történelem fintora, hogy a törökök és a protestantizmus valóban egy időben tűnt fel a magyar események színpadán. Mindenesetre Szent István és Mária közötti szövetséghez a magyar nemzet a protestáns hitre téréssel hűtlen lett, ezzel Mária elfordította kegyes arcát az országtól, ennek következményei a jelen kor csapásai – vallották a kortárs katolikus gondolkodók.

A képzőművészetben ráadásul idővel megjelent azon szimbólum, amelyben a Boldogasszony elé térdelő Szent István király a koronát helyezi Mária lábaihoz. A Szent Korona természetesen a magyarországi teljes uralmat jelképezi. Így tehát a Szent Korona jogos viselője Mária, ennek következtében a király uralkodása alkalmasságának eldöntése is Mária privilégiuma. Ehhez a közjogi vonulathoz csatlakozik a magánjogi oldal is, miszerint Magyarország Mária öröksége, Hereditas Mariae. Ha ez valóban így van, akkor az aktuális Habsburg uralkodók mindösszesen a hagyaték kezelői, így hatalmuk származtatott. Mindenesetre Mária mércéje a döntő, hogy az aktuális kurátor-uralkodó jó sáfára-e a hagyatéknak, annak kezelését jól végzi-e. Erre alapozva jelennek meg azok az irodalmi vagy politikai, eszmetörténeti művek, amelyek a Regnum és Hereditas gondolata mentén érdemben kritizálták az uralkodókat, például a rendi érdekeket, így Mária humán-vagyonát semmibe vevő abszolutista törekvéseik miatt.[19]

A Hereditas-gondolat öt alapelvet hordozott: (1) Magyarország királya csak katolikus vallású személy lehet; (2) a király a magyar főurak tanácsának segítségével kormányozhatja hazánkat; (3) a magyar király Magyarország területén lakjon; (4) érvényesülhessenek a rendi szabadságjogok; (5) a király tegyen esküt a magyar alkotmányra.[20]

A Regnum Marianum gondolata a magyar főpapság tollából eredt, majd főleg a jezsuita és pálos szerzetesi kör karolta fel, pl. iskoladrámák vagy ünnepnapi prédikációk formájában, de hasznot tudott belőle húzni a király is. A királyság szempontjából az alapvetés, hogy Mária a katolikusok szemében szent, protestáns oldalról a katolikus kultusz viszont kifejezetten botrányos, így ameddig a katolikus Habsburg uralkodók a Regnum Marianum védelmezőiként is

19 Németh 1941, 236.
20 Szekfű 1931, 220–224.

fel tudtak lépni, ezzel erősíthetik saját uralmuk legitimációját. Az uralkodók Mária-hűsége, valamint Mária hagyatékának hűséges kezelői volta regnálásuk egyik jogcíme.[21]

Így látható, hogy a Regnum Marianum-eszme sokak számára jelentett valódi erőforrást. Az uralkodók számára Magyarország és a katolicizmus egyet jelentett, így az egyház védelmezőjeként léphettek fel, ennek keretében a főkegyúri jogot fenn tudták tartani, ahogyan – többszöri próbálkozást követően Mária Teréziának sikerült elődei érdemére hivatkozva – az apostoli uralkodói címet is elnyerték.[22]

Az egyházi vezető rétegnek ugyanígy hasznos volt az eszme, hiszen a rekatolizáció hivatkozási alapjává vált. A rendek számára pedig a jogaik érvényesítéséhez járult hozzá, hiszen a török elleni harc elhúzódása vagy az abszolutista tendenciák felerősödése esetén a Regnum Marianum eszméje segítette a rendeket a király érdemi kritizálásában.[23]

Ahogyan kiváló bölcsészettudományi művekben olvashatjuk, a toposz a XIX. század elejére kiüresedett. Kérdés, hogy a tanulmány elején említett közjogi elem miért lehet aktuális akár napjainkban is.

A Regnum Marianum-eszme reneszánsza

Bár III. Ferdinánd és I. Lipót is tett máriás felajánlásokat ünnepélyes keretek között, ez az Európa jelentős részét átjáró XVIII. századi tendencia a XIX. századra profanizálódott. Szent István alakjánál is kevésbé idealizáltak az országfelajánlás indokai, mint előtte; praktikus, e világi, profán szempontok vezetik az uralkodót az országfelajánlásban. A XIX. század Magyarországon nem a katolicizmus évszázada.[24]

21 Szekfű 2002, 127.
22 Szilárdfy 2005, 7.
23 Marczali 1881, 288–289.
24 Szántó 1988, 409.

Már az 1790. évi XXVI. és XXVII. törvénycikk az ortodoxia bevett vallásfelekezetté válásáról, valamint az evangélikus és református felekezetek szabályozásáról előrevetítette a Regnum Marianum-eszme elhalványodását, majd az 1848. évi XX. törvénycikk a bevett vallásfelekezetek viszonosságáról deklarálta, ha nem is garantálta öt felekezet (katolikus, ortodox, evangélikus, református, unitárius) egyenrangúságát. Ezzel a katolikus vallás végleg megszűnt uralkodó vallásnak lenni.[25]

A dualizmus korszaka a kultúrharc jegyében telt el. A helyzetet tovább rontotta az 1868. évi LXIII. törvénycikk és a híres elkeresztelési rendeletek; ezek a vegyes házasságokban élők számára államilag tiltották meg a reverzálist.[26] A katolikus világnézet magyarországi térvesztését az 1894. és 1895. évi törvényhozás tetőzte be a kötelező állami házasságkötésről, anyakönyvezésről és gyermekek vallásáról szóló törvényi triásszal, valamint a bevett, elismert és el nem ismert vallási felekezetekre vonatkozó szabályozással.[27]

A magyar katolicizmus az elszigeteltségből és a társadalom részéről mutatkozó közönyből a XX. században tudott kitörni. Ehhez olyan lánglelkű apostolokra volt szükség, mint Prohászka Ottokár, Kanter Károly, Bangha Béla vagy Tóth Tihamér.[28]

Ennek a XX. századi felemelkedésnek előszobája a millenniumi eseménysorozat, amikor Vaszary Kolos hercegprímás indítványára XIII. Leó pápa elismerte a magyar nemzet különleges kapcsolatát Máriával, ezért engedélyezte a Magyarok Nagyasszonya ünnep bevezetését a liturgikus ünnepek közé. Ezt nem sokkal később X. Piusz pápa október 8. napjára helyezte, s a magyar egyház – kisebb átrendezést követően – a mai napig ismételten ezen a napon ünnepli. A Patrona Hungariae sajátos ikonográfiája a Napba öltözött asszony ábrázolásából bontakozott ki: a Szűzanya fejére a tizenkét csillagú korona helyett a magyar Szent Korona került, a karján ülő kis Jézus kezébe az országalma, Mária másik kezébe pedig az ország jogara.[29]

25 Beér–Csizmadia 1966, 290–291., 332.
26 K. Török 1933, 85.
27 Bánk 1962, 157.
28 Rónay 2015, 3–5.
29 http://www.ktp.hu/kalendar/szuz-maria-magyarok-nagyasszonya-founnep-oktober-8

A trianoni sokk és a Horthy-rendszer revizionista törekvései elhozták a Szent Korona-eszme reneszánszát,[30] és a katolikus eszmék ismételt társadalmi előretörése kapcsán feléledt a Regnum Marianum gondolata. Mindkét eszmekör virágzásának azonos volt a gyökere: a Kárpát-medencei népek a Szent Korona fennhatósága alatt állnak, s az egyes nemzetalkotó népek a Szent Korona alatt egyesülve tölthetik be hivatásukat. Ebben nincsenek magukra hagyva, mert a Szent Korona jogos tulajdonosa Magyarok Nagyasszonya, a Boldogságos Szűz Mária. Ráadásul ekkor már a Magyar Királyság élén nem is katolikus uralkodó állt, hanem kormányzó. A kormányzót mint királyhelyettest eleve nem koronázták meg, ráadásul a konkrét történelmi személy református vallású volt. Az 1937. évben felállított Országtanácsban a hercegprímás mint magyar közjogi méltóság és tiszteleti rangban első zászlósúr kapott helyet, egyedüli vallási vezetőként. Ez jól mutatja a rendszer viszonyát a királykoronázó, így ezáltal a magyarországi összhatalom (most már elvi) átruházásában szerepet játszó méltósághoz.[31]

A köztársaság 1946. évi kikiáltását követően – tekintettel a kommunista terrorra és a közeledő hatalomátvételére – érdemben a kérdés lekerült az állami napirendről, miközben köztudott, hogy az 57,01 százalékos választási győzelmet magáénak tudó Kisgazdapárt nem kívánta a királyság intézményét okvetlenül felszámolni, tudta és érezte, hogy a köztársaság rohamtempóban való kihirdetése az antidemokratikus kommunista irányzatnak kedvez, annak malmára hajtja a vizet. Amennyiben az államforma meghatározásával megvárható lett volna a konszolidáció időszaka, s nem számolták volna fel az 50-es évekre az elmúlt évtizedek és évszázadok hagyományos kereteit, esélye lehetett volna a Szent Korona-eszmének és talán a Regnum Marianum-eszmekör érvényesülésének. A realitás viszont ekkor már az volt, hogy ezeknek az eszméknek a nagypolitikában és az állami legitimációs folyamatokban nem volt létalapja, ehhez egy kevésbé ellenséges politikai környezetre lett volna szükség.[32]

Mindszenty József, Magyarország nemrégiben kinevezett prímása – immáron a közjogi méltóságok sorában nem említve – az 1947. augusztus 15. (Nagy-

30 Kardos 1987.
31 Püski 2005, 91.
32 Föglein 2007, 302.

boldogasszony ünnepe) és az 1948. december 8. (szeplőtelen fogantatás ünnepe) közötti időszakot Boldogasszony Évének hirdette, amelyről elmondható, hogy megmozgatta a magyar társadalmat. Függetlenül attól, hogy Mindszenty József bíboros milyen indítékkal szervezte meg az eseménysorozatot, a lelki hatása mellett a politikai üzenete sem elhanyagolható. Ezzel a tettel valójában a kommunisták erős haragját vívta ki, mert az 1848. évi forradalom centenáriuma számára komoly konkurenciát teremtett. Mivel a kommunista társadalomelméletben kiemelkedő szerepe van a forradalmaknak, a Boldogasszony Éve ezt az ideológiai ünneplést veszélyeztette és homályosította el.[33]

Szimbolikus jelentőségű volt a Rákosi-érában a nemrégiben felépített Regnum Marianum-templom lebontása,[34] valamint a Regnum Marianum papi közösség és ifjúsági mozgalom üldözése, tagjainak bebörtönzése, rendőrségi megfigyelése.[35] Ennek ellenére az 1970-es évektől leküzdhetetlen akadályt az állami hatóság már nem gördített a kibontakozó (mai nevén) nagymarosi ifjúsági találkozó (1971-től napjainkig),[36] majd a márianosztrai ifjúsági zarándoklat (1980-tól napjainkig) elé.[37]

Zárógondolat

Ezzel a rövid alkotmánytörténeti eszmefuttatással vissza is jutottunk a kiindulóponthoz, Márianosztrához. Bizonyossággal állítható, hogy a mai nemzetpolitikai gondolkodásban ismételten – törvényi szinten mindenféleképpen – a Szent Korona-eszme az általánosan használt toposz,[38] de a katolikus gondolkodásban, hivatalosan és a hitét gyakorló ifjúság és az idősebb generáció körében tovább él a Regnum Marianum eszméje és a máriás lelkületű krisztushívők felelősségérzete nemcsak saját egyházuk, hanem saját nemzetük irányában is.

33 Gianone 2003, 90.
34 Bárdosy 1990, 266.
35 Tomka 2016, 140.
36 Kamarás 1989.
37 Zarándoklat Márianosztrára. Új Ember 46. évf. (1990) 14. szám 7.
38 Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bartók. Bartók István: *Szemelvények a Mária-kultusz történetéből.* Árkádia – Irodalom. http://www.arkadiafolyoirat.hu/index.php/7-az-irodalmi-kultuszrol/147-szemelvenyek-a-maria-kultusz-tortenetebol (Letöltés ideje: 2020. december 8.)

Bánk 1962. Bánk József: *Kánoni jog II.* Szent István Társulat, Budapest, 1962.

Bárdosy 1990. Bárdosy Éva: A Regnum Marianum új temploma. *Katolikus Szemle,* 42. (1990) 3. 266–267.

Beér–Csizmadia 1966. Beér János – Csizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében. Sarkalatos honi törvényeinkből 1001–1949.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1966.

Eckhardt 1941. Eckhart Ferenc: *A szentkorona-eszme története.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941.

Eckhardt 2000. Eckhart Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Föglein 2007. Föglein Gizella: Szociáldemokrata és kisgazda elképzelések a köztársaságról a második világháború után. In Feitl István (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 296–309.

Gianone 2003. Gianone András: A magyar Actio Catholica tevékenysége 1945–1948-ban. *Múltunk – politikatörténeti folyóirat,* 48. (2003) 1. 79–126.

Györffy 2013. Györffy György: *István király és műve.* Balassi Kiadó, Budapest, 2013.

K. Török 1933. K. Török Mihály Miklós: *A magyar egyházpolitikai harc története. Az 1847–48. pozsonyi országgyűléstől 1895-ig.* Szent István Társulat, Budapest, 1933.

Kamarás 1989. Kamarás István: *Lelki erőmű Nagymaroson.* Vita Kiadó, Budapest, 1989.

Kardos 1987. Kardos József: *A szentkorona-tan története 1919–1944.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Knapp–Tüskés 2002. Knapp Éva – Tüskés Gábor: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. *Vigilia,* 67. (2002) 1. 17–25.

Ladányi 1996. Ladányi Erzsébet: Egyház és patrónusa. Országok és városállamok védőszentjei. In Lengvári István (szerk.): *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére.* JPTE Továbbképző Kiadói Irodája, Pécs, 1996. 85–92.

Marczali 1881. Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1881.

Máthé 2004. Máthé Gábor: A szentkorona-eszme – parafrázis. In Mezey Barna (szerk.): *Eckhart Ferenc emlékkönyv.* Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 281–296.

Németh 1941. Németh László: A Regnum Marianum államеszme. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv,* 4. (1940–41) 223–292.

Püski 2005. Püski Levente: *A magyar felsőház története 1926–1945.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.

Rónay 2015. Rónay László: *Katolikus reneszánsz. Arcképek a magyar katolikus megújulás korából.* Szent István Társulat, Budapest, 2015.

Ogris 2016. Ogris, Werner: A jogtörténet mint tantárgy pozíciójáról, feladatairól és jelentéséről. *Jogtörténeti Szemle,* (2016) 3. 47–50.

Selmeczi Kovács 2013. Selmeczi Kovács Attila: Szent István a népművészetben. *Honismeret,* 41. (2013) 6. 43–45.

Szántó 1988. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története II.* Ecclesia, Budapest, 1988.

Szekfű 1931. Szekfű Gyula: A barokk államfelfogás. Élet, 22. (1931) 220–224.

Szekfű 2002. Szekfű Gyula: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2002.

Szilárdfy 2005. Szilárdfy Zoltán: Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok,* 17. (2005) 1–2. 5–40.

Tomka 2016. Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk. Egyházüldözés és az ügynök-kérdés 1945–1990-ig.* Szent István Társulat, Budapest, 2016.

Tüskés–Knapp 2000. Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 104. (2000) 5–6. 573–602.

Vadász 2018. Vadász Judit MáriaMagdolna: *Fényes kolostor.* Ecclesia, Budapest, 2018.

Zlinszky 2006. Zlinszky János: A Szentkorona-tan – „mai érvényében." *Magyar Szemle,* 15. (2006) 1–2. 177–183.

The idea of *Regnum Marianum* in relation to constitutional law

ABSTRACT: The historical/legendary act in which the heirless king, St. Stephen, upon the approach of his death, while he designated Peter Orseolo as his successor on the throne, offered the Hungarian Kingdom to the Blessed Holy Virgin Mary as to its hereditary queen did not have much significance in common law for several centuries. The picturesque representation of Stephen handing over the Holy Crown to the Virgin Mary will gain significance only at the dawn of the post-medieval modern age. With the articulation of the rights of the orders, the Doctrine of the Holy Crown and the organic state becomes crystallized in 16th century. In his *Tripartitum*, István Werbőczy connected the idea of the unity of the king with the persons of the orders and the lands of the Hungarian Kingdom, in which the owner of the *Regnum* is always the Holy Crown, which thereby became a mystery, a symbol, and an abstraction. This idealized image of unity was broken up by the election of two kings (1526), and later by the division of Hungary into three parts (1541), which threatened the survival of the nation, and divided the country not only on political, but also on religious grounds. In this situation, the idea of the Holy Crown has proven to be insufficient, since the kings of Hungary serving foreign interests were counted as legitimate rulers, given that there was no formal procedural error in their election and coronation. It was in this period that the idea of *Regnum Marianum* became more emphasized, the impact of which is felt to this day. The idea served religious unity by "re-Catholicization", while in the person of Mary it offered the nation an idealized queen, while by virtue of the principle of Hungary being *hereditas Mariae*, it became a powerful instrument for the cause of reclaiming the land from the Turks, and for Hungary's standing its ground against the absolutistic tendencies of its rulers.
KEYWORDS: history of Hungarian constitutionality, Habsburg absolutism, doctrine of the Holy Crown, legacy of the Virgin Mary

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.31

BUJDOSÓ ÁDÁM

A REGNUM MARIANUM ESZMÉJE AZ ÁRPÁD-KORBAN

KIVONAT: A Regnum Marianum-eszme Árpád-kori előzménye a Patrona Hungariae-eszme. Ennek kiindulópontjait Szent István király azon jelképes tettei képezik, amelyekkel Magyarországot – a hagyomány szerint – 1030-ban és 1038-ban Szűz Mária oltalmába ajánlotta.

Jelen tanulmány első felében a Nagyobb István-legendában és Hartvik püspök legendaszerkesztményében ránk hagyományozott felajánlástörténetek beszámolóinak hitelességét vizsgálom, áttekintve a szövegek keletkezésének történeti hátterét képező invesztitúraharc Magyarországot is elérő eseményeit, valamint a beszámolók szavahihetőségéről kialakult kutatói álláspontokat.

A tanulmány második felében az eszme Árpád-kori előfordulásait ismertetem, a XII. század végétől kezdve ugyanis az eszme már folyamatosan jelen van a különböző magyarországi forrásokban, az Árpád-kor végére pedig a magyar állameszme elválaszthatatlan részévé válik.

KULCSSZAVAK: Szent István király, Szent István-legendák, Patrona Hungariae, Szűz Mária, VII. Gergely pápa, invesztitúraharc

---

A Regnum Marianum-eszme az Árpád-korban Patrona Hungariae-eszmeként volt jelen. Az eszme alapját Szent István király szimbolikus cselekedetei képezik, amelyekkel országát – a hagyomány szerint – 1030-ban és 1038-ban Szűz Mária oltalmába ajánlotta.

Tanulmányom első felében a Szent István-i országfelajánlásokról beszámoló források keletkezésének körülményeit és a szavahihetőségüket vizsgálom, a második felében pedig ismertetem az ezekből megszülető Patrona Hungariae-eszme Árpád-kori előfordulásait.

I.

A felajánlásokról beszámoló forrásszövegek

Az első felajánlás történetét az 1077 és 1083 között keletkezett[1] Nagyobb István-legenda hagyományozta ránk. A legendaszerző már a tizedik fejezetben világossá teszi, hogy István király magát és országát szüntelen imáiban Szűz Máriának ajánlotta.[2] Később, II. Konrád német-római császár 1030. évi Magyarország ellen indított támadása kapcsán így ismerteti az első konkrét eseményhez kötött felajánlás történetét: István „fontolóra véve, hogy Krisztus segítsége nélkül semmit sem tehet, kezeit és szívét az égnek emelve, és sérelmeit úrnőjére, a mindenkor Szűz Máriára, Isten anyjára bízva, e szavakra fakadt: »Ha úgy tetszik neked, világ úrnője, hogy örökséged (tue hereditatis) [szőlejét] az ellenség elpusztítsa, és a kereszténység zsenge ültetvényét kiirtsa, kérlek, ne legyen ez felróható az én restségemnek, hanem inkább akaratod rendelésének [tulajdonítsák]. Ha a pásztor a bűnös, akkor szenvedje el ő, amit érdemel, de kíméld meg, kérlek, az ártatlan juhokat.«"[3] A Nagyobb legenda szerint tehát

1 Szovák 1999a, 771.

2 SRH II, 385: „Erat vir iste fidelis, in omnibus actibus suis Deo perfecte deditus, per votum et oblationem semet cum regno suo sub tutela Virginis Dei Genitricis Mariae precibus assiduis conferens."

3 SRH II, 389–390: „recolens se nichil posse sine suffragio Christi, manus et cor levans ad ethera, domine sue perpetue virgini, Dei genitrici Marie, iniurias commendans, talem erupit in vocem: »Si placet tibi, domina mundi, tue hereditatis [vineam] ab inimicis devastari

István király a németek elleni hadba vonulás előtt az országot *Mária örökségé*nek (*hereditas Mariae*) nyilvánította.

A második, 1038. évi felajánlásról a Könyves Kálmán uralkodása alatt, tehát 1116 előtt keletkezett[4] Hartvik-féle legendaszerkesztményből értesülünk. Hartvik püspök átveszi az említett eseményleírást a Nagyobb legendából,[5] megtoldja azonban egy további történettel. Eszerint Szent István a halála előtt Szűz Mária oltalmára bízta országát, e szavakkal: „Mennynek királynéja, […] utolsó könyörgéseimmel oltalmadba (tuo patrocinio) ajánlom a szent egyházat a püspökökkel és a papsággal, az országot az előkelőkkel és a néppel."[6]

Ha értékelni szeretnénk a legendák beszámolóit, meg kell vizsgálnunk azok keletkezési körülményeit.

A szövegek keletkezésének történeti háttere

A pápaság és a császárság – hol egymást támogatva, hol egymás ellenében – a magyar állammal szemben Szent István király óta folyamatosan fennhatósági igényt támasztott. Ezekbe a törekvésekbe illeszkedik, hogy III. Henrik császár az 1044. évi ménfői, VII. Gergely pápa pedig az 1074. évi mogyoródi csatát istenítéletté nyilvánította.[7]

III. Henrik a ménfői csatában nem pusztán fegyverekkel támogatta Péter királyt Aba Sámuellel szemben, hanem az Annales Altahenses beszámolója szerint IX. Benedek pápával ki is közösíttette a magyarokat, mivel azok „királyukat

et novellam plantationem christianitatis devastari, non mee, precor, imputetur desidie, sed potius dispositioni voluntatis tue. Si pastoris culpa quod meretur, ipse luat, insontibus parce, precor, ovibus.«"; Kurcz Ágnes fordításának felhasználásával (Katona 1973, 49.).

4 Szovák 1999a, 772.

5 SRH II, 424.

6 SRH II, 431: „Regina celi, […] tuo patrocinio sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum cum primatibus et populo subpremis precibus committo, quibus ultimum vale dicens manibus tuis animam meam commendo."

7 Gerics 1995d, 144.

meggyalázták".[8] Ennek következtében III. Henrik Ménfőnél kiközösített lázadók felett aratott győzelmet, és a rend helyreállítójaként tüntethette fel magát. Péter 1046. évi bukása és I. András trónra lépése után Henrik úgy gondolta, hogy elvetemült emberek (quidam pessimi) elragadták tőle azt a Magyarországot, amit korábban istenítélet (iudicium Dei) juttatott neki,[9] tehát ami hűbérként őt illeti meg.[10]

A III. Henrik által trónjukra emelt német pápáktól a VII. Gergelyig terjedő szűk három évtizedben a pápaság szabadulni igyekezett a német-római császár egyházfőségi igényeitől, sőt megkísérelt e világi fennhatóságot gyakorolni az európai uralkodók felett. Ennek a törekvésnek a Magyar Királyság is a célkeresztjébe került.[11]

Az 1073-ban a pápai trónra lépő VII. Gergely (1073–1085) a Szentszék Magyarország feletti jogigényét több érvre is alapozhatta és alapozta. Az egyik nyilvánvalóan a konstantini adománylevél volt, amely – állítólag – Itáliát és a Nyugat összes tartományát I. Szilveszter pápának adta.[12]

VII. Gergely az 1074. október 28-án, Salamon királynak írt levelében további két érvet említ. Az egyik szerint István király az országát hűbérül ajánlotta a Szentszéknek, amiről Salamon országa véneitől értesülhet is.[13]

VII. Gergely másik érve az 1044. évi ménfői csatához kapcsolódik. Mint fentebb láttuk, Aba Sámuelt és híveit IX. Benedek pápa kiközösítette, és így a ménfői csatában a Sámuel felett győzelmet arató III. Henrik német-római császár tulajdonképpen Isten ítéletének a végrehajtójává vált. VII. Gergely szerint a császár így valójában Szent Péternek aratott győzelmet, amit szerinte az is

8 AAM, 36: „quos apostolicus, successor beati Petri, eo quod regem suum dehonestarant, iam pridem anathemizarat."

9 AAM, 46: „dolens sibi a pessimis quibusdam praereptam Ungariam, quae prius tam evidente Dei iudicio cesserat ditioni suae."

10 Gerics 1995d, 145.

11 Gerics 1995d, 144.

12 Gerics 1995d, 154., Gerics–Ladányi 1996, 111.

13 Register I, 145. (II.13.): „sicut a maioribus patrie tue cognoscere potes, regnum Ungarie sancte Romane ecclesie proprium est a rege Stephano olim beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et devote traditum." A vénekre való hivatkozás bibliai eredetű (*MTörv* 32,7) toposz, és már VIII. János pápa (872–882) oklevelében is feltűnik; lásd Gerics 1995b, 53., 6. j.

igazol, hogy a császár a győzelme után Rómába küldte a magyar királyi jelvényeket.[14]

Amikor 1074-ben, a mogyoródi csatában Géza és László hercegek legyőzték Salamon királyt, VII. Gergely Salamon vereségét is istenítéletté nyilvánította.[15] A csata március 14-én zajlott. Ezután májusban a vereséget szenvedett Salamon követei IV. Henriknek katonai segítség fejében adófizetést és a hat legerősebb várat ajánlották. Tehát korábbi volt a vereség, és későbbi a német királynak történő felajánlás. VII. Gergely pápa Gézának írt leveleiben Salamon vereségét mégis istenítéletként értelmezte,[16] szerinte ui. Isten az előre tudásával előre látta, hogy Salamon a német királynak fel fogja ajánlani Magyarországot, ami valójában *Szent Péter birtoka* (terra Sancti Petri), és ezért kellett Salamonnak már előre bűnhődnie a mogyoródi csata elvesztésével.[17]

A pápa szerint a mogyoródi csatával Salamonról Gézára szállt ugyan a hatalom, a trónra lépő Gézát mégsem ismerte el királynak. A neki írt leveleiben egyszerűen csak *herceg*nek (*dux*) nevezi, aki hatalmát Szent Péter apostolfejedelemtől nyerte el,[18] mivel Magyarország Szent Péter birtoka (terra Sancti Petri).

14 Gerics 1995d, 144., 154., Register I, 145. (II.13.): „Heinricus pie memorie imperator ad honorem sancti Petri regnum illum expugnans victo rege et facta victoria ad corpus beati Petri lanceam coronamque transmisit."

15 Gerics 1995d, 144., Gerics 1995e, 165.

16 Register I, 218. (II.63.): „Quod quia consanguineus tuus a rege Teutonico non a Romano pontifice usurpative obtinuit, dominium eius, ut credimus, divinum iudicium impedivit."; Gerics 1995d, 146.

17 Register I, 230. (II.70.): „Dominus autem iniuriam suo illatam principi previdens potestatem regni suo ad te iudicio transtulit"; Gerics 1995d, 146., 150.

18 Gerics 1995d, 146.

A Magyar Királyság válasza a Szentszék fennhatósági igényére

A Nagyobb István-legenda

Géza uralkodásának idejéből (tehát az 1074 és 1077 közötti időszakból) nem ismerünk semmilyen visszhangot a szentszéki jogigényre. A válasz Szent László uralkodásának (1077–1095) elején fogalmazódott meg a Nagyobb István-legendában,[19] ami 1083 előtt kellett, hogy keletkezzen, nem említi ugyanis István király szentté avatását. A legenda szerzőjének – aki minden bizonnyal pannonhalmi bencés szerzetes volt[20] – célja elsősorban a hazai egyházi és rajtuk keresztül a világi közvélemény alakítása lehetett. Nehéz feladatot kellett azonban teljesítenie, hiszen egyszerre kellett megvédenie Magyarország önállóságát a pápai és a császári hűbéri igénnyel szemben. Vagyis csak megfontoltan utasíthatta vissza a pápa hűbéri igényeit, mert a nyílt elutasítással a német-római császár oldalára állt volna.[21]

A legendaíró VII. Gergely érvelésével az 1030. évi német–magyar háborút állította szembe. Azzal, hogy István király könyörgésében Magyarországot *hereditas Mariae*nak, *Mária örökségé*nek nyilvánította, lényegében Szűz Mária ítéletére bízta a csata kimenetelét. A legendában a *hereditas Mariae*-fogalom egyértelműen a *terra Sancti Petri* ellentétpárja. Márpedig Szűz Mária olyan pártfogó, akinél nagyobbat nem találunk a szentek között, tehát Magyarországnak olyan pártfogója van, aki méltóságában még Szent Pétert is megelőzi.[22] Ezzel a legenda szerzője elhárítja a pápai jogigényt. Mária pártfogóként való szerepeltetése azonban azt is jelenti, hogy II. Konrád császár Magyarország megtámadásával

19 Gerics 1995d, 156.
20 Szovák 1999a, 771.
21 Gerics 1995d, 156–157.
22 Gerics 1995d, 158–159.

Mária örökségére rontott rá, egy olyan országra, amely már nem pogány, hanem egyenrangú a többi keresztény országgal.[23] A legenda szerzője tehát sikeresen elhárítja a német fennhatósági igényt is. Azt, hogy a jelentős európai keresztény kapcsolatokkal rendelkező István király országának megtámadása nehezen volt megindokolható, mutatja az a tény is, hogy a német szerzők az 1030. évi sikertelen hadjárat leírásakor más vereségek beszámolóihoz képest is szűkszavúak.[24]

A pápai és a császári fennhatósági igényt kifinomultan visszautasító legendaíró érvelése mögött minden bizonnyal ott van Szent László azon szándéka, hogy megóvja Magyarországot attól a fenyegetéstől, hogy az a pogányság vádja és az erkölcsi megbélyegzés következtében elveszítse belső tartását, ügyének igazába vetett meggyőződését, tehát hogy ez a vád esetlegesen destabilizálja a társadalmat és az ország haderejét.[25]

A Hartvik-féle legendaszerkesztmény

A másik szerzőnk, Hartvik püspök legendaszerkesztményében átveszi a Nagyobb legendából a hereditas Mariae-fogalmat, de még kiegészíti azzal, hogy Szent István élete végén is Szűz Mária pártfogásába, oltalmába, *patrociniumába* ajánlotta az országot. Ezen szöveg létrejöttének is az invesztitúraharc képezi a történeti hátterét, de ez a legenda már erőteljesen politikai indítékkal született. Hartvik egyrészt maga tudatja velünk az előszóban, hogy Kálmán király kifejezett parancsára írta meg a művét,[26] másrészt megírta a II. Szilveszter-féle koronaküldés történetét,[27] amivel azt kívánta alátámasztani, hogy Szent István óta a magyar királyok az egyházat *mindkét jogon* (utroque iure) kormányozzák, vagyis a magyar királyokat megilleti az invesztitúra joga.[28]

23 Gerics 1995d, 160.
24 Gombos 1938b, 121.
25 Gerics 1995d, 161., 164.
26 SRH II, 401: „Incepturus opus […], quod michi vestro regali precepto de vita beati regis Stephani potentialiter iniunxisti."
27 SRH II, 414.
28 Szovák 1999a, 772–773., lásd még ehhez: Gerics 1995b, 52.

Tudjuk, hogy 1201-ben III. Ince pápa (az *utroque iure* kifejezés törlése után) Hartvik legendaszerkesztményét tette meg a Szent István-napi zsolozsma hivatalos szövegévé. Így a Hartvik-féle szöveg kanonizálódott, és ez terjedt el széles körben.[29]

A felajánlásokról szóló beszámolók hitelességének kérdése

A Szent István-i országfelajánlásokról szóló beszámolók megbízhatósága kapcsán véleményt formáló kutatók három fő csoportba sorolhatók.

Az egyik csoport az országfelajánlásokat evidenciaként kezeli. Ők gyakran az eszme történetének értékes összefoglalását adják, a felajánlásokat ránk hagyományozó forrásokat azonban nem vetik kritikai vizsgálat alá. Ezekben a beszámolókban a korai Mária-kultusz nemegyszer szétválaszthatatlanul összemosódik a Regnum Marianum eszméjével.[30]

Egy másik csoport a felajánlásokat – mint irodalmi toposzokra alapozott politikai célú fikciókat – utólagos kitalációnak véli.[31] Szerintük tehát Szent István nem ajánlotta fel az országot Szűz Máriának. A felajánlások már a Nagyobb legendába is, de a Hartvik-féle legendaszerkesztménybe még inkább politikai okokból kerültek be. A Nagyobb legenda felajánlásra vonatkozó szöveghelye bibliai eredetű toposz.[32] Mária patronaként való szerepeltetése bizánci pénzeken látható Mária-ábrázolások félreértésén alapul.[33] A Hartvik-féle szövegben olvasható,

29 Gerics–Ladányi 1996, 115., Szovák 1999a, 773.; Vizkelety 1994, 292.

30 A teljesség igénye nélkül: Relković 1921, Erdélyi 1922, 102., Lepold 1938, 114., Nagyfalusy 1938, Németh 1938–1939, Fehérváry 1940, Keszeg 1940, Dám 1953, 2–3. – A felajánlás valósága mellett foglal állást, de érveket is felsorakoztat Dümmerth 1994. – Waczulik Margit a Nagyobb legenda beszámolóját igaznak fogadja el, a Szent István halála előtt történő, csak Hartvik által említett felajánlást viszont a püspök betoldásának tartja: Waczulik 1940–1941, 61–62., 63., 71.

31 Szintén a teljesség igénye nélkül: Tüskés–Knapp 2000, 581., Váczy 1985, 632–636., Györffy 1977, 146., 355., 383.

32 Tüskés–Knapp 2000, 580–581.

33 Váczy 1985, 636.

Szent István halála előtt megtörténő felajánlás pedig Hartvik betoldása. A szerzők ugyanis a hagiográfiai irodalomban bevett módszer szerint szabadon alkothattak történeteket igazoló vagy apologetikus céllal, a szent életszentségét, erényeit alátámasztandó. Márpedig Hartviknak nyilvánvaló célja volt az országfelajánlás szerepeltetésével a pápaság e világi fennhatósági igényeinek az elhárítása.[34] Ezt a szándékot támasztja alá a pápai koronaküldés történetének a legendába illesztése is. Ezen álláspont szerint tehát az országfelajánlás egy utólagos fikció, de ettől függetlenül ez a fikció a Hartvik-legenda kanonizálódásával kiindulópontjává vált a későbbi Patrona Hungariae- és Regnum Marianum-eszmének.[35]

A harmadik felfogás egy köztes álláspontra helyezkedik. Eszerint a Szent István-i országfelajánlás megtörténte mellett és ellen is hozhatók fel komoly érvek, de ezek egyike sem teljes mértékben meggyőző, és így lényegében eldönthetetlennek kell tartanunk a kérdést. Gerics József szerint, ha figyelembe vesszük, hogy a X–XI. századi nyugati kereszténységben – mind az írott források, mind az ikonográfia tanúsága szerint – mennyire elterjedt volt Szűz Mária tisztelete, akkor – a bizánci pénzvereteken szereplő ábrázolások félreértésének feltételezésével szemben – mindenképpen lehetségesnek kell tartanunk, hogy Szent István valóban felajánlotta az országot Szűz Máriának.[36] Ismeretes, hogy Szent Istvánnak közvetlen kapcsolatai voltak a Mária-tisztelet terjesztéséért sokat tevő clunyi apátsággal. A király közvetlen bizalmi köréhez tartozó Mór pécsi püspök a clunyi mozgalom hatása alatt állt, de a korábbi pécsi püspök, Bonipert is kapcsolatban állt Fulbert chartres-i püspökkel, aki szintén jól ismert a Mária-tisztelet népszerűsítéséről.[37] Gondolhatunk azonban a fehérvári Szűz Mária-prépostság Szent István-i alapítására, de a király számos más alapítására is.

A Nagyobb legenda felajánlási szövege kapcsán felmerülő másik érv, hogy tudniillik itt egy bibliai eredetű toposszal van dolgunk, és ezért a felajánlás puszta fikció, szintén nem bizonyító erejű. Valóban igaz, hogy a legenda szerzője az ártatlan nyáj megkíméléséért esdeklő szavakat két szentírási helyről is

34 Tüskés–Knapp 2000, 581.
35 Tüskés–Knapp 2000, 581.
36 Gerics 1995c, 69., Gerics 1996, 39.
37 Waczulik 1940–1941, 67–68.

kölcsönözhette.[38] Ez az átvétel azonban könnyen megmagyarázható azzal, hogy a Szentírást naponta olvasó, tehát jól ismerő bencés szerzetes itt magasztos mondanivalójának megfogalmazásához bibliai szöveget használt fel.

Mindezeket figyelembe véve a felajánlást Szent István király minden további nélkül megtehette.

Az országfelajánlásról jelenleg rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy látom, hogy Gerics József álláspontja a legkiegyensúlyozottabb és a leginkább védhető. A Nagyobb legenda szerzőjének, majd pedig Hartvik püspöknek a beszámolója mögött mindenképpen kimutatható a politikai motiváció, amivel az ország önállóságát igyekeznek védelmezni a gregorián pápaság fennhatósági törekvéseivel szemben. Ez a tény azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a Szent István-i felajánlás tényleg megtörtént, és így a Nagyobb legenda szerzője nem megalkotta a felajánlás történetét, hanem egyszerűen csak írásba foglalta az ismert és éppen kapóra jövő hagyományt. Ezt azonban a jelenleg rendelkezésünkre álló források alapján nem tudjuk sem egyértelműen bizonyítani, sem egyértelműen cáfolni. Hartvik átvette a Nagyobb legenda beszámolóját az 1030. évi felajánlásról. Megtoldotta azonban azzal a történettel, hogy István király a halála előtt is Szűz Máriának ajánlotta az országot. Ennek az újabb felajánlásnak a lehetősége szintén nem zárható ki, de nem túl valószínű, mert a Nagyobb legenda szerzője erről a felajánlásról nem tesz említést,[39] márpedig ha létezett ilyen hagyomány, kevéssé valószínű, hogy nem írta volna meg. A csak Hartviknál szereplő felajánlással szemben felhozható érvek azonban a Nagyobb legendában olvasható felajánlás hitelességének kérdését nem érintik.

Amennyiben a fenti érvelés helytálló, és a felajánlás valóban megtörtént, akkor egy az európai eszmetörténet szempontjából is jelentős eseménnyel van dolgunk. A nyugati kereszténységben ez lehetett az első Máriának történő országfelajánlás, és a Nagy Konstantin-i adománylevélre alapozott szentszéki jogigény első birodalmon kívül, állami szintű visszautasítása.[40]

38 1 Krón 21,17 és 2 Sám 24,17. Vö. Gerics 1995d, 158.

39 Már amennyiben feltesszük, hogy a Nagyobb legenda nem csonkán maradt ránk. Vö. Szovák 1999a, 771.

40 Gerics–Ladányi 1996, 114.

II.

A Szent István-legendákban megfogalmazott országfelajánlások nyomán megszülető Patrona Hungariae-eszme a XII. század végétől már nyomon követhető a különböző forrásokban. Tanulmányom második részében ezeket az előfordulásokat ismertetem.

A Porta Speciosa

Az eszme első biztosra vehető megjelenése – tudomásom szerint – az esztergomi régi székesegyház díszkapujához, a Porta Speciosához kapcsolódik. A Porta Speciosa – néhány töredéket leszámítva – 1764-ben ugyan elpusztult, de ránk maradt az ábrázolása Klimó György esztergomi kanonok olajfestményén.[41] Az emlék a XII. század végére, legfeljebb a XIII. század elejére datálható.[42] Az ívmezőben szereplő ábrázoláson Szent István király felajánlja országát Szűz Máriának. A király kezében tartott mondatszalagon ez olvasható: „Kegyes Szűz Mária, fogadd el országaim kormányzását!",[43] amit Szűz Mária a válaszában el is fogad: „Vállalom, hogy megőrzöm a tieid számára."[44]

A Kisebb Gellért-legenda

A Kisebb Gellért-legendában található utalás mindenképpen a Patrona Hungariae-eszme egyik legkorábbi megjelenése. Szent Gellért püspök kisebb legendá-

41 Lepold 1938, 120., Ragusa 1980, 345–346.
42 Marosi 2001, 48–49.
43 „Suscipe Virgo pia mea regna regenda Maria." Idézi pl. Lepold 1938, 121., Ragusa 1980, 348.
44 „Suscipio servanda tuis si iura sacrorum sumat Adalbertus sicut petis." Idézi pl. Lepold 1938, 121., Ragusa 1980, 348.

ja a XII. század végére vagy a XIII. század elejére keltezhető.[45] A szerző a püspökről így ír: „Az ő tanítása nyomán a magyar nemzet Krisztus anyjának nevét ki nem ejti, hanem csak úrnőnek (vagy: asszonynak)[46] mondja, hisz Pannóniát is Szűz Mária családjának (*familia*) nevezte Szent István király."[47]

Kérdéses, hogy a *familia* szó itt család, háznép vagy cselédség, szolganép értelemben szerepel-e. Szűz Mária vezető és oltalmazó szerepe azonban egyértelmű, ezért a szöveghelyet az eszme előfordulásának tekintem.

Anonymus Gesta Hungaroruma

A Patrona Hungariae-eszme a XIII. század elején megjelenik a történeti irodalomban is. Anonymus, aki minden bizonnyal III. Béla király jegyzője volt, az 1200 körül vagy az 1210-es években írt[48] Gesta Hungarorumának előhangjában hivatkozik Szent István országfelajánlására, amikor azt állítja, hogy a magyar királyok és nemesek Szűz Mária kegyéből birtokolják az országot: „Az ő (ti. Mária) kegyéből bírják az országot Magyarország királyai és nemesei."[49]

45 Szovák 1999b, 779–780.

46 Mivel az *asszony* szó úrnőt is jelent, nem elképzelhetetlen, hogy a legenda *domina* szava *asszony*nak is fordítható. Ehhez lásd Karácsonyi 1887, 146. – A Karácsonyi által említett *Asszonypataka* név első említése ugyan csak 1329-ből való, de az *asszony* valóban jelentett úrnőt. Csánki 1890, 467–468., Décsényi 1892, 290., MNyTESz I, 189.

47 SRH II, 474: „Ipsius arbitrio ab Ungarica generatione nomen matris Christi non auditur, tantum domina resonat, nam et Panonia a suo sancto rege Stephano familia sancte Marie appelata est."

48 Veszprémy 1999, 730–732.

49 SRH I, 34: „Felix igitur Hungaria, cui sunt dona data varia, omnibus enim horis gaudeat de munere sui litteratoris, quia exordium genealogie regum suorum et nobilium habet, de quibus regibus sit laus et honor regi eterno et sancte Marie matri eius, per gratiam cuius reges Hungarie et nobiles regnum habeant felici fine hic et in evum. Amen."

Oklevelek

A XIII. században már a királyi oklevelekben is jelen van a Patrona Hungariae-eszme.

IV. Béla király 1252-ben megalapította a turóci apátságot, és a premontrei rendre mint a Boldogságos Szűz engedelmes tisztelőire bízta, amely Boldogságos Szűz – mondja a király – „nekünk és országunknak úrnője és pártfogója".[50]

1259-ben IV. Béla több falut is adományozott a Nyulak szigeti domonkos apácakolostornak, ahova az 1250-es évek első felében a veszprémi zárdából a király lánya, Margit is átköltözött.[51] Az adománylevélben IV. Béla szerint Szűz Mária „országunknak különösképpen úrnője és pártfogója".[52]

Az 1264-ben még ifjabb királyként kibocsátott és 1272-ben átírt oklevelében V. István védelmébe veszi a tatárjárás óta romokban heverő kerci ciszterci monostort. Ebben az oklevélben is olvashatjuk, hogy Szűz Mária „országomnak különösképpen úrnője és pártfogója".[53]

V. István 1272-es oklevelében, amivel a csúti premontrei monostort megalapítja, szintén találkozhatunk a „nekünk és országunknak úrnője és pártfogója"[54] megfogalmazással, bár ennek az oklevélnek a szövegezője az 1252-es turóci alapítólevél promulgatióját vette át szinte egy az egyben, az idézett résszel együtt.[55]

Az utolsó példában III. András egy 1295-ös oklevelében a Nyulak szigeti apácazárda népeinek adómentességet ad azzal az indoklással, hogy a sziget Szűz Máriáé, a monostor a Boldogságos Szűz tiszteletére van szentelve, aki „országunknak különösképpen úrnője és pártfogója".[56]

50 CD patr. VI, 65: „nostra et regni nostri est domina et patrona".
51 Kertész 2017, 19.
52 CD Arp.cont. XI, 458: „nostri regni specialis existit domina et patrona".
53 Zimmermann I, 94: „mei regni specialis existit domina et patrona". Lásd még: Baumgartner 1915, 31.
54 Mezey 1963, 30: „nostra et regni nostri domina et patrona".
55 Mezey 1963, 33.
56 CD Arp.cont. X, 178: „regni nostri specialis existit domina et patrona".

III. András esküje

Végezetül, ötödik forrástípusként III. András koronázási esküjét kell említenünk. IV. László 1290-ben bekövetkezett halálakor ismét megnyilvánult a pápaság Magyarország feletti e világi főhatalmi igénye, IV. Miklós pápa ugyanis maga akart dönteni a magyar trón betöltéséről. Az ország önállóságát ismét fenyegető pápai igény elhárításának feladata a jogtudós főpapokra várt.[57] Ők szerkesztették meg III. András koronázási esküjét, amelynek szövegét a koronázási szertartáson jelen lévő Ottokar von Horneck őrizte meg krónikájában. Az eskü szövegében azt olvassuk, hogy a király „mindig gyarapítja a magyar jogot", valamint „ami Nagyasszonyunk birtoka, vagyis Magyarországból ami idegen kézre, német fejedelmekhez került, visszaszerzi és visszaállítja régi jogába."[58] A főpapok az eskü megszövegezésekor egyrészt visszanyúltak az először a Nagyobb István-legendában írásba foglalt, de elsősorban a Hartvik-legenda által tovább hagyományozott *hereditas Mariae*-fogalomhoz, másrészt felhasználták a *ius universum* római jogi fogalmát. A római jog szerint ugyanis „a hereditas nem más, mint abban az egész jogban (in universum ius) való utódlás, amely az elhunyté volt".[59] Ennek eredményeként megszületett az az elmélet, amely szerint az ország királyi jog alá tartozó egész területe, benne az is, amit a nemesség birtokol, Mária öröksége és tulajdona. Így a király az ország területének nem tulajdonosa, hanem csak gondviselője és felügyelője, és az ország területének sértetlenségét megőrizni a királynak mintegy vallási kötelezettsége is.[60]

***

57 Gerics–Ladányi 1996, 110.

58 Gombos 1938a, 1868: (Ottokar von Horneck: Steirische Reimchronik. 41280–41291) „daz er zaller zit / ungrischez reht merte / […] / daz unser frouwen eigen, / daz ist Ungerlant, / waer ze fremder hant / an Tiutsche fursten komen, / daz den daz wurd benomen / und braeht ez en sin rehte stat". Gerics–Ladányi 1991, 6.

59 Digesta 50.17.62: „hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius, quod defunctus habuerit." Idézi Gerics–Ladányi 1996, 110.

60 Gerics 1995f, 189., Gerics–Ladányi 1996, 110.

Összegzés

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a Patrona Hungariae-eszme kiindulópontját képező Szent István-i országfelajánlásokról először a XI. század végén és a XII. század elején megszülető Nagyobb és Hartvik-féle Szent István-legendákból értesülünk. Ezeknek fontos feladata volt a gregorián pápaság Magyarország feletti fennhatósági igényeinek leszerelése, ez azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a Szent István-i felajánlás valóban megtörtént.

A XII. század végétől a különböző források tanúsága szerint már folyamatosan jelen volt az eszme, míg végül III. András király koronázási esküszövegének megszerkesztői, az újabb pápai fennhatósági igényt elhárítandó, már egy kidolgozott állameszme fontos részeként használták fel a Szent István-i felajánlás hagyományát.

Az Árpád-kor végére tehát a Regnum Marianum-eszme előzményét jelentő Patrona Hungariae-eszme a magyar állam Szent István-i alapozású építményének egyik tartópillérévé szilárdult.

HIVATKOZOTT IRODALOM

AAM. Oefele, Edmund von (szerk.): *Annales Altahenses Maiores.* Impensis bibliopolii Hahniani, Hannoverae, 1891.

Baumgartner 1915. Baumgartner Alán: *A kerci apátság a középkorban.* Budapest, 1915.

CD Arp.cont. X. Wenczel Gusztáv (szerk.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár, X.* Budapest, 1873.

CD Arp.cont. XI. Wenczel Gusztáv (szerk.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpádkori új okmánytár, XI.* Budapest, 1873.

CD patr. VI. Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Véghely Dezső (szerk.): *Hazai okmánytár, VI.* Budapest, 1876.

Csánki 1890. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, I.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890.

Dám 1953. Dám Ince: A Bíboros fogadalma. *Katolikus Szemle,* 5. (1953) 4. 1–4.

Décsényi 1892. Décsényi Gyula: A nagybányai Szent-István templom. *Archaeologiai Értesítő,* 12. (1892) 4. 289–298.

Dümmerth 1994. Dümmerth Dezső: A Mária országa-eszme és Szent István. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok.* (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 171–197.

Erdélyi 1922. Erdélyi László: Árpádkor. A magyar állam, társadalom, művelődés legrégibb története 1301-ig. Pallas, Budapest, 1922.

Fehérváry 1940. Fehérváry M. Andrea: A Nagyasszony alakja 1000 év tükrében. In Kneszl M. Emilia (szerk.): *A budapesti Szent Margit-nevelőintézet katolikus Patrona Hungariae leánygimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről.* Budapest, 1940. 10–47.

Gerics 1995a. Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995.

Gerics 1995b. Gerics József: Az állam- és törvényalkotó Szent István. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 51–61.

Gerics 1995c. Gerics József: A korai államelmélet érvényesülése István korában. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 65–70.

Gerics 1995d. Gerics József: Politikai és jogi gondolkodás Magyarországon VII. Gergely pápa korában. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 144–164.

Gerics 1995e. Gerics József: A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban. In Gerics József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban.* (METEM-könyvek 9.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1995. 165–173.

Gerics 1995f. Gerics József: De Hungaria, hereditate Beatae Mariae Virginis. In Koszta László (szerk.): *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére.* Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995. 187–189.

Gerics 1996. Gerics József: De Hungaria Beatae Mariae Virgini commendata. In *Magyar egyháztörténeti évkönyv, II.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Alapítvány, Budapest, 1996. 37–39.

Gerics–Ladányi 1991. Gerics József – Ladányi Erzsébet: A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle,* 41. (1991) 4. 4–19.

Gerics–Ladányi 1996. Gerics József – Ladányi Erzsébet: Az államférfi Szent István öröksége. In Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996, I.* Pannonhalmi Bencés Apátság, Pannonhalma, 1996. 110–116.

Gombos 1938a. Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae, III.* Acad. Litterarum de Stephani, Budapestini, 1938.

Gombos 1938b. Gombos Ferenc Albin: Szent István háborúja II. Konrád római-német császárral 1030-ban. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. 107–132.

Györffy 1977. Györffy György: *István király és műve.* Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.

Karácsonyi 1887. Karácsonyi János: *Szent-Gellért, csanádi püspök, élete és művei.* Franklin, Budapest, 1887.

Katona 1973. Katona Tamás (szerk.): *István király emlékezete.* Magyar Helikon, Budapest, 1973.

Kertész 2017. Kertész Balázs: A koldulórendek megtelepedése az „ország közepén". In Csurgai Horváth József (szerk.): *Az első 300 év Magyarországon és Európában. A Domonkos-rend a középkorban.* Alba Civitas Történeti Alapítvány, Székesfehérvár, 2017. 9–31.

Keszeg 1940. Keszeg M. Ottilia: Nagyasszonyunk a magyar művészetben. In Kneszl M. Emilia (szerk.): *A budapesti Szent Margit-nevelőintézet katolikus Patrona Hungariae leánygimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről.* Budapest, 1940. 48–69.

Kneszl 1940. Kneszl M. Emilia (szerk.): *A budapesti Szent Margit-nevelőintézet katolikus Patrona Hungariae leánygimnáziumának évkönyve az 1939–40. iskolai évről.* Budapest, 1940.

Lepold 1938. Lepold Antal: Szent István király ikonográfiája. In Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938. 111–155.

Marosi 2001. Marosi Ernő: Még egyszer az esztergomi Porta Speciosáról. In Balassi Bálint Múzeum (szerk.): *Lux Pannoniae. Esztergom. Az ezeréves kulturális metropolis.* Esztergom Város Önkormányzata, Esztergom, 2001. 47–56.

Mezey 1963. Mezey László: Csútmonostor alapítástörténete és első oklevelei (1264–1271). *Tanulmányok Budapest Múltjából,* 15. (1963) 7–42.

MNyTESz I. Kiss Lajos – Papp László (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I. A–Gy.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

Nagyfalusy 1938. Nagyfalusy Lajos: *Regnum Marianum 1038–1938. Visszapillantás a 900 éves évfordulón.* A Szív, Budapest, 1938.

Németh 1941. Németh László: A Regnum Marianum államesze. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv,* 4. (1940–41) 223–292.

Ragusa 1980. Ragusa, Isa: *Porta patet vitae sponsus vocat intro venite* and the Inscriptions of the Lost Portal of the Cathedral of Esztergom. *Zeitschrift für Kunstgeschichte,* 43. (1980) 4. 345–351.

Register I. Caspar, Erich (szerk.): *Das Register Gregors VII, I.* Berlin, 1920.

Relković 1921. Relković Néda: Patrona Hungariae. *Katholikus Szemle,* 35. (1921) 5. 265–281.

Serédi 1938. Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938.

SRH I–II. Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, I–II.* Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1937–1938. (repr., bőv. 1999)

Szovák 1999a. Szovák Kornél: Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta. (Szent István kisebb és nagyobb legendája, valamint a Hartvik püspök által írt legenda.) In Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, II.* Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1938. Pótlás 1999. 771–776.

Szovák 1999b. Szovák Kornél: Legenda Sancti Gerhardi episcopi. (Szent Gellért püspök legendája.) In Szentpétery Emericus (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, II.* Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1938. Pótlás 1999. 779–782.

Török 1994. Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994.

Tüskés–Knapp 2000. Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 104. (2000) 5–6. 573–602.

Váczy 1985. Váczy Péter: Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról. *Történelmi Szemle,* 28. (1985) 4. 628–642.

Veszprémy 1999. Veszprémy László: P. magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum (Magyarok tettei). In Szentpétery Emericus (szerk.): S*criptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum, II.* Academia Litter. Hungarica, Budapestini, 1938. Pótlás 1999. 729–738.

Vizkelety 1994. Vizkelety András: Szent István képének alakulása a középkori és a barokk irodalomban. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok*. (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 289–299.

Waczulik 1940–1941. Waczulik Margit: Szűz Mária tisztelete a kereszténységünk első századában. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv,* 4. (1940–1941) 59–74.

Zimmermann I. Zimmermann, Franz – Werner, Carl (szerk.): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen, I. 1191–1342.* Köln, 1892.

The idea of *Regnum Marianum* in the age of the House of Árpád

ABSTRACT: The predecessor of the idea of *Regnum Marianum* in the age of the House of Árpád is that of *Patrona Hungariae*, starting with St. Stephen's symbolic act of offering Hungary to the Holy Virgin for her protection, as tradition has it. In the first half of this study, I am examining the authenticity of the reports of the offering-stories as they were handed down to us in *The Greater Legend of St. Stephen* and in the legend edited by Bishop Hartvik, surveying their historical background set by the investiture-battles, which also had an impact on Hungary, as well as the various views of researchers concerning the issue of authenticity. In the second half of the study, I will present the occurrences of the idea in the age of the House of Árpád from the beginning of the 12th century, because the idea is continuously present in various Hungarian sources in the period, and by the end of the age of the House of Árpád it becomes an inseparable part of the Hungarian idea of the state.
KEYWORDS: King Saint Stephen, Legends of Saint Stephen, Patrona Hungariae, Virgin Mary, Pope Gregory VII, Investiture Controversy

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.53

NÉMETH ZSOLT

SZELLEMI KAPCSOLATOK A SZENT KORONA KÉPI PROGRAMJA ÉS SZENT ISTVÁN ORSZÁGFELAJÁNLÁSA KÖZÖTT

KIVONAT: Szent István országfelajánlásának spirituális vonatkozásait vizsgálom, és keresem annak „leképeződését" az eseménnyel közel egy időben készült Szent Korona képi üzenetében. Dokumentumok, ábrázolások és szakvizsgálatok eredményei alapján kimutatom, hogy Szűz Mária egy azóta lecserélt zománcképe eredeti eleme volt a Szent Koronának, amelynek képi üzenete a mennyei rendet közvetíti a koronázottnak, s egyben spirituálisan pozicionálja a Magyar Királyságot. Összevetem a Szent Korona és a német-római birodalmi császári korona, a Reichskrone képi üzeneteit; közöttük lényeges eltéréseket találok, elsősorban az új- és az ószövetségi fókusz, valamint az üzenetek szellemi irányultsága tekintetében.

KULCSSZAVAK: Szent Korona, Szent István országfelajánlása, Szűz Mária, Révay Péter, német-római császári korona

Bevezető

Szent István király országfelajánlása Szűz Máriának meglátásom szerint Magyarország spirituális pozicionálása volt a részéről úgy abszolút értelemben, mint a többi európai királysághoz képest. Joggal feltételezhetjük, hogy ennek a lépésnek nyomot kellett hagynia a Turul nemzetség, sőt az egész magyar vezető réteg gondolkodásmódjában. A felajánlásnak nincs sem ismert megjelenítése az eseménnyel közel egyidejű műalkotáson, sem leírása XI. századi dokumentumban. A legkorábbi forrásunk Szent István Nagylegendája, ez szűkszavúan így tudósít: „magát és királyságát az örök szűz istenanya, Mária gyámsága alá helyezte, kinek tisztelete s dicsősége a magyarok közt oly nevezetes, hogy nyelvükön még e szűz mennybevitelének ünnepét is, tulajdonnevének hozzátétele nélkül csak Királyné napjának emlegetik."[1]

Ha mindezek fényében értelmezni kívánjuk első királyunk tettét, akkor a Szent Korona képi üzenetének olvasásához kell folyamodnunk (1. kép). Koronánk keletkezési idejének meghatározása természetesen nem tárgya e tanulmánynak, ám a 990 és 1080 közé keltezése – ezen időhatárok közé teszi a kutatók döntő több-

1. kép. A magyar Szent Korona szembenézetből. Forrás: Wachsler Tamás felvétele

1 Kurcz Ágnes fordítása, Érszegi 1987, 28.

sége – egyértelműsíti, hogy a felajánlás és a Mű keletkezése között kevesebb mint fél évszázad telt el. Az ország felajánlása együtt kellett, hogy járjon a koronája felajánlásával is. Kerékjártó Ágnessel közös, e kötetben szereplő tanulmányunkban kimutatjuk, hogy a koronafelajánlás ábrázolása nem barokk kori ikonográfiai típus, hanem már a XIV. században megjelenik, bár kétségtelenül visszafogottabb formában, mint ahogy a XVII–XVIII. század képi világa alkalmazta.

Szűz Mária képmása a Szent Koronán

Rátérve a Szent Korona képi üzeneteinek vizsgálatára, elsődleges fontosságú szilárdan leszögeznünk, hogy a Szűzanya képmása rajta volt a magyar Szent Koronán, mégpedig a hátsó részén, a pártázat magasságában, ahol ma Dukász Mihály bizánci császár (1071–1078) képmása található (2. kép). Erről Révay

2. kép. Uralkodóképek a Szent Korona hátsó oromzatán. Forrás: Wachsler Tamás felvétele

Péter koronaőr *De sacra corona Hungariae* című, Augsburgban 1613-ban kiadott könyvéből szerezhetünk tudomást, amelyben rövid leírást ad a Koronáról. Ennek a vonatkozó mondata így szól (3. kép): „*In ipsa vero circumferentia fronte recta imago Salvatoris nostri Pomum tenentis, ex adverso Divae Matris Virginis…*”,[2] Kulcsár Péter fordításában: „magán a kerületen pedig a homlokzati részen almát tartó Üdvözítőnk képmása, az ellenkező oldalon a Szent Szűz Máriáé”.[3] Révayról tudjuk, hogy több ízben közelről látta a Szent Koronát,[4] így leírását megbízhatónak kell tartani, ez természetesen nem jelenti azt, hogy teljesen hibátlannak. Ennek ellenére a magyar történetírás elutasítja, hogy Révay a Boldogságos Szűzanya képmását láthatta a Koronán.[5] Tette ezt annak ellenére, hogy a koronaőr átdolgozta és kiegészítette az 1613-ban megjelent könyvét, ám a *De monarchiában* nem változtatott a Koronáról szóló leírásán.[6] Emlékeztetni kívánok arra is, hogy Révay Péter evangélikus vallású volt, amelyben nincsen szentek tisztelete és Mária üdvtörténeti szerepét is jelentéktelennek tartja. Ez önmagában valószínűtlenné teszi, hogy a koronaőr a Boldogságos Szűzanya képmásának Szent Koronán való létét kitalálta volna.

2007-ben megvizsgáltam, hogy a Révay által a Szent Koronára tett szerkezeti és képi jellegű állítások közül mennyi helytálló teljesen vagy részben, továbbá mennyi téves. Eredményként azt kaptam, hogy a koronaőr által tett 19 állításból 13 pontosan igaz, 3 kisebb pontatlanság mellett igaz, 1 nem dönthető el, 1 pedig téves. Mindebből arra következtettem, hogy a koronaőr teljesen szavahihető.[7] Egy állítását, éppen a Szűzanya képmásáról szólót kiértékeletlenül hagytam, de mint alább látni fogjuk, az is hitelt érdemlő. A 19 állításból így 17 igaz, vagy legfeljebb kisebb pontatlanságot tartalmaz.

Fordulatot adott a kutatásnak, hogy Kees Teszelszky megtalálta a Révay-kortárs Berger Illés leírását a Koronáról, amelyben szintén a Szűzanya képmásának

2 Révay 1613, 75.
3 Katona 1979, 224.
4 Pap 2003, 114; Teszelszky 2009, 184 és 204.
5 Bónis 1981, 52–61.; Lovag 1986, 45–47.; Bogyay 1991, 32–34.; Bertényi 2001, 23–27.; Tóth 2011, 95., 13. lábj.; Marosi 2018, 352.; Tóth 2021, 84.
6 Révay 1659, 143.
7 Németh 2007, 61.

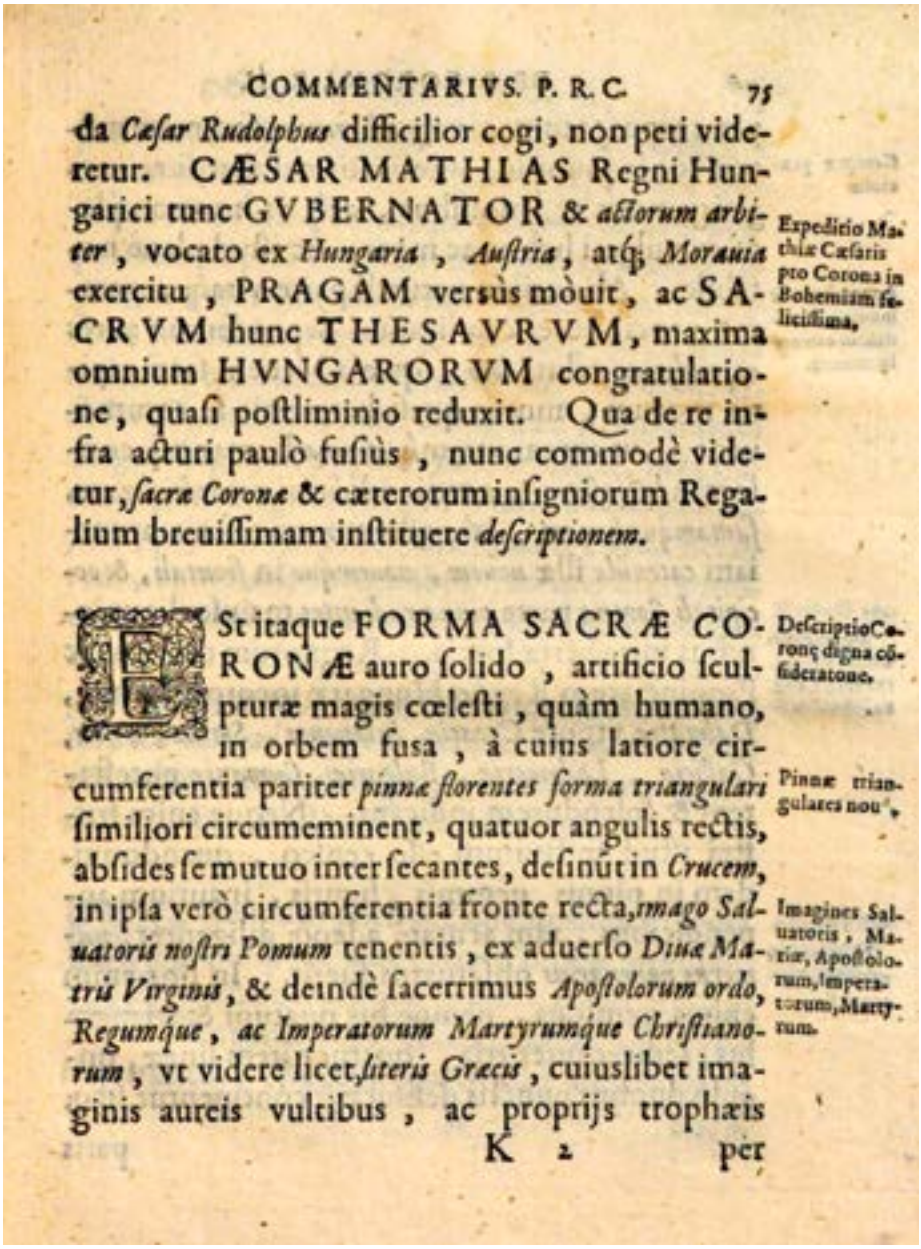

COMMENTARIVS. P. R. C. 75

da *Cæsar Rudolphus* difficilior cogi, non peti videretur. CÆSAR MATHIAS Regni Hungarici tunc GVBERNATOR & *actorum arbiter*, vocato ex *Hungaria*, *Austria*, atq; *Morauia* exercitu, PRAGAM versùs mòuit, ac SACRVM hunc THESAVRVM, maxima omnium HVNGARORVM congratulatione, quasi postliminio reduxit. Qua de re infra acturi paulò fusiùs, nunc commodè videtur, *sacræ Coronæ* & cæterorum insigniorum Regalium breuissimam instituere *descriptionem*.

Expeditio Mathiæ Cæsaris pro Corona in Bohemiam felicissima.

EST itaque FORMA SACRÆ CORONÆ auro solido, artificio sculpturæ magis cœlesti, quàm humano, in orbem fusa, à cuius latiore circumferentia pariter *pinnæ florentes forma triangulari* similiori circumeminent, quatuor angulis rectis, absides se mutuo intersecantes, desinùt in *Crucem*, in ipsa verò circumferentia fronte recta, *imago Saluatoris nostri Pomum* tenentis, ex aduerso *Diuæ Matris Virginis*, & deindè sacerrimus *Apostolorum ordo*, *Regumque*, *ac Imperatorum Martyrumque Christianorum*, vt videre licet, *literis Græcis*, cuiuslibet imaginis aureis vultibus, ac proprijs trophæis

Descriptio Coronę digna cōsideratione.

Pinnæ triangulares nouæ.

Imagines Saluatoris, Mariæ, Apostolorum, Imperatorum, Martyrum.

K 2 per

3. kép. Révay Péter *De sacra corona Hungariae* című, Augsburgban 1613-ban kiadott könyvének 75. oldala. Az alulról ötödik sorban szerepel a Boldogságos Szűz képmásának említése a Szent Korona hátsó részén.

rajta való létét említi. A történész megállapítja: „Berger leírása bizonyítja, hogy látta a koronát közelről 1608-ban."[8] Ez a történész logikai hibáinak csupán egyike, hiszen Berger elvileg mástól átvett leírást is közölhetett volna, ám Teszelszky maga mutatta ki, hogy Berger valóban több ízben szemrevételezhette a Szent Koronát 1608-ban. Egy másik, s a tárgyunkat még közelebbről érintő következő durva logikai hibája: „Érdekesség, hogy később Berger követi Révay téves koronaleírását az egyik bécsi kéziratban, mert említi Szűz Máriát a koronán. Elias Berger: *Historia Vngarica ab a 1458 usque ad a 1490 sive Historia Johannis Huniadis aliter Corvini et Matthiae Corvini*. (Kézirat.) Bécs, ÖNB, Cod. 8677 fol. 33r."[9] Teszelszky következtetése abszurd és prekoncepciózus. Révay téves koronaleírását? *Non sequitur!* Soha senki nem igazolta, hogy a koronaőr leírásának ez a része megalapozatlan lenne. A magyarországi történet- és művészettörténet-írás hallgatólagosan úgy igyekszik föltüntetni a magyar Szent Koronát, mint amelyik az ékítményei – zománcképek, ékkövek gyöngyök – tekintetében közel eredeti állapotában van. Ezt a ki nem mondott, de kétségtelenül létező sugalmazást már 2010-ben cáfoltam, és kimutattam, hogy nagyszámú átalakítás, csere történt rajta.[10]

A Szent Koronával foglalkozó magyarországi, valamint a befolyása alatt álló nemzetközi történetírás tehát figyelmen kívül hagyja a két igazolt szemtanú egybehangzó megállapítását a Boldogságos Szűzanya képmásáról, csak azért, mert azok ütköznek a prekoncepciójukkal! A hiteltelenítő „szakvélemények" nyomán a koronaőr leírásával foglalkozóknak már vesződniük sem kell annak bírálatával, elég, ha a ledorongoló tanulmányokra hivatkoznak, ahogy Teszelszky is tette. Ha előkerülne egy Révay és Berger leírásával egyező harmadik, akkor azt már Révay és Berger „tudottan" téves leírása alapján lehetne hiteltelníteni, majd a negyediket, ötödiket, tizediket is?

Berger és Révay egybehangzó kijelentései a Szűzanya képmását illetően nyilvánvalóan perdöntők lennének, ha a Szent Korona elveszett volna, és a XVII. század eleji állapotáról csak ez a két írott forrás állna a rendelkezésünkre.

8 Teszelszky 2011, 4.
9 Teszelszky 2011, 9., 19. lábj.
10 Németh 2010, 99.

Okoz-e ezek megítélésében változást, hogy a Koronánk szerencsére megvan? 1978-as hazatérése után a bennfentes történész és művészettörténész körön kívüli kutatók és szakemberek sora észrevételezte, hogy a Dukász-kép nem lehet eredeti eleme a Szent Koronának, mert nem fér bele a hátsó oromzaton lévő keretbe: annál minden irányban nagyobb, és a zománckép művészi színvonala messze elmarad az abroncs eredeti képeinek színvonala mögött.[11] 2010-ben kimutattam, hogy a Korona abroncsának hátsó részén helyet foglaló három uralkodókép két olyan kéz műve, amelyek különböznek az abroncs biztosan eredeti zománcképeit megalkotókétól.[12] Ez önmagában még megengedné, hogy a Dukász-kép eredeti legyen egy innen-onnan összeszedett elemekből álló koronán, ám koronaelmélettől függetlenül azt is igazoltam, hogy a bizánci császár képmása késői jövevény a Szent Koronán.[13] Nemrégiben Barabássy Miklós hívta fel a figyelmet arra, hogy Dukász Mihály ábrázolása lapos, síkfelületű, míg az abroncs eredeti zománcképei kivétel nélkül görbültek,[14] további érvet szolgáltatva ezzel annak elvetéséhez, hogy a császárkép eredeti eleme lett volna a Szent Koronának. Napjainkban vizsgálható állapota tehát összhangban van Berger és Révay megállapításaival, s egyben minősíti a Művel foglalkozó történész és művészettörténész kör felkészültségét és tárgyilagosságát, amely a keletkezési idejét több mint kétszáz éve a Dukász-képhez köti, és helyezi a császár és az I. Géza királyunknak (1074–1077) vélt Geóbitzász uralkodási idejére.

A Szent Koronával foglalkozó történész kör „tárgyilagosságának" egyik megnyilvánulása,[15] hogy Révay Péter 1659-ben kiadott *De monarchia* című könyvének fordítója, Tóth Gergely a kötethez írt tanulmányából annak lektora, Pálffy Géza hallgatólagos jóváhagyásával kihagyta a velük egy kutatócsoportban dolgozó Kees Teszelszky fent említett cikkére való hivatkozást, amelyben Berger Révayhoz hasonló állítást tett a Szűzanya-kép meglétéről a Szent Koronán, továbbá a Dukász-kép cserélt volta mellett az „alternatív" szakirodalomban felsorakoztatott nagyszámú és sokrétű érvet ellenérvek felsorakoztatá-

11 Bradák 1988, 6.; Csomor et al. 1985, 102.; Ferencz 2002, 77.; Pap 1999, 528.
12 Németh 2010, 11–17.
13 Németh 2010, 78.
14 Barabássy 2020, 80.
15 A fővonalbeli (és az „alternatív") Korona-kutatás „objektivitásáról" lásd Németh 2014, 338ff.

sa nélkül „vad spekulációnak" minősítette.[16] A Szent Korona ötvöstárgy, nem könyv, így Tóth és Pálffy tudománytalanul járnak el, amikor az átalakításairól kizárólag írott források alapján kívánnak tájékozódni, és figyelmen kívül hagyják a szerkezeti vizsgálatok eredményeit, valamint az újkori képi ábrázolásokból levonható következtetéseket. Tragikomikus, hogy Tóth Gergely nem hiszi el Révay azon szavait, amelyeket ő maga fordított le a Szűzanya képmásáról, s amely szó szerint megegyezik a *Commentariusban* szereplőkkel. Tény, s a történész ezt helyesen említi, hogy a koronaőr a *Commentarius* megjelenése (1613) és a *De monarchia* megírása (1619–1620) között foglalkozott a Szent Korona eredetének kérdésével,[17] és az utóbbi művében papírra is vetette az arról szóló gondolatait. Ezek azonban szükségszerűen spekulációk, így a valóságtartalmuk nem vethető össze a többszörös szemrevételezést követően készült, tényszerű „műtárgyleírásával".

Tóth szerint „Révay már 1613 előtt ki tudta silabizálni a »βασιλευς« szót az abroncs hátsó részén lévő Dukász Mihály-, illetve Konstantinos-képen",[18] továbbá észrevette, hogy „a császárok képmásán ugyanazon a helyen vannak a csüngők",[19] mint a Szent Koronán, tehát apró részleteket volt képes megfigyelni. Ugyanakkor a koronaőr „Dukász szakállát pedig egyszerűen nem vette észre", és összetévesztette a Boldogságos Szűz ábrázolásával,[20] vagy az utóbbiénak „a fiatal és elsőre valóban kissé »nőiesnek« tűnő Konstantin-képmást hitte".[21] A történész vélekedésének tudománytalan voltát a saját, föntebb idézett szavai mutatják: ha Révay „ki tudta silabizálni" a βασιλευς szót az ifjú uralkodó zománcképén és azt is észrevette, hogy a görög császárok csüngős diadémját viseli, akkor képtelenség az a feltételezés, hogy a Kón-képnél nagyobb Dukász-ábrázolás esetén ugyanerre ne lett volna képes, és a kardot és labarumot tartó, görög császári csüngős diadémot viselő, szakállas uralkodót nézte volna a Szűzanyának. Tóth Gergely látászavarra következtet, amikor a koronaőr olyan

16 Tóth 2021, 84.
17 Tóth 2021, 83.
18 Tóth 2021, 83.
19 Tóth 2021, 85.
20 Tóth 2021, 85.
21 Tóth 2021, 85.

dolgot nem vesz észre, amelyet pedig a történész prekoncepciója szerint észre kellett volna vennie. A látászavar ténye kétségtelen, de nem Révaynál: a prekoncepciók kétségtelenül rontják a tisztánlátást. Mindenesetre köszönettel tartozunk Tóth Gergelynek, hogy annak a valószínűsítésével, hogy a koronaőr kiolvasta a βασιλευς szót (s ez nem meglepő, mert a két egyetemet végzett Révay tudott görögül), kizárta a tévesztés utolsó, halovány lehetőségét a hátsó oromzaton eredetileg ábrázolt személy kilétét illetően. Bár a Szent Korona hátsó részén eredetileg szereplő ábrázolások azonosítása messze túllép a szövegfilológia illetékességi körén, ha pusztán erre a területre szorítkozunk, immár akkor is Révay leírásának megalapozottságára kell következtetnünk. A koronaőr helyenként kissé „nagyvonalúan" fogalmaz, az egyes és többes szám használata következetlen nála. A koronaleírásában királyokat és császárokat említ,[22] de négy koronás fő képmása nyilvánvalóan nem szerepelhetett a Szent Koronán, tehát a ragozás pontatlan. Különös, hogy a szöveghelyességet más szakaszoknál kritizáló Tóth Gergely ezt itt perdöntőnek kívánja tekinteni arra vonatkozóan, hogy legalább két bizánci császár képmása szerepelt Révay idejében a Szent Koronán.[23] Ha következetes lenne önmagához a ragozás pontosságába vetett bizalom tekintetében, akkor a második királyábrázolást is keresnie kellene, ám a szükségszerű kudarc miatt nem teszi. Az azóta feltárt bizonyítékok fényében fokozott mértékben érvényesnek tartom a 2007-ben leírt soraimat: „nem a Révay szavainak hitelt adókon van a bizonyítási kényszer, hanem az idézett állítást kétségbe vonóknak kell az eddigieknél sokkal nyomósabb érvekkel előállniuk, hogy a koronaőr megállapítását figyelmen kívül hagyhatónak tartsuk."[24]

Annak igazolása, hogy a Dukász-kép kései jövevény a Szent Koronán, a következő megfontolások által történt. A keret nélküli zománclemezt két szegecs rögzítette a mögötte lévő pántszakaszhoz, mielőtt Müller Lajos azt 1867-ben hozzáforrasztotta volna a mögöttes kerethez, amelybe a nála sokkal nagyobb lemez nem fér bele. A Szent Koronáról egy 1790-

22 Révay 1613, 75.
23 Tóth 2021, 84.
24 Németh 2007, 68.

ben, illetve egy 1792-ben készült ábrázolás, valamint ugyanakkor íródott két dokumentum egybehangzóan arról tanúskodik, hogy a császárábrázolásban ma is látható szegecsek akkor még nem voltak benne, azok ottlétéről először 1825-ben értesülünk. Mi tartotta a szegecsek beverése előtt a Dukász-lemezt a hátsó oromzaton? A Szent Koronát 1983-ban vizsgáló aranyművesek és az 1990-ben tanulmányozó ötvösök megállapították, hogy azt a zománckép hátlapjának aljához forrasztott kis aranylemez segítségével kísérelték meg rögzíteni az abroncshoz. Szakvéleményt kértem Papp Lászlótól, a Szent Koronát 1990-ben vizsgáló egyik ötvöstől, hogy ez a rögzítés mennyire erős, tartós. Ő azt igen gyengének minősítette, és teljes mértékben kizárta, hogy több mint fél évezreden át megtarthatta volna a zománcképet, ha az eredeti eleme lett volna a Szent Koronának. Az ötvösmester véleménye csupán egy nyilvánvaló tény szakember általi kimondása: a szegecsek beleverésének szükségessége önmagában igazolja a Dukász-lemez első rögzítésének gyengeségét. A fentiek részletes bizonyítása a vonatkozó ábrázolások bemutatásával és a kapcsolódó dokumentumok idézésével együtt *A Szent Korona sérüléseinek és átalakításainak krónikája* című könyvemben található meg (Németh 2010, 78ff).

Bármily mélyen gyökeredzik is a magyar történet- és művészettörténet-írásban a Szent Korona keletkezésének Dukász Mihály uralkodási idejéhez (1071–1078) kötése, a koncepciót tények sora cáfolja, tovább nem tartható. A császárábrázolás másodlagossága és a Szűzanya képmásának hajdani megléte a Szent Koronán már nem tekinthető „erősen vitatott kérdésnek", mert eldőlt. Ennek széles körben ismertté válását a tévesnek bizonyult nézet képviselőinek ellenállása okozza. Az álláspontjukat alátámasztó tények hiányában csupán olyan halovány „ellenérvekre" futja, hogy mi értelme lett volna az eredeti zománcképek eltávolításának, valamint hogy honnan származhattak a másodlagos zománcképek. Az első kérdésre adandó válasz jelenlegi hiánya nem mentesíti a feltevőit az írott dokumentumokban szereplő, a képi ábrázolások által tanúsított és a szerkezeti vizsgálatok által feltárt tényekkel való szembesüléstől. A történetírás eddig nem kereste a cserék lehetséges okait, de ha hozzálátna,

erőfeszítéseit siker koronázhatná. A második kérdésre könnyű olyan választ adni, amely egy mindenképpen reális lehetőséget vet föl. A velencei Szent Márk-székesegyház kincstára, a Tesoro mind a mai napig a bizánci zománcok egyik legnagyobb gyűjteményét őrzi. Ezek jelentős része Bizánc 1204-es feldúlása és kirablása után került a lagúnák városába. Nem lehet kétség az iránt, hogy az Osztrák Császárságnak módjában állt Velencéből XI. századi zománcképekhez jutni. A spekulatív kérdések felvetése bizonyára hosszan folytatható lenne, de ezek nem képeznek ellenérvet a kutatás által feltárt tényekkel szemben, és nem cáfolják a Boldogságos Szűz képmásának hajdani meglétét a Szent Koronán.

A rekonstruált képrendű Szent Korona képi üzenete

A 1. ábrán látható a Szent Koronának a mai állapotokhoz képest Révay leírása szerint módosított, s általam az eredetivel egyezőnek tartott képrendje. Miután a Geóbitzász (GεωBITZAC) névfeliratú és a Kón (KvϖN) névfelirat-rövidítésű zománcképekkel kapcsolatban is felmerült, hogy cserélt darabok,[25] viszont Révay leírásából tudjuk, hogy uralkodók képmásai is szerepeltek a Szent Koronán, s azok csak az abroncs hátsó részén lehettek, ezért az ott lévő ábrázolásokra Uralkodó 1 és Uralkodó 2 megnevezéssel utalok. A Mű képi üzenetének teljes olvasata sokszorosan meghaladja a jelen tanulmány kereteit, így annak csak a Szűzanyát érintő elemeit emelem ki. A Szent Koronán három nagyobb méretű és kiemelt helyzetű zománckép foglal helyet: a Teremtő képmása a pántok találkozásánál, valamint Jézus és a Boldogságos Szűz ábrázolásai a pártázat homlokzati és hátsó részén. A három kép mérete ebben a sorrendben csökken, pontosan visszatükrözve az égi hierarchiát. Szűz Mária képmásának méretére a Dukász-kép mögött megbúvó, máig meglévő kerete alapján következtet-

25 Csomor et al. 1985, 101; Csomor 1987, 44; Bradák 1988, 7; Pap 1999, 547; Ferencz 2002, 77; Pap 2003, 98; Németh 2010, 13–16.

1. ábra. A Szent Korona eredeti képrendje. Az ábra a szerző munkája.

hetünk.[26] Meg kívánom jegyezni, hogy a X–XI. század ötvössége több olyan műalkotást hozott létre, amelyeken egy kerek aranytárgy két átellenes oldalán Jézus, illetve Mária zománcképe szerepel. Ezek legismertebbike a velencei Szent Márk-székesegyház kincstárában őrzött X. századi Romanos-kehely.[27]

26 A Teremtő zománcképe egy 50 mm élhosszúságú négyzet. A Krisztus-kép, illetve a hátsó foglalatban hajdan elhelyezkedett zománc rendre 47, illetve 44 mm széles, valamint 44, illetve 31 mm magas (Csomor et al. 1985, 102).

27 Inv. N. 41, Evans–Wixom 1997, 70.

Révay Péter a XVII. század elején még értette a Szent Korona számrendjét; erre korunk materialista művészettörténészei már a leírása adta útmutatás ellenére sem képesek. Ezt írta ugyanis: „…*quandoquidem in pinnis, gemmis, figuris, inaurium appendicibus, tam acurate adoeque diligenter,* numerus nouenarius *obseruatus fuerit. In hoc enim cubus geminus, nempe bis quatour & triangulus…*" [kiemelés Révay Pétertől], Kulcsár Péter fordításában: „…a csúcsok, drágakövek, ábrák, aranyozott függelékek számában nagyon pontosan és következetesen a kilences figyelhető meg. A kettős köb van ugyanis benne…"[28] A *cubus geminusra* adott „a kettős köb" fordítás kifogásolható,[29] meglátásom szerint az ikerköb, vagy még inkább a köbpár szó találóbban adja vissza Révay szándékát, amellyel ő a $2^3 = 8$-ra és a $3^3 = 27$-re utalt. Az utóbbi a Szent Koronán lévő „ábrák", azaz zománcképek, valamint a csüngőkben helyet foglaló ékkövek teljes száma, a 8 pedig az apostolképeké, az abroncs zománcképeié, a pártázat azsúrzománcaié és az abroncson lévő nagy ékköveké. E felsorolás is azt mutatja, hogy az „ékítmények" körében előforduló leggyakoribb szám a 8, azaz kettőség, a megosztottság, a polarizáltság köbre emelve. A középkor embere még minőséget tulajdonított a számoknak. Metafizikai értelemben a Kettő nem Egy meg Egy, mert az Egy a teljesség. A Kettő a megosztottság, a polarizáltság minőségét fejezi ki: világos-sötét, fent-lent, ég-föld, férfi-nő, élet-halál, meleg-hideg, pozitív-negatív stb. Mindez a világunk alapvető jellemzője. Úgy is mondhatjuk, hogy a világban lévő őseredeti feszültség minősége.[30]

Felismertem, hogy a kiemelt méretű és elhelyezésű zománcképek mindegyike közötte van nyolc másiknak: a Teremtő az apostolok, a Jézus pedig a pártalemezek között foglal helyet. Ha gondolatban elöl függőlegesen elvágjuk az abroncsot és egyenesre hajtjuk, akkor képileg is láthatóvá válik, hogy a Szűzanya képmása az abroncs zománcképei, azaz nyolc, az evangéliumi idők után élt személy ábrázolása között helyezkedett el. Mária a földre születés közege,

28 Révay 1613, 76; Katona 1979, 224.

29 Ahogy a Szent Korona leírásában matematikai szakszövegnek minősülő több további kifejezésé is. A szövegrész megfelelő interpretálásával a *De monarchia* fordítójának, Tóth Gergelynek sem sikerül megbirkóznia, és értelmes magyar mondatként közreadnia (Tóth 2021, 573).

30 West 1993, 44.

ezért a háromszintű koronatest alsó része áll az ő uralma alatt, a felső a Teremtőé, a középső pedig Krisztusé.[31]

Mindezek fényében látható, hogy a Mű minőségét a 3 és hatványai határozzák meg. Ha a nyolcelemű zománcképcsoportokhoz odatesszük a fent leírt rend szerint a közöttük elhelyezett, az égi hierarchia csúcsán álló „személyeket", akkor ők „kiteljesítik" a nyolcasságok tagjait, és a velük kibővült együttesek létszáma már 9, azaz 3^2, a három együttesé pedig összesen 3^3. A Hármat a középkor harmonikus számnak tartotta, mert oldotta a Kettő hordozta feszültséget. Ezért találunk szinte minden vallásban istenhármasságokat; a kereszténységben a Szentháromságot. Ezek nem racionális megfontolások, ám Révay Péter kora több mint egy évszázaddal előtte volt a „felvilágosodás" deszakralizáló hullámának, és még minőségekben gondolkodott.

Az abroncs, pártázat és a pántok alkotta koronatest háromszintű építmény. Ebben a sorrendben megfeleltethetők a testnek, a léleknek és a szellemnek. A kiemelt méretű zománcképeken ábrázolt három alak elhelyezkedése természetesen pontosan igazodik ehhez a sorrendhez: a meg nem nyilvánuló Teremtő a szellem, Jézus a lélek és a Szűzanya, a Megváltó földre születésének közege pedig a test ebben az analógiás láncban. Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de érdemes megemlíteni Carl Gustav Jungnak, a XX. század egyik legtisztábban látó emberének a véleményét, miszerint a *Mária mennybemenetele és megkoronázása* ábrázolások a test, lélek és szellem egysége megvalósítása első lépésének képi megjelenítése.[32]

Magyarország spirituális pozicionálása az országfelajánlás által

Az országfelajánlás jelentésének mélyebb megértéséhez forduljunk a XX. század egy másik nagyon tisztán látó emberéhez, René Guénonhoz. „… ha két(fé-

31 Németh 2007, 52.
32 Jung 1994, 28.

le) hatalomról beszélünk, […] a szellemi rend vonatkozásában inkább a »tekintély«, mintsem a »hatalom« szót használjuk, amely utóbbit így […] az időbeli rend számára tudjuk fenntartani. A »hatalom« szó csaknem kétségtelenül a hatás képességének kifejtését vagy a hajtóerő gondolatát sugallja, és mindenekelőtt a materiális hajtóerőét, amely látható módon és kívül nyilvánul meg, valamint külső eszközökkel erősíti önmagát; és a szó szoros értelmében pontosan ez az időbeli hatalom. Ezzel szemben a szellemi tekintély lényegileg benső, csakis önmaga által nyer megerősítést, függetlenül bármilyen érzékelhető támasztéktól, továbbá úgyszólván láthatatlanul működik; ha ebben az összefüggésben beszélünk hatás kifejtésének képességéről vagy hatóerőről, ezt csakis analógiás áttételen keresztül tehetjük […] ez tisztán intellektuális hatás kifejtésének képessége, amelynek »bölcsesség« a neve, és az igazság egyetlen ereje."[33] A valláskutató szavait annyiban értelmezném, hogy a „tekintély" alatt a nem cselekvő hatalmat érti, s ez a szellemi rend kiváltsága.[34]

Ebben az értelmezési tartományban szemlélve Szent István felajánlotta Magyarországot a lehető legmagasabb szellemi tekintélynek,[35] hogy „az igazság egyetlen erejével" kormányozza hazánkat. Mária hatása nyilvánvalóan „tisztán intellektuális" és „úgyszólván láthatatlanul működik", ám ez a kormányzottakon keresztül fizikai szinten jelentkezni tud. Királyunk tisztában volt vele, hogy a földi, időbeli hatalmat alá kell rendelni a szelleminek, s ez az *Intelmeiből* is kicsendül.

> „A szellemi tekintély, mivel ezt a tudást hordozza, szintén birtokolja a változatlanságot; az időbeli hatalom viszont alávetett az esetlegesség és múlandóság minden változásának, hacsak egy felsőbb princípium nem

33 Guénon 2012, 21.

34 Tanulmányom lektora szerint „Guénon elemzése a hatalom és a tekintély viszonyáról tipikus modern szöveg, mely arra reflektál, hogy korunkban a hatalom és a tekintély jelentése összemosódott, és mindkettő negatív jelentést kapott". Vele szemben én úgy látom, hogy a valláskutató szavai „kortalanok": éppen azért idézem őt, mert a meglátásai fölötte állnak a napi politikának, sőt az egy korszakra jellemző, változó eszmei irányzatoknak is, rálát a hagyomány képviselte örök értékekre.

35 Az Isten országa kifejezés létezik, de az nem meghatározott államalakulatot jelöl.

> osztja meg vele – mivoltának és sajátosságának megfelelő mértékben – az általa saját eszközei révén nem birtokolható stabilitást. E princípium nem lehet más, mint a szellemi tekintély által képviselt; az időbeli hatalomnak ezért fennmaradásához konszekrációra van szüksége, amelyet a szellemi tekintélytől kap; ezzel a konszekrációval nyeri el a legitimitását, azaz dolgok rendjével való összhangját." (Guénon 2012, 33.)

A Szűz Máriának történt országfelajánlás egyik „tisztán intellektuális" megnyilvánulása az, hogy az Árpád-kor első felében hazánkban ő a leggyakoribb védőszentje templomainknak. Még olyan templomok esetén is, amelyek más védőszentsége alatt jelennek meg a forrásokban, mint például a somogyvári Szent Egyed-monostor vagy a tihanyi Szent Ányos-monostor, ő az első védőszent. Éppen az ő gyakori választása miatt, a megkülönböztethetőség érdekében kerültek előtérbe a dedikációs sorban hátrébb szereplők.

Az 1000 körül királysággá emelkedett Magyarország első ilyen rangot viselő uralkodója nyilvánvalóan pozicionálni kívánta a birodalmát az európai királyságok sorában, s ez az önmeghatározás szellemi természetű kellett, hogy legyen. István trónra lépésének idején a magyarság letelepedése még csak részleges volt abban az értelemben, hogy bár a *regnum* határai – a Kárpát-medence – nagyjából adottak voltak, de a településhálózat kialakulatlansága miatt még jelentős országon belüli mozgások zajlottak, pl. a téli és a nyári szállások között. Ez a részben vándorló etnikai közösség még hordozta a sztyeppei etikát.

Szent Korona politikumához ravasz, legújabb kori csúsztatások sora is tartozik. Ezek egyik célja minél közelebb hozni a X–XII. század más európai koronáihoz, és azok folyományaként feltüntetni. Egy példa: „Per me reges regnant (Általam uralkodnak a királyok) – hirdeti a német-római császári korona (*a mi Szent Koronánkhoz hasonlóan* »kiemelés tőlem – N. Zs.«) Krisztust ábrázoló zománctáblácskája."[36] A bibliai idézet a Példabeszédek könyvéből való (8,15), azaz ószövetségi, tehát nem Krisztusra vonatkozik. A zománckép sem őt mutatja, hanem a kerubok közt trónoló Jahvét (Ézs 37,16; 2Kir 19,15), bár a meg-

36 Bertényi 2013, 12.

formálás kétségtelenül merít a Maiestas Domini-ábrázolások eszköztárából. A császári koronán található mind a négy zománckép ószövetségi témájú,[37] hűen tükrözve azt a gondolkodás- és viselkedésmódot, amely szerint a Német-római Birodalom működött a világban.

A Szent Korona és a Reichskrone képi programjának összevetése

Hasonlítsuk össze a Szent Korona és a bécsi Burg Weltliche Schatzkammerében található császári korona (Inv. Nr. WS XIII 1), a *Reichskrone* (4. kép) képi programját. Az összevethetőséget egyrészt az teszi lehetővé, hogy közel egykorúak, másrészt e két európai koronát övezi valamiféle nimbusz.[38] Az utóbbi esetében számos bizonytalansággal kell szembenéznie a kutatásnak. Ezek közül talán a legfontosabb az, hogy a kezdetektől fogva ez volt-e a császári korona. Deér József szerint vitatható, hogy egyáltalán császári, nem pedig királyi korona volt.[39] A történész szerint „az iránt, hogy a Nyugat legfőbb urát nemcsak három különböző helyen, nevezetesen Aachenben, Milánóban és Rómában koronázták meg, hanem ezt három különböző koronával tették, a XII–XV. századi források a legcsekélyebb kétséget sem hagyják."[40] A véleményét Earl Rosenthal művészettörténész is osztotta, aki szerint csak legenda „a bécsi Ottó-koronának a birodalmi koronával való azonosítása."[41] Bár a pontos készülési ideje vitatott, az uralkodó nézet szerint a X. század második feléből származó műalkotás. A készülése idejének felső korlátot ad, hogy a másodlagos hosszanti pánton II. Konrád császár (1027–1039) nevét rakták ki gyöngyökből [(CHVONRADVS DEI GRATIA ROMANORV(M) IMPERATOR AVG(VSTVS)], értelemszerűen még a császársága alatt, tehát a pánt nélküli, eredeti korona nem keletkezhetett 1039-nél később.

37 Staats 1976, 32–57; Huppertz-Wild 2018, 14.
38 Staats 1976, 135.
39 Deér 1949, 64.
40 Deér 1949, 57.
41 Rosenthal 1970, 46; Staats 1976, 20.

4. kép. A német-római császári korona, a Reichskrone.
Kunsthistorisches Museum, Bécs, Inv. Nr. WS XIII 1.

A bécsi és a budapesti korona készülte között tehát száz év sem telt el, lehet, hogy jóval kevesebb. Ennek ellenére meglehetősen különböznek, ám nem elsősorban ötvösművészeti megoldásaikban, hanem képi programjukban. Legfontosabb jellegzetességeiket az I. táblázatban foglaltam össze. A birodalmi korona keresztje és hosszanti pántja nem elsődleges része a műnek, ezért azt figyelmen kívül hagytam.

I. táblázat. A Szent Korona és a Reichskrone legfontosabb jellegzetességeinek összehasonlítása

Kategória	Szent Korona	Reichskrone
Alapforma	Kerek, háromszintű	Nyolcszögletű, egyszintű
Fölül	Boltozott	Nyitott
Felépítés	Fix	Szétszerelhető
Zománcképek száma	27	4
Ékkövek, gyöngyök	Igen	Igen
Ábrázolt alakok	Újszövetségi és később élt keresztény személyek	Ószövetségi, kereszteletlen alakok
Mondatszalagok	Nem	Igen
Elsődleges hatáselem	Zománcképek	Ékkövek
Üzenet elsődleges eszközrendszere	Képi, aránybeli és numerológiai	Mondatszalagok
Üzenet eszmei tartalma	Tekintély és hatalom összhangja	Az időbeli hatalom elsődleges
Etika	Újszövetségi	Ószövetségi

Már a nagyformák is rendkívül eltérők: a Szent Korona kerek, háromszintű (kereszt, koronatest, csüngők) és boltozott, a Reichskrone nyolcszögletű, egyszintű és nyitott. A nyolcszögletű alaprajz a kora középkori keresztény germánság egy másik emblematikus alkotásának, az aacheni palotakápolnának (Pfalzkapelle) alaprajzában is megjelenik, tehát a számhoz és formához való kötődés egyértelmű. A kutatás a Nyolcat a kiteljesedettség, befejezettség jelképének,[42] Krisztus feltámadása és a végidők szimbólumának,[43] illetve a keresztelés általi újjászületés számának[44] tartja. A Szent Koronán az abroncs alapkörét – amely a fej formájához igazodva valójában kissé elliptikus – a pántok keresztje osztja fel, létrehozva az emberiség által használt egyik legősibb szimbólumot, a

42 Fillitz 1954, 20.
43 Staats 1976, 24.
44 Huppertz-Wild 2018, 7.

kör-keresztet.[45] A kör az isteni tökéletesség jelképe, a kereszt ágvégei által kijelölt négyzet az isteni változhatatlanságé, a kereszt maga ebben az értelmezési rendszerben pedig a tér és az idő felosztásáé.

Nyitott koronát olyan személy visel, aki elismer maga fölött világi hatalmat, a zártat pedig olyan, aki nem: a világi hierarchia csúcsán álló, szuverén uralkodó. II. Konrád vélhetően ezért érezte szükségét, hogy legalább részben beboltoztassa a császári koronát, melynek formája valóban tápot ad olyan feltevéseknek, hogy nem császári koronának készült. A Szent Korona az alakjából következően olyan diadém volt, amelyet független király viselt.

A magyar korona szilárd építmény. A Reichskrone egymástól független lemezei viszont zsanérokkal kapcsolódnak a szomszédjaikhoz, tehát könnyen szétszerelhetők. Egyes vélemények szerint ez nem csupán lehetőség volt: a császárok szétszerelve vitték magukkal, s ez kétségtelenül egyszerűbb szállítási módot jelentett.

A Szent Korona huszonhét zománcképével szemben csak négyet találunk a birodalmi koronán. Ezek ószövetségi szereplőket ábrázolnak: a már említett, kerubok között trónoló Jahvét, Dávid és Salamon királyokat, valamint Ézsaiás prófétát és Ezékiás királyt.[46] Valamennyin mondatszalagokat látunk, rajtuk ószövetségi idézetekkel.

A trónoló alak kilétéről és a feliratáról föntebb már szót ejtettem. REX DAVID (Dávid király) ezt a szöveget mutatja nekünk: HONOR REGIS IVDICIVM DILIGIT (A király becsülete az igazság szeretete; Zsoltárok könyve 99, 4). REX SALOMON (Salamon király) mondatszalagján ezt olvashatjuk: TIME DOMINVM ET RECEDE A MALO (Féld az Urat és kerüld a rosszat; Példabeszédek könyve 3,7). ISAIAS PROPHETA (Ézsaiás próféta) ezt mondja Ezékiás királynak (EZECHIAS REX): ECCE ADICIAM SVPER DIES TVOS XV ANNOS (Íme, meghosszabbítom a napjaidat 15 évvel; Ézsaiás 38,5). Noha a nyugati középkor királyeszméjének erős ószövetségi alapjai jól ismertek, egy keresztény uralkodó koronáján csupa kereszteletlen személy megjelenése még ennek fényében is meglepő, és hiányérzetet kelt.

45 Németh 2021, 81.
46 Staats 1976, 32–57.

Bár Salamon a bölcsességet, Dávid pedig az igazságosságot hivatott jelképezni,[47] a két ószövetségi király kezében lévő mondatszalagon olyan intelmek sorjáznak elő, amelyek tiszteletben tartása egy nemesembertől is elvárható, a császári trónra kerülő személy esetében pedig egyenesen meghökkentő, hogy ezekre figyelmeztetni kell. Elvileg szóba sem jöhetne olyan valaki erre a nagyon magas posztra, akinek az esetében ezek nem magától értetődők, bár a történelem megmutatta, hogy számos uralkodó morális szintje már a középkorban sem érte el azt a szintet, amelyet magas hivatala megkövetelt volna tőle. Meglátásom szerint a Reichskrone képi programja annak a kornak és gondolkodásmódnak szól, amelyet Hamvas Béla úgy nevez meg, hogy *Kicsinyke Jólét,* ebben „megjelent a csalás és a hazugság, és megjelent a fegyver",[48] a *Tao te king* pedig így beszél róla:[49] „a tao [az Út – N. Zs.] elvesztése után jelenik meg az erény, az erény elvesztése után jelenik meg az emberség, az emberség elvesztése után jelenik meg az igazságosság, s az igazságosság után jelenik meg a szertartásosság. Márpedig a szertartásosság a hűség és bizalom külső héja csupán; s minden felfordulás kezdete."[50] Az égi rend megvalósulása már nem szükségszerűség, azt pótcselekvések és póterények helyettesítik.

Hermann Fillitz szerint a Reichskrone teológiai üzenetének „előképei az Ószövetség nagyhatalmú király- és prófétaalakjaiban találhatók meg. A császár mint Krisztus helytartója leginkább az ótestamentumi főpappal hasonlítható össze, s akinek az öltözete emiatt a főpapé nyomán készült. I. Ottó csengőcskékkel ellátott kabátot és csillagokkal díszített köpenyt hordott; ezek mindegyike a főpap hivatali öltözetéhez tartoztak."[51] Reinhart Staats is papi „alaphangulatot" (Grundstimmung), király- és főpap-ideológiát lát a Reichskrone képi üzenetében,[52] miként Percy Ernst Schramm is.[53] A három művészettörténész a jelek

47 Fillitz 1954, 19.
48 Hamvas 1988, 20.
49 Lao-ce 1994, 127.
50 Tőkei Ferenc prózafordítása. Az eredeti szövegben lévő *li* szót Weöres Sándor, a mű másik interpretátora tiszteletnek fordította (Lao-ce 1994, 38. vers). A kettő egybevetéséből én a „rangnak szóló protokolláris tisztelet" értelmező fordítást javaslom.
51 Fillitz 1954, 18.
52 Staats 1976, 131.
53 Schramm 1956, 1079.

szerint nem vette észre a megállapításaik és a képi üzenetek között meghúzódó feszültséget: a világi hatalma mellett még főpapit is birtokolni kívánó császárt olyan alapszintű elvárásokra kell figyelmeztetni, hogy legyen becsületes, és tartózkodjon a rossztól. Az üzenet nyilvánvalóan személyesen neki szólt, nem pedig általánosságban az alattvalóinak, hiszen a Reichskrone készülésének korában a világiak közül csak kevesen tudtak olvasni.

A mi koronánkon a Teremtőtől eltekintve újszövetségi szereplők (Jézus, Mária és nyolc apostol), valamint annál később élt személyek képmását találjuk,[54] akik névfelirattal vagy névfelirat-rövidítéssel azonosítottak, de írott üzenetet nem hordoznak. A fentiek alól az egyetlen kivételt a Szent Korona testének legmagasabb pontján helyet foglaló Teremtő ábrázolása jelenti; ez szimbólumokkal azonosított, s aki meg nem nyilvánuló lényként nem köthető időhöz. A Teremtőn és az arkangyalokon kívül – akik esetében ez irreleváns – csak megkeresztelt személyek szerepelnek, s akik döntő többsége mártíromságot szenvedett a keresztény hitéért. Meglehetősen szembetűnő különbségek mutatkoznak a két koronának a képi üzenetekben megnyilvánuló spirituális pozicionáltsága között, melyek az adott ország működéséről tájékoztatják a világot. A Szent Korona mind szellemiségében, mind az azt kifejezésre juttató eszközrendszerében egy archaikusabb, a „kicsinyke jólét" előtti világrend felé mutat, mint a császári. Magyarország királya a mennyei rend leképezését kapta meg a koronázásakor, hogy annak szellemében uralkodjon.

A fentieknek megfelelően a képi üzenetet közvetítő hatáselemek tekintetében is jelentős különbség mutatkozik a két uralkodói jelvény között. A Reichskronén egy, a többinél valamivel nagyobb aranylemez került a homlok elé, és ez tele van zsúfolva változatos fajtájú ékkövekkel, amelyeket négy-négy elemből álló gyöngyök sora tagol. Hasonló szerkezetű a hátul lévő aranylemez ékesítése is, a kereszttengely két végén lévőket gyöngyök túlsúlya jellemzi. A német szakirodalom az ékkövekkel dúsan megrakott lemezeket a hatalom szimbólumaként értékeli.[55] A hordozó lemezekét követő formájú négy alakos zománc-

54 Mihály és Gábriel arkangyalok megjelennek az Ószövetség könyveiben is, de az Újszövetség fontos mozzanatainak részesei.

55 Fillitz 1954, 19.

kép a hossz- és keresztengelyhez képest a szögfelezőkön helyezkedik el, tehát féloldalra néznek, s felváltva ékkövekből és gyöngyökből álló díszítés keretezi őket. A Szent Koronán négy alak: a Teremtő, Krisztus, János és Bertalan apostolok is előre tekintenek, igaz, az utóbbi teljes takarásból. Közülük a Megváltó ábrázolása látható a legjobban, másképpen fogalmazva az övé a leginkább előtérbe helyezett, s ez természetesen üzenetértékű, miként az is, hogy a birodalmi koronán egy – meglátásom szerint – hivalkodó ékkőgyűjtemény képezi a fő üzenetet, már a zománcképekhez képest kiemelt elhelyezés okán is. A „barbár pompa"[56] közvetítette mondanivaló kétségtelenül eltér a Szent Korona hordozta koncentráltan újszövetségi üzenet mögött. Ez közvetíti a kereszténység misztikumát, ugyanakkor belesimul egy ősi(bb) világképbe (lásd alább).

Ugyanezt egy másik megközelítésben is megvizsgálhatjuk. Hermann Fillitz szerint „a nem szuverén hercegek a fölöttük álló uralkodó képmását viselték a diadémjukon".[57] A Szent Koronával megkoronázott uralkodó bár Magyarország szuverén királya volt, e konvenció értelmében Jézus alárendeltjének tekintette magát, hiszen az ő képmását hordta a homlokán. A Reichskronén nincs képmás a homloklemezen, hanem az ékkövek „barbár pompáját" látja, aki szemből rátekint. A tengelyhez képest 45 fokkal jobbra forduló lemezen ott a kerubok között trónoló képmása, ugyanakkor a 45 fokkal balra forduló lemez pedig Salamon király ábrázolását hordozza. Az ószövetségi hierarchia csúcsán álló isteni lény és az egyik emberi szereplő jelentősége tehát nincs megkülönböztetve sem az elhelyezésben, sem a zománckép méretében, szemben azzal, ahogy ezt a distinkciót a Szent Korona tervezői gondosan megtették.

További különbség a két diadém mondanivalót közvetítő eszközrendszerében, hogy a Reichskronén az üzenetek fő hordozói a mondatszalagok, tehát azok írott formában, *racionális értelmezést* igényelve a bal agyfélteke számára érkeznek. Kétségtelenül képi üzeneteket is találunk rajta: például a homloklemezen a 12 nagy és 12 kisebb ékkő és a 18 gyöngy laza párhuzamba állítható a Szent Koronán a Teremtő képmását övező 12 almandinnal és 12 gyönggyel (5. kép). A kettő között a fő különbség az ékkövek azonossága, illetve sokféle-

56 Lektorom frappáns értékelése.
57 Fillitz 1954, 17.

5. kép. A Teremtő képmása a Szent Korona pántjainak találkozási pontjában.
Forrás: Szelényi Károly felvétele

sége,[58] amely az értelmezőik számára szükségszerűen eltérő üzeneteket közvetített. Koronánk ötvöse a Reichskronét megalkotó kollégájánál sokkal kisebb anyagi ráfordítással jóval mélyebb üzenetet volt képes közvetíteni. A Teremtő

58 A homloklapon lévő 12 nagy ékkő mindegyike más formájú, kilencféle színben pompáznak és nyolcféle fajtájúak. A kisebb köveknél valamivel kisebb a szóródás, azok viszont méretben és tájolásban oszlanak két csoportra.

ábrázolását övező almandinok és gyöngyök váltakozó sorában a gömbölyű, fehér gyöngyöket a női, a csepp alakú vörös almandinokat a férfi minőség jelképeinek is tekinthetjük, s ezzel világunk egyik alapvető kettőssége jelenik meg. A Szent Korona alkotója a Teremtő első mozdulatát kívánta megjeleníteni a képmását körülvevő zónában, azt, amelyet a Biblia első sora úgy fejez ki, hogy „kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet".[59]

A tetején álló kereszt világfa szerepű (is). Lehetséges, hogy a jelenlegi kereszt nem eredeti a Koronán, s imigyen az sem vehető biztosra, hogy eredetileg kereszt volt a tetején, de képi környezete egyértelműen arra utal, hogy ott világfa szerepű tárgy van és volt. A világfa „a világ teremtésekor a földdel együtt lett, amelyet az istenség ültetett és a földdel együtt addig növekedett, míg az égig nem ért. Ezen vagy ebben laknak az istenek vagy az anyaistennő."[60] A kitűnő néprajzkutató Berze-Nagy János által adott meghatározás esetünkben úgy módosul, hogy a világfa a Teremtő köldökéből nő ki: a pántokat összefogó aranylemez tetején található zománckép ugyanis őt jeleníti meg. „A világfája a világ középpontjában, a világ négy tájéka felé vivő utak keresztező pontján áll" – folytatja Berze-Nagy János a leírást.[61] Ezt látjuk a Szent Koronán is, ahol a „világ négy tájéka felé vivő utakat" a pántokban ismerhetjük föl. A világfa alatt számos mítoszban és mesében életvize vagy tejtó található.[62] A gyöngyök egy értelmezési rétegben az életvize vagy a tejtó cseppjeinek tekinthetők, az almandinok pedig vércseppeknek. „A világfából folyó tej és víz a mítoszi hagyományokban az életet, az ugyanonnan folyó vér, […] szintén a hagyományok egybehangzó tanúsága szerint a halált jelenti."[63] Ebben az értelmezési rétegben

59 Tanulmányom lektora szerint: „A Szent Koronán látható piros almandinok és fehér gyöngyök legkézenfekvőbb értelmezése, hogy ezek az Árpád-ház színei." Mivel nemcsak eme ékítmények színe, hanem alakja és számossága is eleme a képi üzenetnek, így az olvasat nem szűkíthető le az általa javasoltra. A gyöngyöt és a különböző ékköveket a középkor erők, hatások hordozóinak tekintette, s ezek figyelembevételét is igényelné egy teljesebb körű képolvasat. Az ékköveknek a középkori Bizáncban tulajdonított hatásáról lásd Antje Bosselmann-Ruibckie tanulmányát.

60 Berze-Nagy 1984, 234.

61 Berze-Nagy 1984, 234.

62 Berze-Nagy 1984, 237.

63 Berze-Nagy 1984, 233.

poláris világunk egy másik kettőssége mutatkozott meg: az élet és a halál. Ha nemcsak az ékítmények minőségére, hanem a mennyiségükre is tekintettel vagyunk, akkor a nappal és az éjszaka 12-12 órájának, azaz a teljes napnak jelképére ismerhetünk bennük. Egyrészt tehát újabb alapvető ellentétpár állt elő, másrészt a teremtés első napjának munkája szerepel őskép-írással elvégzője képmása körül, ami pedig nem más, mint a tér és az idő megteremtése. A teremtés folyamatának leírása tiszta képes beszéd, természetesen nem „látványszinten" értelmezendő.[64]

A magyar koronáról a „direkt", mondatszalagok hordozta közlések hiányoznak, a szentek névfeliratától eltekintve csak képi, aránybeli és numerológiai üzeneteket találunk rajta, azokat viszont bőségesen. Ezek *intuitív értelmezést* igényelnek, ami a jobb agyfélteke képessége: „elolvasásukhoz ösztönösség, kreativitás, »rádöbbenés« szükséges."[65] Isten nem fogható föl a racionalitás segítségével, sőt éppen az azon való túllépés szükséges hozzá, azaz „intuícióra" van szükség.

Az abroncs alakjai nem pusztán védelmezők, hanem feladatot jelentenek a mindenkori magyar király számára. Szent György legyőzte a sárkányt, amelyben nem egy képzeletbeli lényt kell látnunk, hanem a nagyon is valóságos gyengeségeink, fogyatékosságaink megtestesítőjét. Ez a magyar királynak is dolga lenne. Az orvosszentek sem azért vannak a Szent Koronán, hogy a király egészségét védelmezzék (önös szempont!), miként ezt Bárányné Oberschall Magda vélelmezte,[66] hanem a meglátásom szerint azért, hogy az uralkodó figyelmét felhívják arra, hogy a rangjából következően országot-világot gyógyító szerepet kell betöltenie. Mindennek fényében a Reichskrone mondatszalagos üzengetése a képi eszközhasználat szintjén kevésbé kifinomultnak minősíthető, mint a Szent Korona által közvetített, s ha a tartalmi elemeket vetjük össze, akkor ugyanerre a következtetésre juthatunk.

Az eddig leírtakból kiviláglik, hogy országunk koronája a *regnum* szellemi tekintélynek való alárendeltsége képi üzenetét hordozza, s így a világi hatalomnak az előbbi védőszárnyai alatti működését hirdeti. A Mű minden értékelője

64 Németh 2012, 42.
65 Óváry et al. 1987, 104.
66 Von Bárány-Oberschall 1961, 40.

szerint páratlan és gyönyörű: eleganciáját nem a túladagolt ékkövek adják, hanem arányrendszere és finom harmóniái, ezek pedig a fent részletezett szubtilis üzenetet közvetítik. A Reichskrone alkotói sokkal inkább a szem káprázatására törekedtek a hatalmas mennyiségű és sokféle fajtájú ékkő beépítésével. A négy zománckép közül hármon (ószövetségi) király látható, tehát a hangsúly az uralom világi oldalára került. Ezt valamelyest kiegyensúlyozza a negyedik kép a *Per me reges regnant* feliratával,[67] ám érdemes összevetnünk a két koronán lévő Isten-ábrázolásokat. Míg a miénken a meg nem nyilvánuló Isten „passzív" minősége kerül előtérbe, s csupán a zománckép környezete jeleníti meg a Teremtés első napjának „tevékenységét", addig a császárin az akaró és hatalmát gyakorló Isten szól hozzánk a mondatszalagról, tehát itt is a császárság világi hatalmi aspektusa domborodik ki.

A jelen alfejezetben foglaltak célja a két hasonló korú korona által hordozott üzenetek összevetése volt, melynek során kiderült: a miénk specifikusan a magyarságra jellemző, nem derivátuma a német-római császári képi programjának, és összhangban van mindazzal, amit Szent István országfelajánlása képviselt. Bár a közvetítő képi eszközök színvonalát helyenként értékeltem, s ez részben óhatatlanul szubjektív, ez azonban nem jelentette a két korona üzenetének valamiféle abszolút skálán történő megmérését. Szimbólumaikat tekintve mindkettő világosan és egyértelműen beszél, önkonzisztensek, ugyanakkor egymástól jelentősen eltérnek, ám részben éppen emiatt spirituálisan pontosan pozicionálják az általuk reprezentált államalakulatot a világban.

Összegzés

Szent István országfelajánlása Szűz Máriának nem elsősorban történelmi tettként, hanem spirituális megnyilvánulásként értékelendő. Magyarország királya ezzel pozicionálta országát úgy abszolút értelemben az „Ég" felé, mint a

67 Tisztában kell lennünk azzal is, hogy e négy szó közkeletű fordítása – Általam uralkodnak a királyok – értelmező jellegű: ha szó szerint fordítjuk, akkor ezt kapjuk: Általam királyok uralkodnak, s a kettő között különbség van.

többi európai királysághoz képest. Ennek kerestem a „leképeződését" a Szent Koronán mint az 1038-as eseménnyel közel egy időben készült szakrális tárgyon. Kiemeltem, hogy két hiteles szemtanú egybehangzó állítása nyomán a Boldogságos Szűz képmása 1608-ban még fent volt a Szent Koronán, és annak az eredeti elemei közé tartozónak tekintendő, ráadásul egy kiemelt méretű és elhelyezésű zománclemezen, továbbá hogy neki, a lehető legmagasabb szellemi tekintélynek ajánlotta föl Szent István király Magyarországot. Felidéztem azokat a korábbi eredményeimet, amelyek a szerkezeti kutatás oldaláról, koronaelmélettől függetlenül igazolták a Szent Korona hátsó oromzatán terpeszkedő császárkép kései jövevény voltát, s így megerősítést adnak annak, hogy ott eredetileg a Szűzanya képmása foglalt helyet.

A tanulmányban a Mű rendkívül sokrétű képi üzenetének a témánkat érintő részleges olvasására vállalkoztam. Egyrészt kimutattam, hogy a vele megkoronázott magyar király a koronázásakor a mennyei rend „leírását" kapta meg őskép-írás formájában. Összevetettem két, egymástól nem túl nagy időbeli távolságban készült regália, a Szent Korona és a német-római birodalmi korona képi üzeneteit. Megállapítottam, hogy a két korona mindenféle szempontból különböző tartalmú üzenet hordozója, s ezzel spirituális értelemben máshová pozicionálja azt az országot, amelynek uralkodójának a fejére kerül, és másféle etikát tükröz. A fentieket azzal summázhatom, hogy az országfelajánlás és a koronánk hordozta képi üzenet teljes koherenciában van: Magyarországnak a hierarchikus, azaz a szent rendhez való tartozását és az amellett való erős keresztény elkötelezettségét tükrözi, mindkettőt explicit módon kifejezve.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Barabássy 2020. Barabássy Miklós: *A magyar Szent Korona mérnöki szemmel.* Magyar Pen Club, Budapest, 2020.

Von Bárány-Oberschall 1961. Von Bárány-Oberschall, Magda: *Die Sankt Stephans-Krone.* Verlag Herold, Wien–München, 1961.

Bertényi 2001. Bertényi Iván: Révay Péter a magyar Szent Koronáról írt munkájának forrásértéke. In Seifert Tibor (szerk.): *A történelem és a jog határán. Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára.* ELTE BTK, Budapest, 2001. 19–28.

Bertényi 2013. Bertényi Iván: Királykoronázások, királytemetkezések Székesfehérvárott. *Rubicon,* 24. (2013) 6. 4–17.

Berze-Nagy 1984. Berze-Nagy János: *Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok.* Harmadik kiadás. A Baranya Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztálya, Pécs, 1984.

Bogyay 1991. Bogyay Tamás: Kritikai tallózás a szentkorona körül. In *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve.* Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1991. 31–37.

Bónis 1981. Bónis György: *Révay Péter.* (Irodalomtörténeti Füzetek 104.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

Bosselmann-Ruickbie 2017. Bosselmann-Ruickbie, Antje: *The symbolism of Byzantine gemstones: written sources, objects and sympathetic magic in Byzantium.* (RGZM Tagungen Band 30.) Verlag Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2017. 293–306.

Bradák 1988. Bradák Károly: A magyar Korona hátsó ormának problematikája. In *Zománc 1987–1988.* Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótelep, Kecskemét, 1988. 4–28.

Csomor–Lantos–Ludvig–Poór 1985. Csomor Lajos – Lantos Béla – Ludvig Rezső – Poór Magdolna: A magyar korona aranyműves vizsgálatának eredménye. In *Zománc 1975–1985.* A Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótelep Jubileumi Katalógusa, Kecskemét, 1985. 37–30.

Csomor 1987. Csomor Lajos: *Magyarország Szent Koronája.* Második kiadás. Vay Ádám Múzeum Baráti Köre, Vaja, 1987.

Deér 1949. Deér József: Die abendländische Kaiserkrone des Hochmittelalters. *Schweizer Beiträge zur allgemeine Geschichte,* 7. (1949) 55–86.

Érszegi 1987. Érszegi Géza (szerk.): Árpád-kori legendák és intelmek. Második kiadás. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

Evans–Wixom 1997. Evans, Helen C. – Wixom, William D. (szerk.): *The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Byzantine Era A. D. 843–1261.* The Metropolitan Museum of Art, New York, 1997.

Ferencz 2002. Ferencz Csaba: *Szent István király koronája.* Heraldika Kiadó, Budapest, 2002.

Fillitz 1954. Fillitz, Hermann: *Die Insignien und Kleinodien des Heiligen Römischen Reiches.* Anton Schroll & Co., Wien–München, 1954.

Guénon 2012. Guénon, René: *Szellemi tekintély és időbeli hatalom.* Ford. Bencze Tamás. Kvintesszencia Kiadó, Debrecen, 2012.

Hamvas 1988. Hamvas Béla: *Scientia Sacra.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988.

Huppertz-Wild 2018. Huppertz-Wild, Stefan: *Die Reichskrone – Heiliges Zeichen und Himmlisches Jerusalem.* Vortragstext zum Vortrag am 1. Februar 2018 im Fembohaus Nürnberg. www.academia.edu/38191759/Die_Reichskrone_- Heiliges_Zeichen_und_Himmlisches_Jerusalem_ (A letöltés ideje: 2022. augusztus 10.)

Katona 1979. Katona Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Magyar Helikon, Budapest, 1979.

Lovag 1986. Lovag Zsuzsa: A koronakutatás vadhajtásai. *Művészettörténeti Értesítő,* 35. (1986) 1–2. 35–48.

Marosi 2018. Marosi Ernő: The Holy Crown of Hungary: The "Crown of Saint Stephen". In Barral i Altet, Xavier – Lővei Pál – Lucherini, Vinni – Takács Imre (szerk.): *The Art of Medieval Hungary.* Viella, Róma, 2018. 351–353.

Németh 2007. Németh Zsolt: *A magyar Szent Korona*. B.K.L. Kiadó, Szombathely, 2007.

Németh 2010. Németh Zsolt: *A Szent Korona sérüléseinek és átalakításainak krónikája.* Püski Kiadó, Budapest, 2010.

Németh 2012. Németh Zsolt: Őskép-írás a magyar Szent Koronán. In Németh Zsolt (szerk.): *Levelek az élőfáról 2012.* Püski, Budapest, 2012. 41–60.

Németh 2014. Németh Zsolt: A magyar Szent Korona szerkezeti kutatásának eredményeiről és visszásságairól. *Magyar Hüperión,* 2. (2014) 3. (6.) 338–353.

Németh 2021. Németh Zsolt: *A fény útján. Tanulmányok Árpád-kori templomainkról.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021.

Óváry et al. 1987. Óváry Imre – Donáth Tibor – Adeghate Ernest – Kenéz József – Nemes Nagy József – Kiszely István: A magyar Korona funkcionális-morfológiai aspektusa. In Bérczi Szaniszló (szerk.): *Nyelvében él…? Rétegződések a magyar műveltségben.* Művelődéskutató Intézet és INTART, Budapest, 1987. 80–139.

Pap 1999. Pap Gábor: *Hazatalálás. Művelődéstörténeti írások.* Püski Kiadó, Budapest, 1999.

Pap 2003. Pap Gábor: *Mag hó alatt.* Püski Kiadó, Budapest, 2003.

Pálffy 2007. Pálffy Géza: A Szent Korona és a koronaláda balesete 1638-ban. In Jankovics József (főszerk.): *„Nem sűlyed az emberiség!" Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára.* MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007. 1432–1444. www.iti.mta.hu/szorenyi60.html (Letöltés ideje: 2022. augusztus 10.)

Révay 1613. Révay Péter: *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae, brevis commentarius.* Mang, Augsburg, 1613.

Révay 1659. Révay Péter: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae.* Götz, Frankfurt, 1659.

Révay 2021. Révay Péter: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem. A magyar királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század.* Ford. Benei Bernadett, Jarmalov Rezső, Sánta Sára és Tóth Gergely. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Tóth Gergely. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021.

Rosenthal 1970. Rosenthal, Earl E.: Die Reichskrone, die Wiener Krone und die Krone Karls der Großen um 1520. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien,* 66. (1970) 7–48.

Schramm 1956. Schramm, Percy Ernst: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik 3. Band*. 690–1169. Anton Hiersemann, Stuttgart, 1956.

Staats 1976. Staats, Reinhart: *Theologie der Reichskrone.* Anton Hiersemann, Stuttgart, 1976.

Teszelszky 2009. Teszelszky, Kees: *Az ismeretlen korona.* Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2009.

Teszelszky 2011. Teszelszky, Kees: A magyar korona megjelenése a kora újkori képzőművészetben. *Művészettörténeti Értesítő,* 60. (2011) 1. 1–11.

Tóth 2011. Tóth Endre: Szent István és a koronázási jelvények. *Magyar Szemle,* (2011) 7–8. 17–34.; 9–10. 89–110.

Tóth 2021. Tóth Gergely: Egy lutheránus főrend politikai testamentuma a história nyelvén: Révay Péter *De monarchia…* című műve. In Révay Péter: *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriae septem. A magyar királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század.* Ford. Benei Bernadett, Jarmalov Rezső, Sánta Sára és Tóth Gergely. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Tóth Gergely. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2021. 15–100.

West 1993. West, John Anthony: *Serpent in the Sky. The high wisdom of ancient Egypt.* Quest Book, Wheaton–Madras, 1993.

Spiritual connections between the pictorial project of the Holy Crown and St. Stephen's offering of the Hungarian Kingdom to the Holy Virgin

ABSTRACT: In this chapter, I am investigating the spiritual aspects of King St. Stephen's offering of the Hungarian Kingdom to the Holy Virgin and its pictorial projection in the visual message of the Holy Crown, manufactured around the same time as the event took place. Based on documents, pictorial representations, and the results of scientific examinations, I will show that an enamel picture of the Holy Virgin, replaced in the meantime, was an original element of the Holy Crown, the pictorial message of which transmits the heavenly order to the crowned person and, at the same time, spiritually positions the Hungarian Kingdom. I make a comparison between the pictorial messages of the Holy Crown and the *Reichskrone,* the imperial crown of the Holy Roman Empire, between which I observe some essential differences with regard to their focus on the New and the Old Testament, respectively, and with regard to their spiritual orientations.
KEYWORDS: The Holy Crown of Hungary, enamels, King Stephen I the Holy, Virgin Mary, Péter Révay, Crown of the Holy Roman Empire (Reichskrone)

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.87

TEISZLER ÉVA

A REGNUM MARIANUM-ESZME TARTALMA ÉS JELENTÉSE AZ ANJOU-KOR VÉGÉIG

KIVONAT: Vegyes annak a megítélése, hogy a Regnum Marianum-eszme, a Patrona Hungariae-gondolat, valamint az általános értelemben vett Mária-tisztelet fogalmai a középkorban elkülöníthetők-e egymástól, s ha igen, mit is jelentenek pontosan. A tanulmány alapvetően e három fogalom elhatárolására törekszik a kezdetektől az Anjou-kor végéig, meghatározva azok jelentését és tartalmi fejlődését.
KULCSSZAVAK: Patrona Hungariae, Regnum Marianum, Mária-tisztelet, középkori Magyarország, Árpád-kor, Anjou-kor

I. Létez(het)ett-e a Regnum Marianum-eszme a középkorban? – különböző állásfoglalások

A Regnum Marianum, azaz a Magyarország Mária országa-eszme, fogalom, jelenség gazdagságát jelzi, hogy az azt vizsgáló tudományok és tudományterületek napjainkig igen bőséges és szerteágazó irodalommal látták el a téma iránt érdeklődő olvasóközönséget, s miközben folyamatosan újabb és újabb eredmények látnak napvilágot vele kapcsolatban, egyre több feldolgozatlan te-

rülete, vetülete tárul elénk. Több nyitott kérdéssel, vitával is találkozhatunk a Regnum Marianummal kapcsolatban. Rögtön ilyen az eszme keletkezésének ideje; ez – talán nem is annyira vitaként, mint inkább vélemény- vagy nézetbeli különbségként fogalmazódva meg – a kutatókat alapvetően két nagy táborra osztja. Az egyik szerint a Regnum Marianum-eszme a XVI. századi Magyar Királyságra jellemző köz- és valláspolitikai közegben szület(het)ett (csak) meg, míg a másik szerint Szent István ideje, de legkésőbb a dicső király legendáinak megszületése óta, tágabb értelmezésben az Árpád-kor első századai óta létezett. Egyetértés mutatkozik ugyanakkor abban, hogy az eszme a Hartvik-féle Szent István-legendában megfogalmazott országfelajánláshoz, illetve a nagyobbik István-legenda ezzel összecsengő mondataihoz kapcsolható, bár a tekintetben már eltérőek a vélemények, hogy e legenda vagy legendák csak a később megszülető eszme alapjául szolgáltak, esetleg megteremtették azt, vagy egyszerűen igazolják annak tényét, hogy az eszme korábban már létezett.

Az irodalomtörténet többnyire úgy közelíti meg a középkori Magyar Királyság Regnum Marianumát, hogy az nem más, mint „egy több nemzetnél különböző formában élő, nemzetközi toposzegyüttes helyi változata".[1] Ezen felfogás szerint a Hartvik-legendában megtalálható országfelajánlás-mozzanat a – hazánkban részben a Kárpát-medencén kívülről hozott hagyományokra, részben bizánci és európai hatásra alapozott – Mária-tisztelet egyik vonulatára, a Szent Szűz országokat és népeket védő, azaz patronáló szerepére épül; s mivel a felajánlás tényét a magyar medievisztika nem tudja bizonyítani, a Hartvik által lejegyzett történetre úgy tekinthetünk, hogy az aktuálpolitikai célokat szolgált, és egyúttal belesimult a X–XII. századbeli európai Mária-tiszteletbe is. E nézet szerint továbbá a középkori történeti forrásokban, hazai irodalomban, művészeti ábrázolásokban megnyilvánuló vallásos ihletettségű Patrona Hungariae-toposz használata a XVI. században kezd kicsúcsosodni, miközben egyrészt felekezeti jellegűvé válik, másrészt – és egyúttal – a török veszély, de különösen az ország három részre szakadása következtében politikai tartalommal is megtelik, közjogi jelentőséget kap, és így kialakul a Regnum Marianum Patrona

1 Tüskés–Knapp 2000b, 17.

Hungariae-től lényegében el nem szakítható, azzal egybefonódó eszméje, amely a későbbi századokban az aktuális vallási és politikai viszonyokhoz igazodva formálódik, változik, valamint újabb és újabb tartalmakkal töltődik.[2]

Hasonló vélekedés rajzolódik ki azon művészettörténeti értekezésekben is, amelyek a fentiek hangsúlyozása mellett a Regnum Marianum-eszmét megjelenítő alkotásokat a XVI. század előtti időből hiányolják, a(z esetlegesen) hozzá köthetőket pedig a korszaknak megfelelő Mária és/vagy Patrona Hungariae-ábrázolásként magyarázzák, esetleg az aktuálisan megnyilvánuló dinasztikus reprezentáció elemeként tartják számon.[3]

Szükségszerűen ezt a tábort erősíti a protestáns irodalom, amely Mária személyére a katolikustól merőben másként tekintve úgy véli, hogy a Regnum Marianum, hovatovább a Patrona Hungariae gondolata a középkori magyarság életében nem lehet vizsgálat tárgya, az eszme csupán a reformáció-ellenreformáció, illetve a reformáció-rekatolizáció kontextusában értelmezhető.[4]

A történészek egy része az iménti indokokra hivatkozva ugyancsak a XVI. századra helyezi a Regnum Marianum eszmeként történő létrejöttét, annak megszületésekori tartalmát a következőkben foglalva össze. „1. a király csak katolikus lehet, 2. a főurak tanácsa segítségével uralkodik, 3. az országot szabadságában tartja, 4. a Szent Koronát nem viszi külföldre, és 5. esküt tesz az alkotmányra. A korona elsőben apostoli, másodszor angyali ajándék, harmadszor a Szent Szűz kezében van és hatalmában áll annak adni, akinek tetszik."[5]

A XVI. századnál megvonható cezúra innenső oldalán állók mindezzel szemben amellett teszik le voksukat, hogy a Regnum Marianum-eszme már az Árpád-korban is létezett valamilyen formában, kialakulása pedig – attól függően, hogy Szent István országfelajánlását tényként vagy fikcióként kezeljük-e

2 Bartók é. n. Összefoglalóan a korábbi irodalommal: Tüskés–Knapp 2000., Tüskés–Knapp 2000b.

3 Hoffmann 1944.

4 Pamer 2000. Az elfogadóbb nézőpont Szebik 2000, 9.

5 Kállay 1989, 28. az itt idézett további irodalommal.

– Szent István[6] vagy Szent László,[7] de legkésőbb Könyves Kálmán uralkodása,[8] azaz a Hartvik-legenda megírásának idejére tehető. Meg kell jegyezni azt is, hogy a Regnum Marianum fogalmát a Patrona Hungariae-től azok a szerzők sem függetlenítik feltétlenül, akik a Regnum Marianum-eszme középkori létezésével számolnak, esetleg olyan álláspontra helyezkednek, hogy a Regnum Marianum tartalma a középkorban lényegében a Patrona Hungariae volt.[9]

II. Mária-tisztelet – Patrona Hungariae – Regnum Marianum. A fogalmi elhatárolás lehetőségei

A Regnum Marianummal foglalkozó irodalom egy részében e három fogalom összemosódását látjuk, és azt tapasztaljuk, hogy elkülönítésük – legfőképpen a középkor vonatkozásában – bizonytalan vagy meg sem történik.[10] Tekintve, hogy e kifejezések egymásnak nem szinonimái – tartalmuk és jelentésük szükségképpen eltérő, indokoltnak látszik egymástól való elhatárolásuk. A Mária és az Árpád-házi szentek újkori magyarországi ábrázolásait középpontba állító kutatásokból az a kép látszik kibontakozni, hogy bár e fogalmak szorosan összefüggenek, összekapcsolódnak, egymástól egyértelműen különválaszthatók.[11] A középkor vonatkozásában pedig különösen fontos a fenti kifejezések mögötti tartalom vizsgálata, mert ezáltal vázolható fel az az eszmei fejlődés, amelynek eredményeképpen a korszak végére a Mária országa-eszme jelentéstartalma a XVI. századi jelentős változások előtt körvonalazódik. Ennélfogva az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a Mária-tisztelet, a Patrona Hungariae és a Regnum Marianum fogalmát és X–XIV. századbeli értelmezését elkülönítsük egymástól.

6 Erdélyi 1994.
7 Török 1988.; Dümmerth 1994.
8 Bellér 1966, 37–38.
9 Lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.
10 Bellér 1966.; Wehli 1994.; Tüskés–Knapp 2000.; Tüskés–Knapp 2000b.
11 Knapp 2001.; Papp 2002.; Fehér 2006.; Tomisa 2015.

A Mária-tisztelet mibenléte önmagában véve különösebb magyarázatra nem szorul, hiszen régóta tudjuk, hogy a Szent Szüzet mind a középkorban, mind az azt követő évszázadokban sokféle szereppel (segítő, közbenjáró, oltalmazó stb.) ruházták fel;[12] ezek egyike-másika a különböző időszakokban hol előtérbe került, hol kevésbé volt hangsúlyos, s mindezzel párhuzamba állítható a Mária-kultusz és a Mária-ábrázolások[13] hazánkat sem elkerülő[14] változása, divatja.[15]

Vitán felül áll, hogy a Mária-tisztelet – itt most nem taglalva annak lehetséges eredetét[16] – különböző formái már a keresztény magyar állam megalapításának korától fogva kimutathatók. Néhány példa erre: a Gellért-legenda szerint első királyunk a Boldogságos Szűz évenkénti ünnepét Székesfehérváron ülte meg. Az eseményen szokásosan együtt vettek részt az ország apátjai és püspökei.[17] Szent István Székesfehérvárott, Szent László Váradon alapított és emeltetett Szűz Mária tiszteletére egyházat, saját temetkezőhelyül is választva azt. A Szent László idején, 1092-ben meghozott zsinati határozatok 38. pontja három Mária-ünnep (Gyertyaszentelő Boldogasszony, Kisasszony és Nagyboldogasszony) megülését tette kötelezővé.[18] Az 1440. évi „koronarablásról" elhíresült Kottanner Jánosné emlékiratában feljegyzi, hogy miközben társai a Szent Korona őrzőhelyének lakatjait törték fel, ő maga imádkozott: „… nagy ájtatosan letérdeltem, és kértem Istent, és Miasszonyunkat, legyenek mellettem és segítőtársaim mellett. […] Miasszonyunknak megfogadtam, hogy mezítláb Mariazellbe zarándokolok, és amíg zarándokutamat nem teljesítem, addig szombat éjszakánként nem alszom tollakon, és minden szombat éjjel, ameddig csak élek, Miasszonyunkhoz külön imádkozom, hogy megköszönjem a kegyét, amelyben részesített."[19] Erős, országszerte tapasztalható Mária-tiszte-

12 MKL Mária-tisztelet címszó. http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria-tisztelet.html
13 MKL Mária-ábrázolása címszó. http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria-tisztelet.html A XIV. századra különösen Prokopp 2010.
14 Magyar 2005.
15 Nátyi 2013, 24–50., Barna 2014, passim
16 Lásd Erdélyi 1994, passim; Váczy 1985, 635–636.
17 Gellért-legenda 73.
18 Zsinati határozatok 247.
19 Kottanner-emlékirat 21–22.

letet mutatott ki a középkori magyar helynevek és templomcímek,[20] valamint a hazai személynévadás,[21] a búcsújárások és a zarándoklatok[22] gyakorlatának vizsgálata is.

A középkor különböző századaiból származó fenti példák és szakirodalmi eredmények mindegyike a Patrona Hungariae-től és a Regnum Marianumtól független, önmagában vett Mária-tisztelet jelenlétét igazolja, valamint azt, hogy előbbiek az általános Mária-tisztelettől a középkorban is egyértelműen megkülönböztethetők.

Az Árpád-kor korai századaiban kialakult Patrona Hungariae-szerepkör és annak tartalma írott forrásaink szétválogatásával ugyancsak meghatározható: Mária a külső támadókkal, a belső ellenséggel és a pogányokkal szemben egyaránt védelmezte Magyarországot és a magyarokat. Szent István legendáin[23] kívül kimutatható ez pl. a XIV. századi krónikakompozícióból: II. Géza 1141-ben történt koronázása után, amikor a németek Magyarországra törtek, magyar részről „a papok és leviták, az összes klerikusok, akik csak ott voltak, »töredelmes lélekkel és megtört szívvel« könyörögtek a mi Urunk, Jézus Krisztus segítségéért és a szent angyalok oltalmáért, különösképpen Isten Anyjának, Szűz Máriának a kegyelmét hívták segítségül, akinek Szent István király Hungariát különös védelmébe ajánlotta."[24] Thuróczy János krónikájából: „A vajda úr [ti. Hunyadi János] tehát egy és ugyanazon útja során hat szerencsés kimenetelű ütközetet vívott […] győzelme jeléül sok ellenséges zászlót, azaz bandériumot adott át a királynak. Ezeket később a Boldogságos Szűz Máriának, Magyarország oltalmazójának ajánlották fel, s az ő – Buda városában épült – templomában függve egészen a mi időnkig az utókor emlékezetére és a Boldogságos Szűz dicsőségére tanúságot tettek azokról a nagy győzelmekről, amelyeket az ég adott a vajda úrnak [ti. a törökökkel szemben]."[25] Emellé állítható Mátyás királynak a „Magyarország Szent Koronájához tartozó", fellázadt moldvai részek

20 Mező 1996, 206–219.; Mező 2003, 397–480.
21 Slíz 2011, 58–59.
22 Török 1989, 43.; Barna 2014, passim; Magyar 2016.
23 Lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.
24 Képes krónika 205–206.
25 Thuróczy-krónika 286.

ellen indított hadjárata, ahonnan a király „győzelme jeléül sok zászlót hozott Budára, amelyeket nagy ünnepség keretében a Boldogságos Szűz Mária plébániatemplomában helyezett el".[26] A Névtelen minorita krónikájából: 1345-ben, amikor a székelyek a magyarokkal a tatárok ellen indultak, „előttük egy magas lovag járt nagy lovon ülve, és fején aranykoronát hordott, kezében meg bárdját […] E lovagnak a feje fölött a levegőben egy csodás úrnő tűnt fel csodálatos ragyogással, akinek fején […] aranykorona díszlett. Ezért nyilvánvaló, hogy a Jézus Krisztus hitéért harcoló említett székelyeket maga Boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg…"[27]

A Patrona Hungariae-szerepkörre vonatkozó példák közül nem véletlenül helyeztük az időrendet megtörve utolsó helyre az Anjouk idején lejegyzett Szent László-jelenést. Az itt használt úrnő (*domina*) kifejezés Máriára vonatkoztatva már Árpád-kori elbeszélő forrásainkban, okleveleinkben is rendre feltűnik. A történeti kútfőkben III. András király korát megelőzően éppen ezáltal fogható meg a Regnum Marianum gondolatára történő utalás.[28] A XIII. század második felében keletkezett okleveleinkben rendszeressé váló, majd Anjou királyaink idején is használt,[29] Máriára vonatkoztatott *specialis domina et patrona* fordulat, mely Máriát *specialis domináná*nak és egyúttal *specialis patroná*nak nevezi, két dologra hívhatja fel a figyelmünket. A Szent Szűznek a magyarság életében kettős szerepét, vagy ha úgy tetszik, feladatkörét meghatározó két kifejezés együttes szerepeltetése egyrészt arra utal, hogy mindkettő ugyanarra a gondolatkörre, nevezetesen a Szent István-i országfelajánlásra vezethető vissza, de egyúttal azt is jelzi, hogy a két fogalom nem fedi egymást, mert ellenkező esetben a formulának *specialis domina seu patrona*ként, vagyis „különös úrnő, avagy oltalmazó"-ként kellene hangoznia. Amikor forrásaink Máriát „a Mi és

26 Thuróczy-krónika 330.

27 Névtelen minorita 51.

28 Az Árpád-kori példákat, valamint III. András király koronázási esküjének elemzését, ahol Magyarország egyértelműen „a Miasszonyunk birtoka"-ként szerepel, lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben olvasható tanulmányában.

29 Pl. I. Károly király, 1322.: „Mariae virginis, que regni nostri Domina et Patrona…"; I. Lajos király, 1347.: „gloriosam et intemeratam Virginem Mariam, que regni nostri specialis existit Domina et Patrona".

országunk *különös* Úrnőjének" titulálják, bizonyára nem Mária égi királynői szerepére utalnak, hiszen a *specialis,* avagy *különös* jelző Mária úrnői mivoltát hazánkra és a magyarságra szűkíti.

A Patrona Hungariae-szerepkör tehát, amely Máriának egyértelműen a Magyarországot és a magyarságot védelmező feladatában mutatkozik meg, ezen a ponton különíthető el a Regnum Marianum alábbiakban részletesebben elemzett középkori megjelenéseitől, tartalmától.

III. A Regnum Marianum középkori tartalma és jelentése – egyszerű toposz vagy létező eszme?

III. 1. Domina nostra et regni nostri (specialis). A Regnum Marianum tartalma a XIII. század közepéig

A Hartvik-legenda születése kapcsán többen felhívták a figyelmet arra, hogy a Könyves Kálmán meghagyására született, a kisebb és a nagyobb István-legenda összeolvasztásából és annak bővítésével keletkezett újabb *vita* azokon a pontokon tükrözi az uralkodói szándékot, amelyek Hartvik önálló betoldásainak tekinthetők.[30] Idetartozik az angyali sugallatra történő koronaküldés, az *utroque iure,* a lelki és földi jogok együttes gyakorlásának, azaz az egyházi tisztségviselők tisztségükbe világi és egyházi módon történő bevezetése jogának Szent Istvánra ruházása a pápa által, valamint az országfelajánlás mozzanata. E három bővítmény alapján történetírásunk a Hartvik-legendáról azt állapította meg, hogy az a magyar király antigregoriánus törekvésének szócsöve.[31] A Hartvik-féle életírás pápai szupremáciával szembemenni szándékozó eszmei-

30 Kristó 2000, 25–26.
31 Tóth 1942, 89–99.; Gerics 1981, 175–188.; Thoroczkay 2000, 569–591., 571–574.

sége természetesen a Regnum Marianum keletkezési idejének meghatározására tett kísérletekben is szerepet kapott, levonva azt a végső következtetést, hogy a szóban forgó legenda célja a pápai koronaküldés hangsúlyozásával a magyar király világi és egyházi hatalmaktól való függetlenítése volt. Érezhető azonban, hogy az *utroque iure* gyakorlásának igénye, valamint a koronaküldés jelenetének betoldása és az országfelajánlás momentumának a nagylegendáétól eltérő hangsúlyozása nem ugyanazzal a célzatossággal került a szövegbe.[32]

A krónikakutatás a magyar ősgeszta Salamon és a hercegek viszályáról szóló részét[33] Kálmán korabelinek nyilvánította azért, mert a Hartvik-féle *vitá*val azonos módon nyomatékosítja a *corona* és a *regnum* (királyság) összetartozását azáltal, hogy miközben a korona égi eredetét hangsúlyozza, a királyság birtoklását a

32 Vö. ezt Váczy Péter azon véleményével, hogy Könyves Kálmán – egyházi pályára készülő ember lévén – a koronaküldés történetét a pápa kívánságának megfelelően úgy foglaltatta írásba, hogy azzal „készségesen elismerte II. Orbán pápa tételét a magyar királyság szentszéki eredetéről, tulajdonképpen az élő, »szentistváni« hagyománnyal szakított", de a „Hartvik-féle legenda elbeszélése a koronáról bármennyire is elterjedt, nem tudta kioltani azt a régebbi felfogást, hogy a koronát Pannónia az Égből kapta." Váczy 1985, 637–638.

33 Amikor Géza és László Salamon ellenük felvonuló seregeit várták, „Boldog László fényes nappal mennyei jelenést látott, és így szólt testvéréhez, Geysa herceghez: »Láttál valamit?« Mire ő így felelt: »Semmit.« Erre így folytatta Boldog László: »Míg itt álltunk és tanácskoztunk, íme 'az Úr angyala leszállt az égből', aranykoronát hozott a kezében és a te fejedre illesztette, ezért bizonyos vagyok benne, hogy a miénk lesz a győzelem ajándéka […] Az országot és a koronát pedig neked adja át az Úr.« Geysa erre így szólt: »Ha az Úristen velünk lesz és megoltalmaz bennünket ellenségeinktől, és ez a látomás beteljesedik, akkor templomot építek itt, ezen a helyen az ő anyjának, a szentséges Szűz Máriának.«" (Képes krónika 150.) Géza „[a] koronázás után elment arra a helyre, ahol a látomás megjelent neki, és fivérével, Lászlóval tervezgetni kezdték, hol tegyék le a Szűzanya tiszteletére építendő templom alapjait. És mikor ott álltak Vacia táján, […] egy szarvas jelent meg nekik, agancsa telis-tele volt égő gyertyákkal és futni kezdett előttük az erdő felé, és megállt azon a helyen, ahol most a monostor van. […] Ennek láttán így szólt Boldog László: »Valójában nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala.« […] »Nem agancsok azok, hanem szárnyak, és nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak; s azért állt meg ott, mert megjelölte a helyet, hogy a Boldogságos Szűznek ott építtessünk templomot, s ne másutt.«" (Képes krónika 155–156.) Angyalok védelmezték Lászlót, a későbbi királyt is Salamonnal szemben. Pozsony várának ostroma idején László a várhoz ment. „Salamon pedig azt hitte, hogy egy szerviens, odament, hogy megküzdjön vele. De mihelyt a közelébe ért és arcába tekintett, két angyalt látott László feje fölött, akik tüzes karddal röpdöstek és a herceg ellenségeit fenyegették." A megfutamodó Salamon azt mondta katonáinak: „Tudjátok, hogy emberek elől nem menekültem volna, de ez nem ember, mert tüzes karddal védelmezik őt." (Képes krónika 162.)

koronázástól teszi függővé.[34] Felfedezést nyert tehát a Hartvik-legendában megfogalmazott koronaküldés és országfelajánlás epizódjának egy, a pápa-uralkodó szembenállástól független, a belviszonyokra vonatkoztatható gondolatisága.

Európa keresztény uralkodói hatalmukat valamennyien Istentől eredeztették, de koronázásuknak a legtöbb esetben mégsem tulajdonítottak olyan fokú jelentőséget, mint amilyet magyar társaik. Hazánkban a – felkenés és a – koronázás aktusa Szent István kora óta nemcsak szimbolikus, hanem (keresztény típusú) legitimáló erővel is bírt, így későbbre halasztani – mint ahogyan azt időnként egyes nyugat-európai uralkodók hatalmuk csorbulása nélkül megengedhették maguknak – nem lehetett.[35] Az okleveleik *intitulatió*ja szerint *Dei gratia,* azaz Isten kegyelméből uralkodó magyar királyok jelentős része igyekezett gyermekét még a saját életében megkoronáztatni. Először I. András tette ezt meg fiával, a kiskorú Salamonnal, de vele szemben a pártokra szakadt ország jelentősebb erőt képviselő része mégis Gézát emelte hatalomra, akit – miként azt a fentebb már részletezett krónikás hagyomány alapján tudjuk – csatározásaik idején angyalok védelmeztek, és koronát emeltek feje fölé, jelezvén az isteni akaratot. Nem mellékes, hogy a krónika összeállítója ugyanezen gondolatkört folytatva lejegyzi, hogy Géza királlyá avatása után a korona elnyeréséért Szűz Mária (és nem más) tiszteletére emeltetett templomot Vácott.

E helyütt talán érdemes kitérni a már sokak által elemzett,[36] ma már csak késői ábrázolásokból és leírásokból ismert, valamikor a XII–XIII. század fordulóján készült Porta Speciosa képi programjára. A díszkapu timpanonja a korona felajánlásának eseményét örökíti meg képi formában, értelmező felirattal együtt. Dercsényi Dezső állapította meg, hogy az esztergomi jelenet rendkívül közel áll, mondhatni, rokon azzal a párizsi Notre Dame Szent Anna-kapuján található, XII. század végi *maiestas* típusú Mária-ábrázolással, amelynek ikonográfiai újítása abban fogható meg, hogy a Madonnát egy király és egy püspök társaságában ábrázolva a centrumba helyezi. Feltűnik azonban számára, hogy a francia dombormű az építés korában regnáló VII. Lajos király és az ak-

34 Kristó 1974, 591–599.; Kristó 2000, 26., 34.
35 Bartoniek 1987, 8., 25–33.
36 Dercsényi 1944–1946; Váczy 1985, 633.

kori párizsi püspök, Maurice de Sully társaságába helyezi a gyermekét karjában tartó Máriát, míg az esztergomi kapu Szent Istvánt, Szent Adalbertet és Szűz Máriát jeleníti meg. Dercsényi ezt úgy magyarázza, hogy a kompozícióban azért szerepelhet az aktuális érsek helyett Szent Adalbert, mert neki a városban, ahol a tiszteletére emelt templom épült, különös kultusza lehetett, hiszen a magyarok megtérítésében különleges szerepet nem töltött be.[37] Szent Adalbert valóban különös tiszteletnek örvendett a városban, hiszen az érseki székesegyház (társ)patrónusa, emellett a középkori Magyar Királyság egyik kiemelt tiszteletben részesített szentje volt.[38] Személye részben emiatt, részben egészen más oknál fogva is belekerülhetett a kompozícióba. Tudvalevő, hogy a törvényesnek tekinthető magyar királykoronázásoknak az Árpád-kor óta három feltétele volt: Szent István koronájával kellett az esztergomi érseknek felavatnia a leendő uralkodót Székesfehérvárott. Ennek a szokásjognak a gyakorlása csak a XIII. századtól bizonyítható írott források segítségével, azt mindenesetre az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között a *ius coronandi* felett zajló, egészen a pápai bíráskodásig eljutó, végül III. Ince pápa által 1216-ban lezárt, évtizedekig tartó vitából[39] tudjuk, hogy a királykoronázás joga a mindenkori esztergomi érsekhez tartozott. Igazolja ezt a különböző esztergomi érsekeknek és egyúttal az esztergomi Szent Adalbert-egyháznak a koronázás szolgálatáért juttatott adományok sora is.[40] Szent Adalbert személye tehát a Porta Speciosa timpanonján feltehetően a mindenkori esztergomi érseket és egyúttal egyházát, azaz magát az érsekséget helyettesíti és testesíti meg[41] időtlenül, akihez/amihez a koronázás kiváltsága tartozott. Nem lehet véletlen, hogy ez az ábrázolás éppen az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház kapujára került, és nem az ország bármely másik templomára, s talán éppen ebben, és nem feltétlenül a középkori emlékek pusztulásában keresendő annak oka, hogy mindössze egyetlen ilyen, méghozzá Esztergomban elhelyezett ábrázolásról tudunk.

37 Dercsényi 1944–1946, 85–87.
38 Szent Adalbert magyarországi tiszteletére lásd Veszprémy 1998.
39 Solymosi 2012.
40 Pl. MES II. 28., 806. sz.
41 Vö. Veszprémy 1998, 322., aki szerint a timpanonon Szent István személye a *regnum*ot, míg Adalberté a *sacerdotium*ot testesíti meg.

Ha sorra vesszük azokat a középkori történelmi eseményeket, amelyek kapcsán a Regnum Marianum gondolata – akár a leendő uralkodó felett angyalok által lebegtetett vagy fejre helyezett korona, akár az oklevelek *domina nostra et regni nostri (specialis)* kifejezésére gondolunk is – megjelenik, azt láthatjuk, hogy az mindig a királyi hatalom megszerzése vagy megvédése idején hangsúlyos. Idetartozik a fentebb már említett I. Géza vagy Könyves Kálmán mellett IV. Béla, III. András és I. Károly király kora is.

A tatárjárás kétségtelenül magával hozta Mária Patrona Hungariae-szerepének rendszeres felemlítését, a hozzá való fohászkodás igényét. IV. Béla, akiről tudjuk, hogy születendő gyermekét, a későbbi Szent Margitot a király és családja, valamint az ország megmenekülése esetére Isten szolgálatára ajánlotta, Mária tiszteletére a tatárok kivonulása után nagyobb számban alapított egyházakat, monostorokat.[42] Ugyanerről a királyról azonban azt is tudjuk, hogy fiával, a későbbi V. Istvánnal országa megosztására kényszerült,[43] ezért okleveleiben érthető módon emelte ki a Patrona Hungariae-gondolat mellett a Regnum Marianum-felfogást is. Később a Velencei melléknévvel illetett, közismert körülmények között a magyar trónra jutó III. András vagy az őt követő I. (Anjou) Károly esete ebben a tekintetben különösebb magyarázatot talán nem is igényel: mindkettejüknek meg kellett küzdenie azért, hogy Szent István koronáját elnyerjék. Okleveles adatok mellett előbbi esetében az alább részletesebben tárgyalt koronázási eskü,[44] utóbbiában a koronázás jelenetét megörökítő szepeshelyi freskó domborítja ki különösen a Regnum Marianum-eszme előtérbe kerülését.

Amennyiben tehát a Regnum Marianum-eszme tartalmát kívánjuk meghatározni a XIII. század közepéig bezáróan, azt mondhatjuk, hogy az az Istentől eredeztetett királyi hatalom kifejezője, azzal a speciálisan magyar kitétellel, hogy Máriától függ, ki nyerheti el vagy tarthatja meg a koronát, amely a legitim uralkodás koronázás révén elnyert jelképe.

42 Lásd Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.
43 Zsoldos 2007.
44 Lásd minderre Bujdosó Ádám jelen kötetben megjelent tanulmányát.

III. 2. Corona és regnum. Eszmei gazdagodás a XIII. század második felében

A XIII. század, különösen annak második fele jelentős társadalmi és eszmei változásokat hozott magával. A Szent Korona-eszme történetével foglalkozó kutatók már régen felfigyeltek arra, hogy a XIII. században rendszeressé válik okleveleinkben a korona említése, a XIII. század második felétől kezdődően egyre gyakrabban a szent jelzővel kiegészítve. Megállapítást nyert az is, hogy „[e]bben az időben a korona […] a királyi méltóságot és a velejáró jogokat jelenti. A korona a királyi jogok jelképe, mert a király uralkodói jogait a koronázással kapcsolatos felkenéssel kapja meg. […] kimutatható, hogy ez a felfogás már általánossá lett: a közvélemény is a hagyományos, a szent koronával való koronázásból származtatja a királyi jogokat. Gentilis 1309.-ki oklevelében mondja, hogy az ország lakói nagy tiszteletet tanúsítanak a szent koronával szemben, »mert benne rejlik a királynak, a királyságnak joga« (*in eo sit ius regium constitutum*). […] A korona, a királyi hatalom átruházásában az alattvalóknak még semmi szerepük sincs…”[45] Ebben az időszakban – ahogyan Anjou királyaink idején – a korona még nem válik el a király személyétől, szorosan összefüggenek egymással, amit okleveleink *corona nostra, corona nostra regia* fordulatai hangsúlyosan kifejeznek.[46]

Okleveleinkben gyakorta találkozunk a *corona* és a *regnum* kifejezések együtt említésével is. A *regnum* szó többféle jelentéssel is bírhat: jelölheti többek között a királyi hatalmat (királyság), de a király hatalma alatt álló területet, az országot is.[47] III. András volt az első olyan magyar király, akitől alattvalói koronázása után hitlevél kibocsátását követelték meg (ún. 1290–1291. évi dekrétumok),[48] nem elégedve meg a felavatás során szokásosan letett világi esküvel. III. András koronázási esküjének szempontunkból azért van különös jelentősége, mert először nyilvánítja ki világosan azt, hogy Magyarország, Mária országa te-

45 Eckhardt 1941, 40.
46 Eckhardt 1941, 39–42., 45–50.
47 Eckhardt 1941, 68–71. A *corona* és a *regnum* fogalmakra lásd még Bartoniek 1934.
48 1290–1291. évi dekrétumok.

rületében egységes és egész.[49] A Stájeri vagy másképpen Osztrák rímes krónikában[50] feljegyzettek alapján ugyanis III. András esküjében az hangzott el, „hogy ami Miasszonyunk tulajdona (sajátja), azaz Magyarország, idegen kézre jutott, a német fejedelmekhez, vissza fogja szerezni, és jogos állapotba hozni".[51] Gerics József és Ladányi Erzsébet e szövegrész elemzése kapcsán megállapította, hogy itt a római jog *hereditas* fogalmának és a nagylegenda *hereditas Mariae* elvének összeolvadása figyelhető meg, amennyiben Magyarország területét jogilag egységes egésznek tekinti,[52] vagyis az ország (azaz a *regnum*) a király hatalma (azaz a *regnum*) alá eső terület, amely Mária tulajdona. Ez az elv, vagyis a királynak az egész országra kiterjedő, integer joghatósága Mária nevének említése nélkül egyértelműen kimutatható már IV. Béla király okleveleiben,[53] de nyomokban II. Andrásában is.[54] Minthogy a jog(osultság) mindig kötelezettségekkel is együtt jár, a csorbítatlan egész megtartásának kötelezettsége a jogot birtoklóé, vagyis a mindenkori királyé. Ez jut érvényre többek között III. András király 1298. évi törvényének 21. cikkelyében,[55] de valamennyi későbbi királyunk koronázási esküjében és dekrétumában is.[56]

Összegezve tehát a fentieket, azt láthatjuk, hogy a Regnum Marianum a XIII. század második felére már nemcsak az Istentől eredeztetett, Mária kegyéből elnyert vagy megtartott királyságot (*regnum*), hanem annak egyértelműen körülhatárolható területét, a királyi hatalom alá eső területeket, tehát azon

49 Vö. Bartoniek 1987, 48–50., aki a területi integritás meglétét Szent Istvántól, a koronázási esküben való „követelését" III. Andrástól számítja.

50 A krónikára lásd a Magyar művelődéstörténeti lexikon vonatkozó szócikkét: http://mamul.iti.mta.hu/MAMUL6/mamul_view.php?editid1=214

51 „[D]as unser frouwen eigen, daz ist Ungerlandt, waer ze fremder hant an Tiutsche fursten komen, daz den daz wurd benomen und bracht ez en sin recte stat." (Gombos 1938, 1868.)

52 Gerics–Ladányi 1991, 6–7.

53 Gerics–Ladányi 1991, 4–5.

54 Bartoniek 1917, 8.

55 „És ha az ország valamely része bármely címen vagy ürüggyel bármely király által elidegeníttetett volna, ugyanezen király úr is tartozzék [az ilyeneket] a királyi joghoz visszaszerezni, hogy Magyarország mint egy bizonyos jogi egész örvendezhessen része sérthetetlenségének. S ha ezt a király úr […] elhanyagolná jóvátenni: ugyancsak a kalocsai érsek [kiközösítési] ítélete alá essék, melyet az ország főpapjaival mondjon ki." (1298. évi XXI. törvénycikk)

56 Bartoniek 1917.; Kubinyi 1978.; Neumann 2008.

területeket is jelentette, amelyekre a királyság joghatósága kiterjedt (*regnum*), amely nem más, mint Mária tulajdona. Ez az „államjogi gondolat" legkésőbb III. András idején már nemzetközileg is ismert volt.[57]

III. 3. Regnum Marianum az Anjouk Magyarországán

A XIII. század végére tehát egyértelműen előttünk áll a Regnum Marianum hosszú fejlődésen átesett, a Patrona Hungariaetől világosan elkülöníthető jelensége, ami egyrészt a magyar király joghatósága alá eső területeket jelentette *(regnum)*, másrészt kifejezte azt, hogy a királyi hatalom *(regnum)* elnyerése Mária kegyétől függ. Ez a felfogás az Anjou-korban sem változott. I. (Anjou) Károly az Árpádok egyik leányági leszármazottjaként került a magyar trónra. Mint azt udvarának és kormányzatának vizsgálata kimutatta, uralmát igyekezett magyar hagyományokra fektetni.[58] A magyar szokásjogot követte – kényszerűen vagy önként – koronázásakor is. Közismert, hogy harmadszori koronázása felelt csak meg minden tekintetben a magyar szokásjognak, igyekezett is annak megfelelni.[59] Második, 1309. június 15-én Budán történt koronázása alkalmával letett esküjét ismerjük csupán, de az nem térhetett el nagymértékben az előző és utolsó esküjétől. 1309. évi koronázási esküje – amit magyar nyelven mondott el – tartalmazza többek között azt, hogy a katolikus hitet, amit a római egyház hirdet és tanít, megtartja, s azt, valamint Szűz Mária és Szent Adalbert egyházát tiszteletben tartja és megvédi, a rábízott *regnum*ot és királyi jogokat nem fogja csökkenteni, sem elidegeníteni, hanem inkább gyarapítani, az eddig kárára elidegenítetteket pedig a neki adott kegy szerint korábbi jogába helyreállítja, és Magyarország nemeseit kipróbált és régi jogaikban megtartja.[60] Amellett, hogy

57 Nátyi 2013, 60.

58 Csukovits 2009.

59 Lásd a király ezt részletező 1315. évi oklevelét MES II. 806. sz.

60 „Fidem catholicam, quam universalis Romana mater ecclesia predicat et docet, tenere, eandem ecclesiam Romanam et prefatam sancte Marie et sancti Adalberti ceterasque ecclesias […] honorare et defendere. […] „Regnum sibi commissum et iura regalia non minuere nec alienare, sed potius augere et male alienata hactenus, secundum datam sibi

I. Károly esküje felettébb összecseng III. András idézett koronázási esküjének tartalmával a *regnum* integritásának megtartása tekintetében, érdemes visszautalni a Porta Speciosa Szent Adalbert-ábrázolására. I. Károly a hazai egyházak közül kettőnek a tiszteletét emeli ki különösen: a koronázótemplomét és az esztergomi érsek székhelyét, amire nem tudunk más magyarázatot találni, mint hogy ennek a kettőnek van szerepe abban, hogy a mindenkori uralkodó Istentől kapott hatalmát és a koronát Mária közbenjárásával elnyerje.[61] A szepeshelyi freskó I. Károly koronázásáról készült ábrázolása – melyen a Szent Szűz kezét mintegy jóváhagyólag a király fölé emeli – szintén azt szemlélteti, hogy a hatalmát és a koronát elődeihez hasonlóan Károly is Mária által kapta.

I. Károly fia, I. (Nagy) Lajos koronázási esküjét nem ismerjük, de annak tartalma nem térhetett el nagymértékben elődeiétől. Korának krónikása, Küküllei János munkája kezdetén a következőket mondja: amikor uralkodni kezdett, „lelkében kezdte meghányni-vetni, mi módon és hogyan állítsa és helyezze vissza Isten segítségében bízva országának azon jogait, amelyeket határai mentén a szomszédos fejedelmek elfoglaltak, valamint az országbeli lázadók és hűtlenek vakmerő elszántsággal a Szent Korona kárára elragadtak és bitoroltak".[62] Az uralkodó azon hadjáratait, amelyek a *regnum*ot érintették, a következőképpen sorolja: az erdélyi szászokat, akik megtagadták a „királyi jogok" teljesítését, visszavezette az engedelmességre.[63] Aztán „egy uralmának alávetett fejedelem", Sándor havasalföldi vajda, aki „Károly király idejében a hűség útjáról letérve fellázadt", hallva Lajos hatalmának hírét, „az engedelmességre önként vissza-

gratiam, ad ius pristinum revocare. Nobiles regni sui Ungarie in approbato et antiquo iure servare…" (Acta Gentilis 306.) Vö. Bartoniek 1917, 13.

61 Megjegyzendő, hogy a latin szöveg kétféle értelmezést is megenged. Mivel az esztergomi egyház társpatrónája Szűz Mária (l. Mező 2003, 418.), lehetséges, hogy az eskü csak erre az egyházra vonatkozik, ugyanakkor az is, hogy a székesfehérvári és az esztergomi egyházakra együttesen utal. A fentiekben Bartoniek Emma (Bartoniek 1917, 13.) véleményét elfogadva ez utóbbi mellett érveltünk magunk is, tekintettel arra, hogy első biztos említésünk a kettős patrocíniumra 1397-ből származik. Indoklásunk azonban arra az esetre is megállja a helyét, ha a társpatrocínium ennél jóval korábbi, ennélfogva az eskü kapcsán egy, és nem két templomra gondolunk.

62 Küküllei 11.

63 Küküllei 11.

tért, […] annak uralmát és a Szent Koronát elfogadva […] tért haza".[64] „Tanácsot tartván főembereivel, lovagjaival és báróival, úgy határozott, hogy a hűtlen és lázadó horvátok […] ellen [indul], akik Horvátországot és Dalmáciát meg Szlavónia nagy részét bitorolva tartották a Szent korona sérelmére […] Horvátországot visszaállítván a királyi felségnek."[65] Küküllei a királynak és Szent Koronájának alávetett fejedelemségek, tartományok között sorolja fel Dalmáciát, Halicsot és Lodoméria, Boszniát, Bulgáriát, Havasalföldet és Moldvát.[66] Felfogása egyszerre utal a királyi hatalom eredetére, a királyi hatalommal együtt járó jogokra, kötelezettségekre, és annak területiségére.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy ezek a király vagy a Magyarország Szent Koronájának alávetett területek nem a Szent Korona-eszme előfordulásai-e. A *sancta corona regni Hungariae* fordulat a király említése nélkül ritkán fordul elő a krónikában, a szöveg azonban ilyenkor is kiegészíti annak tartalmát: „a mondott országot jól és dicséretesen megvédve a Szent Korona jogcíme és e király úr hatalma alatt megőrizték."[67] Mivel a királytól függetlenített koronaemlítések első megjelenése Zsigmond korára tehető, korai jelentősége pedig a rendek királyi hatalmat korlátozó, a hatalomból részesedni kívánó szándékukban keresendő,[68] a „Szent Korona jogcíme" ebben a korszakban még nem vonatkozhat a Szent Korona-eszmére.

„Ha hatalom és jelkép még nem váltak el egymástól, akkor mi az oka a király és a korona megkülönböztetésének?"[69] – teszi fel a kérdést Deér József Eckhardt Ferenc koronaeszméről írott monográfiájának recenziójában. Csak egyetérteni tudunk az általa megadott válasszal: „E.-nál erősebben szeretnénk hangsúlyozni azt, hogy a korona az uralom istenkegyelmiségének jelvénye és jelképe. A reá való hivatkozás tehát a király személyénél magasabb szférába emeli azokat a jogokat és igényeket, melyeket az uralkodó képvisel. A koronának a király mellett, később a király helyett való emlegetése csupán az uralom

64 Küküllei 12.
65 Küküllei 16–17.
66 Küküllei 27., 29–30., 31., 32., 37.
67 Küküllei 30.
68 Eckhardt 1941, 102–141., Deér 1942, 204.
69 Deér 1942, 203.

isteni hivatottságát és rendeltetését fejezi ki, benne a földi állam transzcendens igazolásának gondolata rejlik, amit a földi és mennyei korona koraközépkori párhuzamba állítása, okleveleinkben pedig a királyi jog és az isteni törvény azonosítása is bizonyít."[70] „E. a korona-fogalom átalakulását igen helyesen a magyar királyságnak örökös monarchiából választó monarchiává való átalakulásával magyarázza. Még szorosabb a kapcsolat a választási rendszer és a koronaátruházási tan között, melyet nem lehet elég nyomatékosan a koronaeszmétől megkülönböztetni."[71]

A Szent Korona-eszme tehát az uralkodótól független, annak személye fölé helyezett korona és annak szakralitása elvét tartalmazta; ez utóbbi, feltételezésünk szerint, egy tőről fakadhatott a Regnum Marianum-eszmével. A *corona* és a *regnum* szavak eszmei értelmezése a XIV. században már nem áll messze attól, hogy az időközben lezajló társadalmi változások és történelmi események, különösen a dinasztia kihalása a Zsigmond-korban a Szent Korona-eszme megjelenését eredményezzék. A Regnum Marianum-gondolat Anjouk általi hangsúlyozása – legalábbis ami a királyi hatalom elnyerését illeti, az ő esetükben más leányágiakkal szemben – ily módon nemcsak ahhoz járult hozzá, hogy az Árpádokkal való dinasztikus folytonosságukat és a királyi hatalom elnyerésének jogosságát erősítse, hanem ahhoz is, hogy a király és annak szent koronája rendszeres együtt említése magában hordozva a kettő közötti viszony képzeti lazulását, a későbbiekben új értelmezés alapjává válhasson.

A magyarországi Anjouk a lehető legtöbb módon igyekeztek az Árpádok dinasztiájához való tartozásukat hangsúlyozni, ezért Árpád-házi elődeik nyomdokait követték a Mária-tisztelet megnyilvánulásában is: a Szent Szűz tiszteletére korábban alapított templomokat, monostorokat nemcsak fenntartották, hanem továbbiakkal is gyarapították (pl. I. Károly – Szécsényben, I. Lajos – kápolnák Aachenben és Mariazellben). Reprezentációjukban rendre nagy szerepet kaptak az Árpád-ház szentjei. Ennek egyik legismertebb példája az a dossale, amit I. Károly felesége, Erzsébet királyné római zarándoklata során a Szent Péter-bazilika főoltárára adományozott. Ezt a textíliát kilenc kép díszítet-

70 Deér 1942, 203.
71 Deér 1942, 205.

te: középen Mária, Magyarország Nagyasszonya állt, jobbra mellette Szent Pál, Szent István magyar király, Szent Imre herceg és I. Károly magyar király nagybátyja: Anjou Lajos, balra pedig Szent Péter, Szent László, Magyarországi Szent Erzsébet és Boldog Margit magyar királylány helyezkedtek el.[72]

Köztudott, hogy az Anjouk minden lehetőt megtettek az Árpád-ház három férfi szentje kultuszának felvirágoztatásáért és ápolásáért is. Székesfehérvárott, ahol Szent István és Szent Imre nyughelye volt, Szent László-kápolnát alapítottak. Nagyváradon, Szent László temetkezési helyén a Kolozsvári testvérek szobrai által Szent István és Imre kultuszát is megalapozták. A Szent István tiszteletére felszentelt zágrábi székesegyházban oltárok alapításával és ereklyék adományozásával Szent Imre és Szent László tiszteletét is igyekeztek meghonosítani.[73] Aachenben a magyar zarándokok nemcsak a háromkirályok ereklyéjét látogathatták meg, hanem a hazai szent királyok kultuszának gyakorlásában is részesülhettek.[74] A sort természetesen gyarapíthatnánk a Szent László-ciklus szentkirályok-sorozatával. A királyok ábrázolása az Anjou-korban vált állandóvá.[75] Ugyancsak ebben a korszakban véglegesült a szent királyok Magyarország védelmezőiként való megjelenítése, időnként Mária alakjával együtt.[76] Hogy Magyarországot védelmező szerepük legkésőbb I. Lajos korára rögzült a köztudatban is, a Névtelen Minorita igazolja: „Az Úr 1355. évében Szent Anna ünnepén Ausztria hercege Magyarország királyához küldött, hogy segítséget kérjen az ellene lázadókkal szemben. Ő 400 magyarral Lackfi Pált küldte. […] a magyarok azt kiáltották: »Szent királyok, segítsetek bennünket!«, végül isteni kegyelem révén győzelmet arattak."[77]

A Patrona Hungariae-hagyomány ápolásaként fogható fel Újbánya (szlovákul Nová Baňa) középkori pecsétjének képe. Az egyik legnevesebb középkori

72 Erzsébet királyné dossaléjáról és más, szenteket ábrázoló adományairól és ajándékairól lásd bővebben Sniezyriska–Stolot 1979.

73 Wehli 1994, 111.

74 Wehli 1994, 110–111.

75 Török 1989, 284., Knapp 2001, 34.

76 Wehli 1994, 110.; Knapp 2001, 35.; Papp 2002, 25., 27., 29–30.; Fehér 2006, 417.

77 Névtelen Minorita 63. A magyarok Szent László nevét csatakiáltásként is használták, többek között az 1479. évi kenyérmezei csatában: „Isten és Szent László nevében! Lásd Halmágyi 2007, 598.

magyar bányaváros, amely ma Szlovákia területén található, I. Lajos királytól kapott városi rangot. XIV. században vésetett pecsétjén térdelő királyalak figyelhető meg, aki koronáját Szűz Máriának ajánlja fel. Felirata a térdeplő király személyét I. Lajosban azonosítja.[78]

Mindezek a textileken, falakon és egyéb felületeken megjelenő képi ábrázolások az Anjouk korában még nem kapcsolhatók vitathatatlanul a Regnum Marianum-eszme megjelenítéséhez, ugyanakkor a barokk kori Patrona Hungariaet és Regnum Marianumot bemutató formációk ikonográfiai előzményeinek tekinthetők. A XIII. századra kiformálódott Regnum Marianum-fogalom már sem az Anjouk idején, sem a középkor későbbi századaiban nem változott. A XIV. század jelentősége tehát a Regnum Marianum szempontjából abban áll, hogy ikonográfiai értelemben megalapozta a későbbi korok Patrona Hungariae és Regnum Marianum-ábrázolásait, magának a gondolatnak a hangsúlyozásával pedig teret engedett annak továbbgondolására és ezáltal egy új eszme kiformálódására.

78 Bertényi 1989, 33. Vö. Wehli 1994, 116., aki a felirat ellenére a térdeplő királyt Szent Istvánnal azonosítja.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Barna 2014. Barna Gábor: *Vallási néprajzi tanulmányok.* SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014.

Bartók é. n. Bartók István: *Szemelvények a Mária-kultusz történetéből.* http://www.arkadiafolyoirat.hu/images/000_irodalom/IRO007_TAN_bartok_maria.pdf (Letöltés ideje: 2021. január 11.)

Bartoniek 1917. Bartoniek Emma: A koronázási eskü fejlődése 1526-ig. *Századok,* 51. (1917) 1. 5–44.

Bartoniek 1934. Bartoniek Emma: Corona és regnum. *Századok,* 68. (1934) 7–8. 314–331.

Bartoniek 1987. Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Bellér 1966. Bellér Béla: „Regnum Marianum". *Világosság,* 7. (1966) 1. 37–43.

Bertényi 1989. Bertényi Iván: Szent István alakja a heraldikában. In *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott.* (A Fejér megyei levéltár közleményei 7.) Székesfehérvár, 1989. 31–39.

Csukovits 2009. Csukovits Enikő: Az Anjou-kori intézményi újítások nápolyi párhuzamai. In Neumann Tibor – Rácz György (szerk.): *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére.* MTA Történettudományi Intézete – Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Budapest–Piliscsaba, 2009. 19–62.

Deér 1942. Deér József (ism.): A szentkorona eszme története. Budapest, 1941. Magyar Tudományos Akadémia, Bp. 346 l. *Századok,* 76. (1942) 1–3. 201–206.

Dercsényi 1944–1946. Dercsényi Dezső: Az esztergomi porta speciosa. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv,* 6. (1944–1946) 69–94.

Dümmerth 1994. Dümmerth Dezső: A Mária országa-eszme és Szent István. In Török József (szerk.): *Doctor et apostol. Szent István-tanulmányok.* (Studia Theologica Budapestinensia 10.) Márton Áron Kiadó, Budapest, 1994. 171–199.

Eckhardt 1941. Eckhardt Ferenc: *A Szentkorona-eszme története.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1941.

Erdélyi 1994. Erdélyi Zsuzsanna: A Mária-kultuszról. *Iskolakultúra,* 4. (1994) 12. 22–27.

Fehér 2006. Fehér Ildikó: Schöfft József ismeretlen oltárképei a váci egyházmegyében. *Művészettörténeti Értesítő,* 55. (2006) 2. 415–423.

Gerics 1981. Gerics József: A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. *Magyar Könyvszemle,* 97. (1981) 3. 175–188.

Gerics–Ladányi 1991. Gerics József – Ladányi Erzsébet: A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. *Levéltári Szemle,* 41. (1991) 4. 4–19.

Halmágyi 2007. Halmágyi Miklós: Középkori csatakiáltások. *Hadtörténelmi Közlemények,* 120. (2007) 2. 590–601.

Hoffmann 1944. Hoffmann Edith: A felajánlás a Szent István-ábrázolásokon. In Petrovics Elek (szerk.): *Lyka Károly Emlékkönyv.* Uj Idők Irodalmi Intézet, Budapest, 1944. 168–187.

Kállay 1989. Kállay István: A Regnum Marianum közjogi vonatkozásai. In *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott*. (A Fejér Megyei Levéltár Közleményei 7.) Székesfehérvár, 1989. 27–39.

Knapp 2001. Knapp Éva: *„Gyönyörű volt szál alakja". Szent István király ikonográfiája a sokszorosított grafikában a XV. századtól a XIX. század közepéig.* Borda Antikvárium, Budapest, 2001.

Kristó 1974. Kristó Gyula: Legitimitás és idoneitás. (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz). *Századok,* 108. (1974) 3. 585–619.

Kristó 2000. Kristó Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon.* Osiris Kiadó, [h. n.], 2000.

Kubinyi 1978. Kubinyi András: A királyi tanács az 1490. évi interregnum idején. (II. Ulászló választási feltételeinek létrejötte). *Levéltári Közlemények,* 48–49. (1978) 1–2. 61–80.

Magyar 2005. Magyar Zoltán: *Az Árpád-ház szentjei.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2005.

Magyar 2016. Magyar Zoltán: A csíksomlyói kegyhely legendaköre. *Ethnographia,* 127. (2016) 2. 212–225.

Mező 1996. Mező András: *A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század).* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1996.

Mező 2003. Mező András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2003.

MKL. *Magyar Katolikus Lexikon.* http://lexikon.katolikus.hu/ (Letöltés ideje: 2021. február 25.)

Nátyi 2013. Nátyi Róbert: *A Napbaöltözött Asszony, mint a patrona Hungariae ikonográfiai típusa.* Doktori disszertáció. Budapest, 2013. http://doktori.btk.elte.hu/art/natyirobert/diss.pdf (Letöltés ideje: 2021. január 28.)

Neumann 2008. Neumann Tibor: II. Ulászló koronázása és első rendeletei. (Egy ismeretlen országgyűlésről és koronázási dekrétumról). *Századok,* 148. (2008) 2. 315–338.

Pamer 2000. Pamer Nóra: Szent István felajánlása és a Regnum Marianum. *Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata,* 6. (2000) 1–2. 14–16.

Papp 2002. Papp Júlia: „…vitézül védjétek a nemzetet…" Wolfgang Lazius nagy Magyarország-térképének Szűz Mária, Szent István és Szent László-ábrázolásairól. *Ars Hungarica,* 30. (2002) 1. 25–48.

Prokopp 2010. Prokopp Mária: A budapest-belvárosi főplébánia-templom szentélyének központi freskóképe. *Magyar Sion.* Új folyam 4. (2010) 2. 260–275.

Slíz 2011. Slíz Mariann: *Személynevek a középkori Magyarországon.* Attraktor, Máriabesnyő, 2011.

Sniezyriska–Stolot 1979. Sniezyriska–Stolot, Ewa: Tanulmányok Erzsébet királyné mecénási tevékenységéről (Liturgikus textíliák és paramentumok). *Ars Hungarica,* 7. (1979) 1. 23–32.

Solymosi 2012. Solymosi László: Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban. In Hegedűs András (szerk.): *Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz.* Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Esztergom, 2012.

Szebik 2000. Szebik Imre: Millennium – protestáns szemmel. *Credo. Evangélikus Műhely. A Magyarországi Evangélikus Egyház Folyóirata,* 6. (2000) 1–2. 8–13.

Thoroczkay 2000. Thoroczkay Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In Piti Ferenc (szerk.): *„Magyaroknak*

eleiről". Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendős Makk Ferenc tiszteletére. [k. n.], Szeged, 2000.

Tomisa 2015. Tomisa Ilona: Patrona Hungariæ ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. Különös tekintettel a Fraknói Vármúzeum Zászlógyűjteményének zászlóira Esterházy Pál nádor idejéből (1635–1713). In *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve,* 2015. 181–218.

Tóth 1942. Tóth Zoltán: *A Hartvik-legenda kritikájához (A Szt. Korona eredetkérdése).* Ranschburg Gustáv, Budapest, 1942.

Török 1988. Török József: Patrona Hungariae. *Teológia. Hittudományi Folyóirat,* 22. (1988) 2. 89–92.

Török 1989. Török Gyöngyi: Egy 15. századi imádságoskönyv a hónapképek és a magyar szent királyok ábrázolásával. In Szelestei N. László (szerk.): *Tanulmányok a magyarországi könyvkultúráról. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 1989. 273–296.

Tüskés–Knapp 2000a. Tüskés Gábor – Knapp Éva: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a 16–18. századi egyházi irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 104. (2000) 5–6. 573–602.

Tüskés–Knapp 2000b. Knapp Éva – Tüskés Gábor: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. *Vigilia,* 65. (2020) 1. 19–27.

Váczy 1985. Váczy Péter: Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról. *Történelmi Szemle,* 28. (1985.) 4. 628–642.

Veszprémy 1998. Veszprémy László: Szent Adalbert és Magyarország. Historiográfiai áttekintés. *Ars Hungarica,* 26. (1998) 2. 321–337.

Zsoldos 2007. Zsoldos Attila: *Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években.* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2007.

FORRÁSOK

1290–1291. évi dekrétumok. Az 1290–1291. évi törvény. In Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 284–289.

1298. évi tv. Az 1298. évi törvény. In Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 290–302.

Acta Gentilis. *Acta legationis cardinalis Gentilis. Gentilis bibornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311.* [k. n.], Budapest, 1885.

Gellért-legenda. Szent Gellért püspök nagy legendája. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I.* Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 68–88.

Gombos 1938. Gombos, Albinus Franciscus: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae.* III. Budapest, 1938.

Képes krónika. *Képes krónika.* Ford. Bellus Ibolya. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.

Kottanner-emlékirat. *A korona elrablása. Kottanner* Jánosné emlékirata 1439/1440. Ford. Mollay Károly. Magyar Helikon, [h. n.], 1979.

Küküllei. Küküllei János: *Nagy Lajos király krónikája.* Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

MES II. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* Ordine chron. disposuit, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knauz. Tomus secundus. Ab a. 1273. Ad a. 1321. Strigonii, 1882.

Névtelen minorita. Névtelen szerző: *Geszta Lajos királyról.* Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Kristó Gyula. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.

Thuróczy-krónika. Thuróczy János: *A magyarok krónikája.* Ford. Bellus Ibolya. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Zsinati határozatok. A Szent László korabeli egyházi zsinat határozatai. In Bertényi Iván (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526.* Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 242–248.

The content and meaning of the idea of Regnum Marianum till the end of the age of the House of Anjou

ABSTRACT: There are conflicting judgments in the literature on the issue whether the notions of *Regnum Marianum* and *Patrona Hungariae,* as well as the general notion of the veneration of Mary are separable in the Middle Ages, and if they are, what their precise meaning is. The present study primarily attempts to demarcate these three notions from the beginnings to the end of the age of the House of Anjou, defining their meaning and describing the development of their contents.
KEYWORDS: Patrona Hungariae, Regnum Marianum, reverence of Mary, Hungary in the Middle Ages, Arpads, Angevin era

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.113

GYENES LÁSZLÓ

A REGNUM MARIANUM-ESZME HERALDIKAI MEGJELENÍTÉSEI A XVI–XVIII. SZÁZADBAN

KIVONAT: A tanulmány a Regnum Marianum – az országfelajánlás – kultuszát heraldikai szempontokból igyekszik feltárni. Ebből adódóan olyan címerhordozó matériákat mutat be, mint például a numizmatika által vizsgált pénzérmék, a szfragisztika által vizsgált pecsétek, valamint a vexillológia által vizsgált zászlók, lobogók.

A „Mária országa"-eszme a törökellenes visszafoglaló háborúk során a nemzeti és a keresztény összetartozás felerősítésében játszott kiemelkedő szerepet. A hozzátartozó történetfilozófia lényege abban ragadható meg leginkább, hogy „nem vész el az ország, melyen Szűz Mária pillantása nyugszik".

A tanulmány a pénzérmék esetében a Szent Szűz szakrális megjelenésétől eltérő, az országot védelmező Szűz Mária ábrázolását I. Mátyás (1458–1491) pénzreformjától II. Lipót (1790–1792) uralkodásáig követi nyomon. A pecsétek tekintetében egészen a XIX. század közepéig vezeti el a fennmaradt hordozók bemutatását, ezt teszi a zászlók vonatkozásában is. A felajánlás cselekményét ugyanis Fejér vármegye címeres pecsétje – feloldva egyes heraldikai szabályokat – mutatja be. Fejér vármegye és a Regnum Marianum kultuszának kapcsolódási pontja Székesfehérvár, a középkori Magyar Királyság koronázóvárosa és a nemesi vármegye működésének közigazgatási központja. A hagyomány szerint Szent István a város egyik templomában tette meg az országfelajánlást.

A Magyarországon kialakult hagyomány szerint a hadi főzászló egyik oldalára általában a tartományúr, főispán, főkapitány címerét és jelmondatát hímezték. A másik oldalára pedig leggyakrabban Máriát helyezték el a kis Jézussal. Ez utóbbiakat nevezték Máriás vagy Madonnás zászlóknak. A XVII. században

a holdsarlón álló, arany koronával ábrázolt Patrona Hungariae jellegzetes motívummá vált. Fejér vármegye címeres vármegyei zászlói esetében viszont az országfelajánlás címerképként lett megjelenítve.
KULCSSZAVAK: numizmatika, vexillológia, szfragisztika, heraldika, Patrona Hungariae, országfelajánlás, fátyolos Madonna, Napba öltözött Asszony

I. Bevezetés

Az országfelajánlás kultusza és vele a Regnum Marianum eszméjének kibontakozása Szent László király korára tehető. A XIII. században a Napba öltözött Szent Szüzet Magyarország védelmezőjeként, vagyis Patrona Hungariae-ként tisztelték. A hozzákapcsolódó történetfilozófia lényege talán abban ragadható meg, hogy „nem vész el az ország, melyen Szűz Mária pillantása nyugszik". Eszmetörténeti szempontból Magyarország törököktől való visszafoglalása megújulást hozott, a Regnum Marianum pedig az alakuló nemzeti összetartozás felélesztésében játszott jelentékeny szerepet.

Heraldikai szempontból a felajánlás tipikus címerhordozó tárgyakon jelenhetett meg. Így numizmatikai, szfragisztikai és vexillológiai matériákat vettünk figyelembe. Ennek megfelelően a legmegbízhatóbb és legelterjedtebb heraldikai címerhordozókat mutatom be elsőként: a fémpénzek ábrázolásait.

II. Numizmatika

Hunyadi Mátyás (1458–1490) uralkodásának egyik fontos, bizonyos értelemben propagandisztikus lépése volt, hogy a magyar fizetőeszközön addig használt éremképet megváltoztatta.[1] Mátyás kora különösen jelentős a magyar

1 Nátyi 2013, 96.

pénztörténetben, mert „Madonnás" érmei (1. kép) századokra meghatározták a magyar pénz jellegzetes típusát.[2]

1. kép. I. Mátyás (1458-1490) ezüstgarasa 1468 után. Forrás: Soós 1998, 92.

Az I. (Nagy) Lajos (1342–1382) uralkodásától állandósultnak tekinthető ábrázolás szerint az aranyforintok előlapján a címer, a hátlapján pedig Szent László alakja volt látható,[3] míg az ezüstpénzek előlapján a címer, a hátlapján pedig a kettőskereszt foglalt helyet. Mátyás uralkodása alatt azonban, az állandó ezüstpénz bevezetésekor megváltozott az éremkép. Az 1468-as pénzügyi reform bevezetésével tudatosan kialakított éremképről beszélhetünk. A Madonna került az ezüstpénzek hátlapjára és az aranypénzek előlapjára.[4] Ez az éremkép annyira sikeresnek bizonyult, hogy több mint 400 évig díszítette forgalmi pénzeinket. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy Szűz Máriát nem magyarországi pénzérmén ábrázolták először patrónusként, de ettől kezdve a magyar fémpénzek legjellemzőbb tulajdonságának tekinthetjük.[5] 1468-tól kezdve a Patrona Hun-

2 Huszár 1940, 561.
3 Soós 1998, 75–76. és 82–84.
4 Friedrich 1868, 266–268., Kováts 1909, VIII. 8–19.
5 Soós 1989, 8–9.

gariae felirat,[6] az érme nagyságától és a Madonna elhelyezkedésétől függően teljesen kiírt változatban vagy rövidített szövegformában,[7] szinte minden esetben rákerült pénzeinkre.[8] Mivel a magyar aranyforint külföldön is közkedvelt, a mai szóval élve stabil fizetőeszköz volt, az ország határain kívül is tudatosította a keresztény Európában, hogy a Magyar Királyság Mária országa.[9]

Viszonylag pontosan rekonstruálható az a fejlődési út, amelyet pénzeink éremképe az első, a trónoló Madonnától a Napba öltözött Asszony alakjáig megtett. A késő középkori pénzeink egy részén Mária először fátyolban, később koronával jelenik meg.[10] Az éremkép bevezetésekor ülő helyzetben ábrázolt Madonna az éremkép változásának hatásaként később díszes trónust kapott.[11]

A magyar numizmatika kiváló ismerője, Huszár Lajos véleménye szerint a fátyolos Madonnát ábrázoló pénzeket közvetlen a pénzreformot követő években, 1468 és 1481 közötti időszakban verték.[12] Soós Ferenc szerint pedig alapvetően az aquileiai pátriárkák pénzeinek hatása érvényesül a Mátyás-féle új érmeken, legalábbis ebben az időszakban.[13] Ugyanakkor elismeri, hogy az új éremkép megvalósulásának körülményeiről keveset tudunk. „Talán hasonlítani akart a hatalmat, gazdagságot, állandóságot képviselő aquileiai pátriárkák ilyen éremképű pénzeihez; talán Szűz Mária magyarországi fokozott tiszteletének és a korábbi szentistváni felajánlásnak a következménye; talán a Hunyadi-ház közismert Mária imádata az oka, vagy talán szimbólum a katolikus egyház támogatására az iszlám és a huszitizmus ellen folytatott harcában. Esetleg mindezek összhatása alapján jött létre ez az éremoldal."[14]

Az 1468-as pénzreform következményeként Szent László alakja lekerült a pénzérmék nagyobb részéről, ugyanakkor Mária alakja a Patrona Hungariae

6 Nátyi 2013, 96.
7 I. Mátyás érméin mindkét változatban megjelent a felirat. Soós 1998, 92. és 94.
8 Soós 1998, 90–94.
9 Kubinyi 1999, 22.
10 Huszár 1940, 560.
11 Soós 1995, 7.
12 Huszár 1940, 562.
13 Soós 1995, 5.
14 Soós 1995, 6.

felirattal (1. kép) vált uralkodóvá.[15] Ezt a hatalmas változást, amelyhez fogható I. (Nagy) Lajos király pénzreformja óta nem volt Magyarországon, a téma ismert kutatói különböző módon magyarázzák. A művészettörténészek közül Balogh Jolán egyszerűen Mátyás személyes vallásosságával hozta összefüggésbe a változást.[16] Vele szemben Kerny Terézia a jelenség magyarázatát lényegesen árnyaltabban láttatja. Szerinte egyrészt az 1471–72-es összeesküvés miatti felháborodás az okok egyike, ami miatt a magyar király „elfordult" a nemzeti patrónustól.[17] Marosi Ernő inkább csak kérdéseket vet fel, valamint nem tartja valószínűnek, hogy az uralkodó Szent László tiszteletét Szent István tiszteletével kívánta volna felváltani, áttételesen a Patrona Hungariae alakjával.[18] Kerny újabb tanulmányában már azt írja, hogy a Szent István által Szűz Máriának felajánlott Magyar Királyságot a Magyarok Nagyasszonya szimbolizálja, Szent László pedig Szűz Mária országának védelmezőjévé válik.[19] Huszár Lajos a már idézett tanulmányában egyrészt Mátyás személyes Mária-tiszteletével magyarázza az új éremkép bevezetését, másrészt felveti, hogy a cseh huszitákkal szemben mint a pápa híve és a hit védelmezője lépett föl. A pénze képi ábrázolása tehát tudatosította a Mária országa gondolatot, ami egy időben vált a huszita csehek és a muszlim törökök ellen a keresztény hit védelmezőjének szimbólumává.[20] Nátyi Róbert dolgozatában felveti még annak a lehetőségét is, hogy Mátyásnak szüksége volt a soknemzetiségű, különböző érdekek mentén szervezkedő társadalmi csoportok miatt egy olyan állami jelképre, amely birodalma egészét szimbolizálhatta. Véleménye szerint: „A Patrona Hungariae volt az a szimbólum, mely középkori fogalmak szerint az ország egységét, egy akkor meglehetősen elvont eszmét közvetített és érthetővé tett bármely országlakónak."[21] A felvetést azzal

15 Már I. Mátyás pénzérméi között találunk olyanokat, amelyek a Szent Szüzet koronával ábrázolják, így a C.II.213.g., Hu.698., U.551. jelű érmén is. Soós 1998, 92. Ezt követően Rudolfig a dénáron, aranyforinton, talléron csak koronás ábrázolás, míg a garasokon a fátyolos Madonna látható. II. Mátyás uralkodásától kezdve azonban egységesen csak koronás fővel ábrázolták a Partona Hungariae-t.

16 Balogh 1982, 268.

17 Kerny 1993, 39.

18 Marosi 1995, 83.

19 Kerny 2008, 397–400.

20 Huszár 1940, 561.

21 Nátyi 2013, 99.

látta igazolódni, hogy a Mátyást követő magyar királyok, folyamatosan bővülő ikonográfiai tartalom mellett is, ezt a jelképet verették pénzeikre.

Érdemes egyfajta párhuzamot vonni I. (Nagy) Lajos és I. Mátyás között, akik egyaránt tisztelték Szűz Mária kultuszát, mindketten küzdöttek a török hódítókkal szemben, és pénzügyi reformot hajtottak végre. Amíg Lajos hitéleti megerősítésként ismételten felajánlotta az országot a Madonnának – legalábbis Mariazell kegytemplomának képei szerint –, addig a Patrona alakját nem tüntette fel a pénzérmeken.[22] Ezzel szemben Mátyás nem tett felajánlást Védasszonyunknak, mégis megjelenítette személyét a pénzein, és kifejezetten Magyarország Patrónájaként szerepeltette, tehát az általános Mária-kultuszból kiemelte személyét.

Az I. Mátyás-féle fátyollal és a koronával ábrázolt Madonna-típusok tovább éltek II. Ulászló uralkodásának időszakában is, azonban az 1500-as évektől megjelentek az úgynevezett holdsarlós ábrázolások.[23] Itt a Madonna alakját helyezték arra a vízszintesen elhelyezett vékony ívre, mely a Hold sarlóját jelképezte. Ez az ikonográfiai ábrázolás II. Lajos (1516–1526) időszakában rögzült (2. kép). Mind a körmöcbányai, mind a nagyszebeni és nagybányai éremvedre ezeket a holdsarlós képeket verte a pénzekre.[24]

2. kép. II. Lajos (1516–1526) ezüstdénárja 1525. Forrás: Soós 1998, 101.

22 Szovák 2003, 86–87.
23 Soós 1998, 97; Nátyi 2013, 100.
24 Kováts 1909, VIII. 15.

A kettős királyság időszakában I. (Szapolyai) János (1526–1540) és I. Ferdinánd (1526–1564) is az elődök gyakorlatát követte. A század közepéig tulajdonképpen változatlan maradt az éremkép, az uralkodók alapvetően a középkori pénzverés gyakorlatát tartották fent. Szapolyai János Kolozsváron vert aranyforintjai a holdsarlón ülő Madonnájával és a másik oldalon Szent László páncélos alakjával II. Lajos körmöci aranyforintját mintázza.[25] Garasain és dénárjain ugyanez a típusú ábrázolás látható, obulusai között viszont új változatként a Madonna fátyol helyett koronát visel. Összességében maga is a Mátyás megteremtette és II. Ulászló (1490–1516), majd II. Lajos által követett, fejlesztett ábrázolásokat alkalmazta.[26]

I. Ferdinánd esetében több tényezőt szükséges kiemelni. Elsőként azt, hogy az idegen uralkodó jövőbeli választását elutasító, 1505-ben meghozott Rákos-mezei végzés élhetett a főleg Szapolyai-párti nemesség történeti tudatában, és Ferdinándra nézve alááshatta uralkodói legitimitását.[27] Ilyen előzmények mellett különös nyomatékkal bírt a pénzverés; ez volt az állami reprezentáció hivatalos eszköze. Tulajdonképpen a megtartott éremképek a változatlanság jelképévé váltak abban a képlékeny korban.[28] Másodikként pedig azt, hogy a Madonna képe egyes érmeken az előlapra került, mint például az aranyforinton és a széles garason. Ugyanakkor azt is rögzíteni kell, hogy Ferdinánd aranyforintjairól hiányzik a „Patrona Hungariae" felirat. Harmadik tényezőként fontos megemlíteni, hogy tallérjain, féltallérjain és negyedtallérjain kezdettől fogva idegen mintákat is megjelenítettek. Ezeket is Körmöcbányán verték, előlapi éremképük az uralkodó mellképe volt, hátlapjukon az egyik állandó motívum jellemzően az osztrák sas volt.[29] Nem véletlen, hogy a Pozsonyban ülésező országgyűlésen meghozták az 1550. évi XLVIII. törvénycikket arról, hogy az ország régi szokásaira hivatkozva Szűz Mária képét, valamint a régi jelvényeket és képeket kell megjeleníteni a magyar pénzeken.

25 Kováts 1909, 16–17.
26 Gyulai 2008, 143–145.
27 Kereszttházasság.
28 Huszár 1975, 73–88.; Pálffy 2000, 19–23.
29 Soós 1998, 110.

Ehhez kapcsolhatóan alakult ki a numizmatikai kutatásokban az a nézet, hogy a XVI. század közepére egységessé válik a magyar veretek éremképe.[30] Egységesülés alatt arra utalunk, hogy a pénzeken öt állandó elem különböző kombinációját láthatjuk: a Madonnát, Szent Lászlót, a négyelt pajzsot középen szívpajzzsal, az uralkodó arcmását és az osztrák sast. Állandó párosításnak tekinthetjük az uralkodó képét és a sast, míg a Madonna a pajzzsal vagy a király arcmásával, illetve Szent Lászlóval együtt jelenik meg, változatosan az előlapon vagy a hátlapon. A leggyakoribb szimbólum tehát Szűz Mária lett. Érdekességként említjük meg, hogy Miksa (1564–1576) tallérjain az osztrák kétfejű sas felett megjelenik a holdsarlós Madonna-ábrázolás. Fontos továbbá, hogy itt a koronával ábrázolt Madonna bal kezében jogart, jobb kezében a kis Jézust tartja[31] vagy teljes alakkal, vagy félalakos megjelenítéssel.[32] I. Rudolf (1576–1608) uralkodása alatt szembetűnő változás nem figyelhető meg az éremképeken, talán csak annyi, hogy a garasok hátlapját kitölti a magyar címer.

A XVII. század első évtizedeiben viszont az ábrázolásokon jelentős változás megy végbe: a holdsarlós Mária-képet felváltja a Napba öltözött Asszony megjelenítése. Egyes kutatók, mint például Bálint Sándor, határozottan azt állítják, hogy a Napba öltözött Asszony képe II. Ferdinánd pénzein szerepel először,[33] más kutatók szerint viszont II. Mátyástól III. Ferdinándig eltelt időszakban többféle típus szerepelt az érmeken: a régebbi, ún. ülő változatok, a holdsarlón elhelyezkedő alak, a koronás Madonna és ugyanez a típus kiegészülve a napmandorlával. Hirtelen változásról nemigen lehet szó. A holdsarlós Madonna képe még évtizedekig megmarad a pénzeken, de az kétségtelen, hogy az új ábrázolás is egyre inkább teret nyert. Ez a változatosság már csak azért sem meglepő, mert nemcsak Körmöcbányán, hanem Nagybányán is vertek aranyforintokat. A körmöcbányai forintok hátlapján a félholdon álló, sugárkoszorúval övezett Napba öltözött Asszony szerepel.

30 Óváry 2010, 16–23.
31 Soós 1998, 116–117.
32 Nátyi 2013, 131.
33 Bálint 1998, II. 66.

II. Mátyás (1608–1619) időszakában, valamint II. Ferdinánd (1619–1637) uralkodásának elején, 1613 és 1620 között vertek olyan érmeket, amelyek hátlapján a koronával és jogarral ábrázolt Madonna baljában a gyermek Jézust tartja, és egy holdsarló feletti vánkoson ül, a Nap képe viszont hiányzik az éremről. A nagybányai típuson mindig hiányzik a sugárkoszorú, viszont a Madonna ruhája egyöntetűen díszes kivitelű.[34] A garasok esetében is a készítés helye meghatározó eltéréseket, változatokat jelez. A hátlapon azonos differenciálódás figyelhető meg, mint a forintoknál (3. kép): sugárkoszorúval vagy nélküle ábrázolják a Szent Szüzet. Változatot jelent az is, hogy a kis Jézus tart-e országalmát a kezében, vagy nem. A garasok körfeliratán azonban egységesen Patrona Hungariae szöveg olvasható. Nagyjából ugyanez mondható el a tallérokról is.

3. kép. II. Mátyás (1608–1619) aranyforintja 1609. Forrás: Soós 1998, 101.

II. Ferdinánd pénzeinek hasonló jellegzetességei és változatai voltak: ahol nem a Napba öltözött Asszonyként jelenik meg a Szent Szűz, ott lábainál holdsarló látható. A Madonnát övező feliratok nem a védasszonyra utalnak, hanem az uralkodóra.[35] A magyar hagyományokhoz kötődésen és a nyers politikai

34 Sára 1991, 71.
35 Huszár 1975, 127–128.

célokon túl tudjuk, hogy II. Ferdinánd személyes vallásosságában különleges tiszteletben részesítette a szeplőtlen fogantatást. Ez a tény talán magyarázatot ad a magyar pénzveretein látható „immaculata" jelző központi szerepére. Talán mint kuriózumot érdemes megemlíteni, hogy II. Ferdinánd az egész birodalom hadserege generalissimájának nevezte Szűz Máriát. VIII. Orbán pápát pedig arra kérte, hogy legyen hitágazat a szeplőtlen fogantatás tana. Természetesen ezek alapján a király reprezentációjában nem a kultusz kifejezetten magyar oldalára helyezte a hangsúlyt, hanem inkább a dogmatikai szempontokat erősítette meg.[36]

III. Ferdinánd (1637–1657) pénzverése nem hozott új jegyeket a magyar éremképen, pénzeinek madonnás oldala azonban a holdsarlós és a napmandorlás változatok gazdag tárházát vonultatja fel.[37] Nem a Madonna-ábrázolásokhoz kapcsolódik szorosan, de új vonása a Madonnás éremképnek, hogy a körfelirat alsó részén, a Mária-alak alatt a későbbi magyar kiscímer látható. Ez az újítás II. Ferdinánd érméin látható először, III. Ferdinánd érmein is megjelenik, a dénár kivételével.

Ezen a ponton kronológiailag vissza kell lépnünk 1540-ig, a kettős királyság időszakáig. Mivel a Magyar Királyság keleti területei I. János halálát követően nem kerültek I. Ferdinánd birtokába, ezeken a részeken I. János fia, János Zsigmond (1540–1571) választott királyként birtokolta a hatalmat. Ő a speyeri egyezménnyel mondott le a királyi címről, és használta ezt követően – majd az utódai is – a fejedelem titulust. Ettől számíthatjuk az Erdélyi Fejedelemséget, és innen kezdve beszélhetünk a Fejedelemség önálló pénzveréséről is. János Zsigmond érmein az előlapon a négyelt pajzs, a hátlapon a Madonna a jellemző motívum. Az éremképet annyiban egységesnek tekinthetjük, hogy mind az aranyforinton, mind a dénáron trónon ülő, koronás alakot láthatunk, aki a gyermek Jézust a jobbjában tartja, lába alatt pedig holdsarló látható. Ezek az ábrázolások plasztikusabbak és kifinomultabbak, mint az I. Ferdinánd hasonló pénzein láthatók.

A Patrona Hungariae felirat először az 1550-es években jelenik meg a pénzeken, 1559-től kezdve azonban, amikor János Zsigmond egyeduralkodóvá válik

36 Majsai 1981, 82.
37 Huszár 1975, 137–148.; Sára 1991, 105–121.

édesanyja, Izabella királyné halálát követően, ez a felirat állandó kísérője pénzeinek. Közös uralkodásuk időszakában (1540–1559) is az ülő, holdsarlós Madonna késő középkori éremképe jelenik meg a fizetőeszközökön.[38] 1571 után, miután Báthory István (1571–1586) lett az erdélyi fejedelem, szintén veretett a Szent Szüzet ábrázoló, Patrona Hungariae feliratú aranyforintot. Lengyel királylyá történt választását (1576–1586) követően haláláig testvérbátyját nevezte ki erdélyi vajdává, aki ebben a minőségben 1581-ben bekövetkezett haláláig állt a kormányzat élén. Az általa 1577 és 1581 között kibocsátott aranyforintok és vastagveretű dénárok a már kialakult hagyományokat követték.

Báthory Kristóf fia, Báthory Zsigmond (1588–1602) aranyforintjain és dénárjain hasonló éremkép jelenik meg, mint I. Ferdinánd, Miksa és I. Rudolf pénzein. Bocskai István (1605–1606) időszakáig a koronás, holdsarlós, trónon ülő és a gyermek Jézust jobbjában tartó Madonna-típus tekinthető általánosnak az erdélyi pénzeken.

1605-től Bocskai Nagybányán vert pénzein – a tízszeres aranyforinton és a másfélszeres tallércsegén – egy olyan egészen érdekes, nagyvonalú mintázatú, holdsarlós Madonna jelenik meg, amely szinte alig fér el a rendelkezésre álló szűk térben.[39] Báthory Gábor (1608–1613) ötszörös és négyszeres aranyforintjain is ahhoz hasonló éremképpel lehet találkozni, mint amilyen az 1610-ben vert ötdénáros garas éremképének mintájára készült.

A Napba öltözött Asszony képe az Erdélyi Fejedelemség pénzein elsőként Bethlen Gábor (1613–1629) uralkodása alatt az aranyforinton jelenik meg, körülbelül egy időben a II. Mátyás-féle pénzek hasonló ábrázolásával. Ez nyilván szorosan összefügg Bethlen magyar királlyá történt megválasztásával (1620. augusztus 25.). Ettől kezdve veretett tallért Nagybányán és Körmöcbányán egészen 1622-ig. A tallérok a magyarországi veretekhez hasonlítanak, a köriratban még a későbbi magyar kiscímert is láthatjuk.[40] A Madonnás ábrázolás érdekessége, hogy a Szent Szűz koronája zárt, kereszttel a tetején; ez a Szent Koronát

38 Gyulai 2008, 151–152.
39 Óváry 2007, 21–28.
40 Huszár 1995, 14.

4. kép. Brandenburgi Katalin fejedelemasszony (1629–1630) két aranyforintosa, 1630. Forrás: Soós 1998, 164.

szimbolizálja.[41] A fejedelem 1629. november 15-én bekövetkezett halála után felesége, Brandenburgi Katalin rövid ideig tartó fejedelemsége alatt maga is veretett a Napba öltözött Asszony képével érmet. Szűz Mária alakja a hátlapon található, napfénymandorlában, alul a brandenburgi sassal (4. kép). A köriratban rövidítéssel szerepel: PAR(tium) R(egni) H(ungariae) D(omina) SIC(ulorum) CO(mitissa) A(c) B(ergae) I(uliae) C(liviae) M(ontium) D(ucissa).[42]

I. Rákóczi Györgynek (1630–1648), aki a harmincéves háborúban protestáns svéd támogatással III. Ferdinánd ellen harcolt, az 1645-ben megkötött linzi békeszerződés után Nagybányán készült aranyforintjain a késő középkori Madonna-típussal és a Napba öltözött Asszony ábrázolással is találkozhatunk,[43] ahogy II. Rákóczi György (1648–1660) forintjai és aranyveretű dénárjai között is találunk néhány Napba öltözött Asszony alakjával díszített veretet.[44] Az Er-

41 Huszár 1995, 24.
42 Magyarország Részeinek úrnője, székelyek ispánja, Poroszország, Jülich, Cleve, Berg hercegnője.
43 Soós 1998, 168–172.
44 Huszár 1995, 128., 140.

délyi Fejedelemség pénzei között halálát követően azonban hosszú ideig nem találkozunk Patrona Hungariae feliratú pénzekkel.

Ezzel szemben a nyugaton és északon megmaradt országrészek, vagyis a Magyar Királyság területén I. Lipót uralkodásától (1657–1705) kezdve az a tendencia figyelhető meg, hogy a Magyarok Nagyasszonyának tisztelete a politikában is dominánssá válik.[45] A Szent Liga felszabadító hadjárata előtti időszakban a diadalmasan trónoló Máriát láthatjuk, valamint az álló alakos Napba öltözött Asszonyt. A Madonna napsugárkoszorúja tagolt és kidolgozottabb az előző korszak érmeihez képest, épp ezért hangsúlyosabb (5. kép). A későbbiekben ez a megoldás válik általánossá. A felirat karakterisztikusan gazdagodik az „Immaculata" szó hangsúlyozásával.

5. kép. I. Lipót (1657–1705) aranydukátja. Forrás: Soós 1998, 177.

A társadalom alacsonyabb státuszú rétegei között inkább elterjedt krajcárok veretei érdekes módon művészi kidolgozottságukban a leggazdagabbak. A felszabadító hadjáratokat a társadalom nagy része az ország majd minden vidékén az uralkodó nevével kötötte össze.[46] Külön érdemes szólnunk Lipót tízdukátosáról,

45 Sára 1991, 123–175.
46 Sára 1991, 140.

melyen évszám nem szerepel, viszont az „ICB" mesterjegy tanúsága szerint Josef Conrad Block vésnök művészi kivitelű veretei közé tartozik. Az előlapon a király jellegzetes profilja látható, a hátlap dinamikus barokkos kompozícióján a holdsarlón taposó, felhőkön trónoló, koronás, jobbjában jogart, baljában a barokk korszak pufók puttóira emlékeztető kis Jézust tartó Mária mellett a dekoratív keretezésű magyar címer látható.[47] Ugyanakkor Lipót uralkodásához köthető az, hogy a tallérokon is megjelenik, mégpedig kiemelt alakban a Magyarok Nagyasszonya-ábrázolás. Ez azért érdekes, mert az akkor már másfél évszázada uralkodó Habsburg elődök általában a tallérokon igyekeztek az osztrák kétfejű sas szimbolikát előtérbe helyezni, és csak kiegészítő szereppel megjeleníteni a magyar jelképeket: a kettős keresztet vagy a hétszer vágott mezőt.[48]

I. Lipót 1675-ös tallérja esetében pedig nemcsak egy dekoratívan kidolgozott Napba öltözött Asszony jelenik meg, hanem – szemben a vallási jellegű, általános ábrázolással – a kísérő feliratban is olvasható az addig a tallérok esetében következetesen elhagyott Patrona Hungariae felirat. A körirat mellett a magyar eszmei kapcsolatot az is kifejezi, hogy Mária lábánál nagyobb méretű és nem köriratba foglalt, úgynevezett „magyar kiscímer" látható.[49]

A tizenöt krajcárosok vonatkozásában Nátyi arra mutat rá, hogy a korábbi variánsokhoz képest több fordul elő. Ez az álló és ülő Madonna-alakot, a gyermek Jézus jobb vagy bal karon tartását jelenti. Ugyanakkor a kétosztású magyar címer és a felirat – a Szeplőtelenül fogantatott Magyarok Nagyasszonya – szövege azonosságot, tehát egy egységes képi és felirati jelleget mutat.[50]

A XVIII. század elején uralkodó I. József (1705–1711) pénzei nem hoztak lényegi újítást, csak annyiban, hogy az érmék hátlapján a Madonna képe egységessé válik, és Mária minden típusánál a bal karján tartja Jézust.[51]

Nagyjából ebben az időben – 1703 és 1711 között – zajlottak az ország keleti felében lévő súlyponttal a Rákóczi-szabadságharc eseményei. II. Rákó-

47 Sára 1991, 145.
48 Ez alól csak I. Ferdinánd tallérjai képeztek kivételt, ahol a hátlapon nagyrészt a magyarcímer-variáció dominált. Nátyi 2013, 134.
49 Sára 1991, 138.
50 Nátyi 2013, 135.
51 Sára 1991, 177–188.

czi Ferenc 1704-től az erdélyi rendek által megválasztott fejedelem is, így élve pénzverési jogával, új Madonna-típust alkalmaz (6. kép). Erdélyi fejedelemként

6. kép. II. Rákóczi Ferenc (1704–1711) ezüstforintja – féltallér, 1706.
Forrás: http://archive.monetarium.hu/rakoczi-taler-1706

veretett pénzein újból megjelenik a Patrona Hungariae felirata.[52] Az 1705-ben Körmöcbányán kibocsátott ezüstforintnak megfelelő féltalléros hátlapján az új Madonna-típust mutatja be: a teljes alakos, trónon ülő, holdsarlón és felhőkön elhelyezkedő Szűz Mária alakjával, aki a gyermek Jézust jobbján tartja, másik kezében jogart, koronája körül pedig glória látható. Az egységes éremkép szerint a Madonna mindig a hátlapon helyezkedik el, alakja betölti az érem oldalát, míg az előlapon a magyar címer koronás változata látható hol díszesebb, hol egyszerűbb pajzson. Meg kell említeni, hogy aranydukátjai nagyobb változatosságot mutatnak, mivel olyan változat is készült, amely előlapján koronás, ovális pajzson Erdély címerelemei, a szívpajzson pedig a Rákóczi-címer látható. Olyan veret is készült, amely előlapján a fejedelem, hátlapján a már leírt címer található. S készült olyan érme is, amelyen a Patrona Hungariae holdsarlón, de napmandorlában látható, glóriával a fején.[53]

52 Soós 1998, 190–192.
53 Nátyi 2013, 135.

Visszatérve az uralkodókhoz, III. Károly (1711–1740), aki testvérét, I. Józsefet követte a trónon, pénzei hátlapján az ikonográfiai bizonytalanságok megszűnnek, kivétel nélkül csak a Napba öltözött Asszony alakját használják a Magyarok Nagyasszonya-eszme szimbolikus megjelenítésére. Egyre több változaton a magyar korona ismerhető fel a Madonna fején, a körfeliratba ágyazva pedig állandó elem a magyar címer.[54] Szűz Máriát ülve, de teljes alakkal ábrázolják, jobb kezében jogarral, bal kezében a gyermek Jézussal.[55]

Mária Terézia uralkodása alatt készült dukátokon és a tallérokon a Mária lába alatt lévő holdsarlót átvágja a magyar címer, és a Szent Korona ékesíti (7. kép). Általánosságban elmondható, hogy a királynő uralkodása alatt a fémpénzeken a nemzeti jelleg egyre jobban kidomborodik.[56] Ez leginkább a tallérok és féltallérok hátlapján figyelhető meg, ahol a korábbi, általánosnak mondható kétfejű sas helyett a Madonna álló alakját helyezték el. [57]

7. kép. Mária Terézia (1740–1780) aranydukátja, 1751. Forrás: Soós 1998, 205.

54 Soós 1998, 198–199.
55 Sára 1991, 189–209.
56 Sára 1991, 211–271.
57 Soós 1998, 205–206.

Érdemes még megvizsgálni az ún. „Címeres Madonnák" csoportját. Ezeknek az érméknek az előlapján nem az uralkodónő portréja látható, miként az érmék többségében, hanem az előlapon a két angyal által tartott Szent Korona alatt a magyar címer, [58] ezt pedig a királynő által alapított Szent István-rend lánca övezi.[59] A rendláncon a kitüntetés is megjelenik. A hátlapon az ülő, talpa alatt holdsarlóval megjelenített, felhőkön trónoló, jobbjában jogart, baljában a gyermek Jézust tartó Madonna látható, fején a Szent Koronával, körülötte nimbusszal. Majdnem a teljes hátteret sugárözön tölti ki.[60] Ezeket a tallérokat és féltallérokat Lotharingiai Ferenc császár 1765-ben bekövetkezett halála után hozták forgalomba.[61]

II. József 1765 és 1780 között édesanyja, Mária Terézia mellett társuralkodói funkciókat töltött be, és egyben viselte a német-római császár címet. Ezen időszak alatt magyar pénzt – tudomásunk szerint – nem veretett. Császárként kiadatott érmei birodalmi jelleget viseltek magukon, hiszen a dukátokon és a krajcárokon látható profilképén a babérkoszorút viseli, a feliratok a császári cím mellett viselt titulusait tartalmazzák, míg a hátlapokon az uralkodóház osztrák, valamint lotharingiai címereit tartja a koronás kétfejű sas. Egyedüli uralkodóként 1780 és 1790 között természetesen magyar pénzeket is veretett. A dukátok és tallérok esetében, az akkor már több mint százéves hagyományoknak megfelelően, a hátlapon látható Madonna ülő alakja finom ívelésű, a napsugár koszorúja rövid. A holdsarlót átvágja, a körfeliratot pedig kettéosztja a magyar kiscímer. A felirat kibővült a „Patrona Regni Hungariae" szóösszetétellé. Az 1782-ben vert ezüsttallér hátoldali éremképén látható Madonna díszesebb ruházatának tűnik, azonban az érem felületét azonos módon foglalja el, mint a dukáton. A felirat itt tovább bővült a „Mária, istennek szent anyja, Magyarország Patronája" kifejezésekkel. Az előlapon azonban az uralkodó arcmása helyett a teret teljesen kitöltő koronás kiscímer helyezkedik el. A krajcárosokon csak Ausztria és Lotharingia címere látható, nincs magyar jellemzője, és ilyenre utaló feliratuk sem.

58 Rádóczy 1982, 39.

59 A Szent István-rend magyar vonatkozású történetéről lást részletesen Pandula 1994, 37–42. vagy Pandula 1996, 239–255.

60 Soós 1998, 206.

61 Rádóczy 1982, 102–103.

II. József uralkodását alapvetően a hagyományokkal való szakítás kísérlete jellemezte. Az említett két eset uralkodásának első időszakára tehető, amikor még nem mérgesedett el a helyzete a magyarországi politikai rendekkel. Uralkodásának végét a franciaországi események és szerencsétlen háborúja az Oszmán Birodalom ellen befolyásolták. Mindkét esemény végletesen feszültté tette viszonyát a magyarországi rendi hatalom képviselőivel.

Miután II. József fiúutód nélkül halt meg, őt testvére, II. Lipót (1790–1792) követte a trónon, aki korábban egy szekundogenitura alapítójaként Firenzében Toszkána nagyfejedelme volt. Rövid uralkodását a rendkívül veszélyes franciaországi politikai helyzet, valamint a magyarországi rendi-nemzeti ellenállás kezelése jellemezte. A két év során veretett pénzein az akkorra már hagyományosan nemzetinek nevezhető olyan szimbólumok dominálnak ismét, mint a talléron a magyar kiscímer és a Patrona Hungariae, a dukát hátoldalán ugyancsak a Madonna és a Patrona felirat.

Vizsgálódásunkat 1792-vel zárjuk le, mert II. Lipót utódjával, I. Ferenccel nemcsak egy új művészeti, hanem egy másik történeti korszak is kezdődik.

III. Címer és pecsét kérdése

Az adott korszakban a pénzérméken kívül jelentős címerhordozó tárgy a pecsét volt. A Magyar Királyság hivatalos állami jelképei mellett kialakultak a területi elven szervezett közigazgatási egységek, a vármegyék pecsét- és címerhasználata is. Jelképrendszerükben a szfragisztikai és a heraldikai arculat összefonódik: a pecsét elemi alkotórésze lett a címer.[62] A XV. század végéig a vármegyék nem rendelkeztek azonban saját pecséttel, ebből adódóan nagy biztonsággal megállapítható, hogy címerrel sem, vagy legalábbis azok XV. század előtti keletkezése nehezen bizonyítható. Az önálló pecséthasználatra a késő középkor végéig nem volt szükségük, hiszen a főispán, az alispán és a szolgabírák saját nemzetségi (nemesi) címerüket ábrázoló gyűrűs pecséttel erősítették meg a vármegye által

62 Vitek 2008a, 104.

kiadott hiteles okiratokat.[63] Az 1435. évi I. és 1458. évi II. törvénycikk is ezt a gyakorlatot erősítette meg.

A XVI. században végbement változásnak több forrása volt. Az egyik ilyen ok, hogy II. Lajos uralkodása idején a központi hatalom jelentősen meggyengült, ami a vármegyék testületi önállóságát erősítette. A másik ok, hogy Mohács után két kormányzati központ létezett, majd 1541 után a Magyar Királyság központi kormányzata elkerült Magyarországról, így a hatalom több jogosítványt adott át a megyéknek.[64] Ennek további jelentős hatása volt a közigazgatási szerephez kapcsolódó joghatósági funkció és a tevékenység (köz)hiteles igazolása. Tény azonban, hogy a pecsétek és címerek megalkotása utóbb jogi követelménnyé vált a magyar közjogban, és az egyes települések, szabad királyi városok, szabad kerületek, végül pedig a nemesi vármegyék is címeres pecsétnyomóval hitelesítették az általuk kiadott hivatalos iratokat.[65]

A legkorábbi vármegyei címeres pecsétet – köriratának tanúsága szerint – 1490-től Hunyad vármegye használta,[66] jóllehet a szakirodalom óvatosan kezeli ezt a dátumot. Ezt követően II. Ulászló 1498-ban Somogy vármegyét részesítette pecsétre véshető címeradományban.[67] A vármegyei pecsét azonban akkor nem volt „sigillum authenticum"-nak tekinthető, és Werbőczy István nádor sem sorolta ezek közé a 1514-ben összeállított Decretum Tripartitumában.[68] A közjogi tisztségekhez kapcsolódó pecséthasználatot különböző időszakokban kiadott törvénycikkek erősítették, valamint igyekeztek kötelezővé tenni (1486. évi IX. tc., 1492. évi XXXIV. tc., 1655. évi LII. tc., 1720. évi XXIV. tc., 1723. évi XLVII. tc.), míg a magánszemélyek pecséthasználatát ilyen szabályozás nem rendezte, és a Tripartitum a magánszemélyek pecsétjeit nem tartotta hitelesnek.

A vármegyei szimbólumok elterjedése a török expanziója következtében nem válhatott általánossá, kialakulásuk nehézkesen haladt előre az 1550. évi

63 Lásd erről részletesen Hattyúffy 1881, 23–26.
64 Hattyúffy 1881, 27–28.
65 Hattyúffy további oknak tartotta a vármegyék szerepének megerősödésében.
66 Vitek 2009, 12.
67 Vitek 2002, 15.
68 A Werbőczy által hitelesnek tartott pecsétek felsorolásából hiányzik a vármegyei pecsét. Werbőczy 1897, II. rész 13. cím. 2–3. §, 245–247.

LXII. törvénycikk szentesítéséig. A törvénycikk – utalva Somogy vármegye pecséthasználatára – a jelképhasználat alapjait vetette meg, amennyiben elrendelte: a vármegye nevében kiállítandó okleveleket – nyomatékosan rögzítve – egy pecsét alatt kell kiadni. A jogszabály megalkotása előtt csupán Fogaras, Hunyad, Somogy és Sáros vármegye rendelkezett címeres pecséttel, a vármegyei címerek többsége a XVI. század közepét követő évszázadokban keletkezett.[69] Korábban egyes vármegyék (pl. Közép-Szolnok, Kraszna stb.) olyan szétszedhető pecséteket használtak, amelyek címerábrát nem tartalmaztak, csupán a vármegye elnevezését. A pecsét egy-egy darabját egy-egy szolgabíró birtokolta, és amennyiben a hitelesítéskor egyikőjük nem volt jelen, a kiadványt nem lehetett megerősíteni. Ezen nehézségek megszüntetését is célozta az imént említett törvénycikk. Ugyanezen év februárjában egy királyi leirat elrendelte, hogy minden vármegyének külön címert, címerjelvényeket és pecsétet kell adni. Az pusztán feltételezés a részünkről, hogy az akkoriban török hódoltság alatt nem álló valamennyi vármegye részesült címeres pecsétadományban. Az uralkodó továbbá jóváhagyta azt is, hogy a címeres pecsétadományban részesített vármegye a címert „mindenütt […] nem különben a király és az ország hadjárataiban […] jelvényeken, zászlókon mindenkor örök időkig használhassa és velük élhessen".[70]

Meg kell említenünk, hogy Zala vármegye 1550-ben, Sopron 1553-ban, Heves pedig 1563-ban kezdett el címert használni,[71] 1550-ben pecséthasználatot kért és kapott még Zemplén, Nyitra és Hont vármegye is.[72] Azonban a törvénycikk és a királyi leirat ellenére a vármegyék egy jelentős része nem volt abban a helyzetben, hogy a törvénycikk utasításait kövesse, ugyanis a török megszállás számos comitatus működését lehetetlenítette el. A korábban hódoltsági Bács és Bodrog, Baranya, Tolna, Csongrád, Bihar vármegyék címeres pecsétjeinek megállapítására csak a török kiűzése utáni nyugalmasabb időkben kerülhetett

69 Csorba 1991, 107.

70 Ezt a levelet teljes terjedelmében közli a Pray-kódex 84–85. https://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/12855_ 3.pdf Kivonatos magyar nyelvű ismertetését közli Hattyúffy 1881, 31.

71 Kovács 2018, 118.

72 Vitek 2009, 12.

sor. Ugyanebben az időszakban viszont olyan vármegyék is kaptak címeres pecsétet, amelyek sosem tartoztak a török hódoltsághoz, mint például Sopron és Liptó.[73] Gyakorlatilag ez történt Fejér vármegye esetében is: a címerében magát a felajánlást, a Regnum Marianum megjelenítését láthatjuk.

Ugyanakkor más vármegyék esetében sajátos címerkölcsönzési gyakorlat tapasztalható. Így Pozsony vármegye címere a megszólalásig hasonlít a főispáni tisztséget betöltő Pálffy család hármas halmon félig látszó kocsikereket és afölött ágaskodó szarvast ábrázoló címerére,[74] de idesorolható Hunyad vármegye címere is, ahol a Hunyadiak hollója látható.[75] Ilyen kapcsolat állt fent a Károlyi család és Szatmár vármegye,[76] a Széchy család és Gömör vármegye között.[77] Kovács Eleonóra világít rá arra, hogy a XIX. századi vármegyei címerbővítések során a beemelt elem megegyezik valamely főúri család címerének jellegzetes elemével, így például Sopron vármegye 1837-es címerbővítésében az Eszterházy család címere lett megjelenítve.[78]

Fejér vármegye is, mint sok más vármegye, nem címeres levelet, hanem – címerkép megjelenítésére is lehetőséget adó – pecséthasználati jogot kapott. Sem cáfolni, sem bizonyítani nem tudjuk, hogy rendelkezett-e 1688. előtti évszázadokból származó címeres levéllel, és ezáltal korábbi címerjoga, címere sem ismeretes. A vármegyei címeres pecséteket, hasonlóan a magánszemélyek címereihez, a mindenkori király adományozta, ebből következően a legkisebb változtatást is csak az uralkodó tehette meg, szintén oklevélben. A kancellária véleményezését követően a király döntött a címeradományozásról, majd kiállí-

73 Csorba 1991, 123.

74 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 116. A Pálffy-címert közli ifj. Reiszig 1904.

75 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 114. A Hunyadi-címert közli Nagy 1859, 187.

76 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 117. A Károlyi-címert közli ifj. Reiszig 1908, 593.

77 A vármegyei címert közli Tagányi nyomán Csorba 1991, 112. A Széchy-címer leírását közli ifj. Reiszig és Sarlay 1903., 658. és Nagy 1863, 534.

78 A vármegyei címer katonája a földre támasztott Eszterházy-címert tartja meg bal kezével. A vármegyei címert közli a Királyi Könyvek 66. kötete 533–534. https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0654/?image=0&pg=278&bbox=-105%2C-1944%2C3113%2C-56. Az Eszterházy-címert közli Nagy 1858, 86.

tották az aláírásával ellátott címeres levelet, és annak szövegét a címerrel együtt bemásolták a Királyi Könyvekbe is.

Miután Fejér vármegye területéről kiűzték a törököket, és ezáltal visszanyerte önrendelkezési jogát, a közigazgatási viszonyok rendezése hosszabb időt igényelt. A folyamat eredményeként a kamarai adminisztrációt felváltotta a nemesi önkormányzat, ahogy Somogy, Tolna és Zala vármegyékben is.[79] Emellett megoldásra várt az „elpusztult" vagy „elenyészett" diploma hiányában a címerkérdés is. A címeres pecsétadományt tartalmazó armális (adománylevél) a nemesi közgyűlést hivatali működésébe, tulajdonképpen a vármegye „régi jogaiban és állapotába való" visszahelyezését jelenítette meg az adott politikai körülmények között.[80] S egyúttal megkívánta a territoriális szimbólumok megjelenítését, elsősorban pecsétjének megújítását és használatba vételét. A vármegye közérdekű kiadványait ugyanis, a régi gyakorlatnak megfelelően, a tisztségviselők a saját pecsétjükkel látták el. Az írásbeliség jelentőségének növekedésével azonban előtérbe került az autentikus jelkép használatának szükségessége.[81]

Ilyen előzményeket követően az újjászerveződő Fejér vármegye első, főispánt beiktató nemesi közgyűlését Székesfehérvárra 1692. július 10-ére hívták össze.[82] A közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint a legfontosabb feladatnak a vármegyei tisztikar megválasztása, tehát a tényleges vármegyei kormányzat megszervezése volt. Meg kell említeni, hogy Fejér vármegye esetében a megyegyűlési jegyzőkönyvek nem tartalmaznak adatokat arra, hogy a XVII. század előtt saját címerrel és saját pecséttel rendelkezett volna. Az sem tisztázott, hogy pontosan hogyan zajlott le a címeres pecsétadomány igénylésének folyamata, mert erről kútfők nem maradtak fent.

Az első olyan dokumentum, amelyben említést tettek a hiteles signum igényéről, az 1694. január 5–7. között megtartott Generalis Congregatio jegyzőkönyve. Ekkor jegyezték le ugyanis a következőket: „Meg kell keresni gróf

79 Vitek 2009, 92–93.
80 Hattyúffy 1881, 32.
81 Vitek 2008a, 108.
82 FML IV. Acta congregationalia. Protocolla congregationum. 1. köt. 1–6. sz. 1–7. 1692. július 10.

Batthyány Ádámot [1700–1703 között országbíró] azzal a kéréssel, hogy rendelkezik-e olyan levelekkel, amelyeken Fejér vármegyének a pecsétformája látszik. Méltóztassék ezt megküldeni."[83] A források szűkszavúsága ellenére is megállapítható, hogy a folyamat kedvező fordulatot vett, mivel az 1694. augusztus 5-i nemesi közgyűlés jegyzőkönyve a következőt rögzítette: „A vármegye pecsétjére és donatiós levelére […] gyűjtsenek össze 300 forintot, s a minél előbb összegyűjtött pénzt juttassák el Esterházy Ferenc főispánhoz."[84] Feltehetően gróf Eszterházy Ferenc főispán szorgalmazta az uralkodónál a donatiót, egyben a vármegye régi jogaiba való visszahelyezéséért folyamodott. Eredményeként I. Lipót uralkodó – 1694. július 19-i elhatározását követően – Ebersdorfban, 1694. október 10-én címeres pecsétről (s nem címerről!) adományozott privilégiumot a vármegyének. Megjegyezzük, hogy a diploma sem tesz említést az ősi – tehát Szent István királyt és a kisded Jézus Krisztust karján tartó Szűz Máriát ábrázoló – címer megújításáról. Az adományozást a korabeli szokások szerint az 1695. január 12-i nemesi közgyűlésen hirdették ki.[85] A pecsét legkorábbi ismert lenyomata egy 1696. július 3-i keltezésű közgyűlési iraton található meg.[86] (8a. kép) A Lipót-féle adománylevél nem maradt fent, 1857-ben, az egyébként igen szigorú neoabszolutista igazgatás idején veszett nyoma a vármegyei levéltárból.[87]

A Királyi Könyvekbe azonban az adománylevél szövegét latinul rögzítették. A címer leírása így rendelkezésre áll: „A következő címert vagy képet vésessék arra a pecsétre: a köralakú vagy kerek pecsétnek, azaz annak a pajzsnak az alján, vagyis alsó részén zöld mező terül el, rajta királyi palástban öltözött Szent István király alakja van megfestve, mindkét kezével a szent koronát és a királyi jogart fogja, s azt a felülről a felhők közül előtűnő gyermek Jézuskát ölében tartó Istenszülőnek térden állva átadja, felajánlja. Magán a kerek pecsét szélén körben a következő felirat látható: FEJÉR VÁRMEGYE PECSÉTJE. Ezt

83 FML IV Acta congregationalia. Protocolla congregationum 1. köt. 55. sz. 24. p. 1694. január 5–7. A latin nyelvű anyag fordítását közölte Erdős 1997, 19.

84 Erdős 1997, 30.

85 FML IV Acta congregationalia. Protocolla congregationum 1. köt. 142. sz. 59. p. 1695. január 12.; Erdős 1997, 35; Hattyúffy 1881, 32.

86 Vitek 2009, 14.

87 Erről lásd részletesen Vitek 2008a, 110., Vitek 2009, 15.

adtuk és engedélyeztük kegyesen úgy, ahogy mindaz jelen levelünk élén, vagyis kezdetén a festő tanult kezével és művészetével természetimen kifejezve és megfestve látszik."[88]

8. kép. Fejér vármegye pecsétjének lenyomata 1696-ból és 1838-ból.
Forrás: Vitek 2009, 14. és 22.

IV. A címeres pecsét

Fejér vármegye és a Regnum Marianum kultuszának kapcsolódási pontja Székesfehérvár, a középkori Magyar Királyság koronázóvárosa és a nemesi vármegye működésének közigazgatási központja. A hagyomány szerint Szent István a város egyik templomában tette meg az országfelajánlást. Az uralkodót itt temették el, évszázadokon keresztül itt koronázták meg királyainkat, és közülük többet itt helyeztek örök nyugalomra. A város ezért közjogi és szakrális szálakkal is kötődik a Regnum Marianum eszméjéhez.

Magát a felajánlást nagyon egyszerű szavakba önteni, azonban képi kifejezése, a cselekmény láttatása a címeres pecsétet adományozó oklevél leírásával konkréttá és részletezetté, heraldikailag pedig kötötté vált, vagyis a pecséten

88 A latin szöveget átírta és fordította Érszegi Géza. A teljes fordítást közölte: Vitek 2009, 48–50.

megjelenített címer a továbbiakban nem térhetett el az adománylevéltől. (8b. kép) Ez a kötöttség azt jelentette, hogy nem volt elegendő Szent Istvánt, a gyermek Jézust és Szűz Máriát elhelyezni a pecséten, hanem a címerleírás szerinti tartásban, tárgyakkal, heraldikai tájolásokkal és az előírt színekkel kellett a személyeket ábrázolni.

A Lipót-féle okirat címer(es pecsét) leírásához képest V. Ferdinánd király magyar nyelvű körfeliratot engedélyező diplomája részletesebb leírást tartalmaz: „A régihez idomitott kerek pajzsba: Szent István Magyarország első királya aranyos királyi palástba burkolva sugaraktól ragyogó fejjel, miként a Boldogságos Szűz Mária előtt, – ki a magas égi boltíven felhőkben sugarak közt, csillogó bíbor köntös és égszin ruhában ül, Isten szülöttjét, Jézust tartva jobbjában, – zöld pázsiton térdepel s feltekintve reá, az előtte bibor vánkoson fekvő magyar szent koronát, királyi pálca s koronával együtt kezével emelve, azokat neki buzgósággal felajánlani látszik. Ezen jelvények alatt hosszas pajzs (mintegy állvány vagy oltárocska) Magyarország címerét tünteti fel, mutatván, hogy azok hova tartoznak. A pajzs arany szélein öv alakban nagyobb, szétszórt betükkel e felirat: Fejér vármegye petsétje, amint ezek mind láthatók jeles festészünk ügyes kezéből készült jelen okmányunk fejezeténi festményből."[89] (9. kép)

Csorba úgy jellemezte a címerképet, hogy az inkább hasonlít festményhez, mint címerhez.[90] Az általa meghatározott szempontok szerint Fejér vármegye címeralakja osztatlan tárcsapajzs, képe tájképszerűen ábrázol hegyet, valamint tartalmazza a magyar kiscímert. [91] Bár V. Ferdinánd okleveléről is kapott a megye másolatot, sajnos az sem maradt fent.[92] A két okirat címerleírása viszont ránk maradt, így megállapítható, hogy igen részletes címerleírást igyekeztek adni, másrészt az is, hogy mindkét leírás törekszik a pecsétábrázolás címerként való megjelenítésében a címerpajzs hiányát kiküszöbölni.[93]

89 Rezső 1879, 296.
90 Csorba 1991, 123.
91 Csorba 1991, 130–131.
92 Vitek 2008a, 110–111.
93 Vitek 2008a, 116.

9. kép. Fejér vármegye címeres pecsétadománya V. Ferdinánd adományozóleveléből, Fejér megyei Levéltár XV.22.16 jelzet. Forrás: Vitek 2009, 19.

Fejér vármegye pecsétképe a XVII. század végén, a barokk korban keletkezett, az élő heraldika szigorú szabályait feloldó időszakban, amikor gyakran előfordult, hogy a klasszikus pajzsforma oválisra vagy kerek alakúra változott.[94] A címer használatát, ismertségét feltehetően elősegítette az 1802–1812 között

94 Ovális alakú pajzs látható a Sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család grófi rangra emelésekor 1697-ben kapott címerében. A címert közli: Kelemen 2002, 85–94.; Nagy 1863, 521.

felépített vármegyeháza középprizalitjának timpanonján elhelyezett – Mancz János szobrász-képfaragó által kimunkált – címerábrázolás is.

A pecsétkép megjelenítésére alkalmas tárgyak nem csupán a címerpajzs alakjának vonatkozásában, hanem a pecsétábrázolás motívumainak egyes részleteiben is jelentős változatosságot mutatnak, ezért egységes és autentikus ábrázolásról – a hivatalos vármegyei pecsét kivételével – nem beszélhetünk. Az 1837-es címeres pecsét megújításáig hiteles kép híján annak alakját, színeit, az ábrázolás egyes apró részleteit nem lehetett pontosan megjeleníteni. Így fordulhatott elő, hogy az országfelajánlás jelenete – az eredeti – bal helyett gyakran heraldikailag jobb tájolású, vagy az alkotók a pillanatot meglehetősen zsúfolt bibliai környezetben örökítették meg. A címeres pecsét történeti használatával kapcsolatban le kell szögezni: későbbi, a kör alakú pajzsból kiemelt és vágott címerpajzsba helyezett változatai nem hitelesek, ezek a diplomában rögzített architekturális elvek megsértésével készültek. Számos esetben több elemet elhagytak: így azt a kifejezetten hangsúlyosnak tekintendő zöld mezőt, amelynek helyébe hármas halmot tettek, továbbá a szent uralkodó alakját az országcímerrel ezeken a domborulatokon ábrázolták. Másutt a háttérben húzódó szürke hegyláncokat variálták, más került előtérbe, vagy éppen kiemelték a hátteret megadó hegyvonulatot. A változatos ábrázolások hátterében még egy ok állt. A Lipót-féle diploma nem tartalmazta a címer megfestett változatát.

A pecsét köriratának megváltoztatására a reformkor egyik legintenzívebb szakaszában került sor. A megyei jegyzőkönyv szerint 1837. március 13. és 18. között tartott 20. közgyűlés nemcsak kihirdette Zala vármegye pecsétjének magyar nyelvű köriratát, hanem ezután megtárgyalta, sőt indítványba is vette, hogy legyen Fejér vármegyének is magyar nyelvű pecsétje.[95] A közgyűlés feliratot fogalmazott meg az uralkodó felé, aminek eredményeként a kancellária 1837. május 18-án arról értesítette a testületet, hogy a kérelmet jóváhagyták és a diploma kihirdetésére 1837. június 2-án fog sor kerülni.[96] Az adminisztráció viszonylag gyorsan lezajlott, az adománylevelet az ural-

95 FML IV. Acta congregationalia. Protocolla congregationum 61. köt. 826. sz. 215–216. 1837. március 13–18. és 20. közgyűlés.

96 FML IV. A. l/a/l. 61. köt. 1260. sz. 313. 1837. június 2. kisgyűlés.

kodó 1837. május 26-án szentesítette Bécsben.[97] Ürményi József első alispán (1836–1839), császári és királyi kamarás a vörös bársonyba kötött, arany zsinóron függő, fémdobozkába helyezett, birodalmi címert tartalmazó pecséttel ellátott diplomát az 1837. június 26. és július 3. között tartott vármegyei közgyűlésen hirdette ki.[98]

Mindezeken túlmenően nem csupán a Fejér vármegyei pecsétábrázolás, hanem valamennyi, Szent István alakját címerrel megörökítő, köztük az ország felajánlásának mozzanatát bemutató címeres illusztráció, freskó, falfestmény alapvető heraldikai hibája: a hasított mezejű, valamint a zöld hármas halom középső kiemelkedésén álló kettős keresztet megjelenítő, két pajzsfélből összetett magyar kiscímer nem létezett, de még maguk a címerek is Európa-szerte ismeretlenek voltak a XI. század első felében. Bertényi Iván megállapítása szerint a pecsétnyomók megtervezői, a freskófestők ösztönszerűleg „heraldikai vénával" rendelkeztek, amennyiben minden alkalommal csupán az úgynevezett kiscímert, s nem a különböző társországok és melléktartományok, ne adj' isten igényterületek címereire is utaló címeregyütteseket (az úgynevezett közép- és nagy-, valamint igénycímereket) hozták összefüggésbe az államalapító uralkodóval.[99]

Végül heraldikai szempontból említést kell tennünk az I. Ferenc által 1793. október 2-án kelt levéllel Csíkszéknek adományozott címerről.[100] Érdekessége, hogy négy mezőre osztott, a közepén lévő szívpajzsban Szűz Mária álló alakja látható, amint jobb karján tartja a gyermek Jézust, baljában jogart tart, és fején koronát visel. Egyes leírások a Madonna alakját a csíksomlyói kolostor Szűz Máriájával azonosítják.[101] Azonban Mária alakja csak két megyecímeren jelenik meg: Csíkszék és a későbbi Csík vármegye szinte azonos címerében,[102] valamint

97 Királyi Könyvek 66. kötet, 524–525. https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0654/?image=0&pg=278&bbox=-105%2C-1944%2C3113%2C-56.

98 Vitek 2008a, 113.

99 Bertényi 1989, 35.

100 A Pallas Nagy Lexikona 4. kötet. 1893, 708–709.

101 A Pallas Nagy Lexikona 4. 1893, 708–709. Fejes 2003, 21.

102 Közigazgatási megközelítésben Csík vármegyét az 1876. évi XXXIII. tc. rendelkezései szerint alakították ki Csík-, Gyergyó- és Kászonszékből Csíkszereda székhellyel. Fejes 2003, 31.

a Fejér vármegye címerén megjelenített felajánlás egyik fontos szereplőjeként. A közjogi, tehát nem elsősorban szakrális ábrázolás felveti annak a lehetőségét, hogy a címeren Magyarország Védasszonya látható.

V. Zászlóhasználat

A zászló – alaktól, színtől és mérettől függetlenül – az ókortól kezdve hadviselési jelvényként funkcionált. Nem csak morális szempontból volt fontos, gyakorlati szerepe a vezér és egyes csapatok helyzetének megjelölésére, a menetirány megadására és katonai műveletek vezénylésére szolgált.[103] Jelentőségét a későbbi korokban is megőrizte, így természetesen a kora újkorban is.

Az ország az 1526-ban bekövetkezett mohácsi csatavesztését követően előbb két részre, majd 1541 után gyakorlatilag három részre szakadt. Az 1526-ig a királyi seregekből, a megyei csapatokból, a zászlósurak bandériumaiból és az ezekhez csatlakozó erdélyi vajda és a bánok hadaiból álló egységes magyar hadviselés ezek után jelentős mértékben megváltozott. Buda elvesztése után Kelet-Magyarország és Erdély külön vált.

A királyi Magyarországon a haza védelme ebben az időben a királyi főseregeken kívül jórészt a végvárak és magánvárak katonaságára hárult. A főseregek hadereje főként idegen zsoldosokból tevődött össze, a várurak magánhadserege döntően helybeliekből verbuválódott.[104] A korszakban jelentőséget kivívott főuraink, így többek közt a Nádasdyak, Batthyányak, Zrínyiek, Esterházyak, komoly mértékben növelték meg katonáik számát, így például Esterházy Miklós ezernél is több fegyverest tartott végváraiban.[105] Fontos megjegyeznünk, hogy a magyar végvárak katonaságának szervezete, nyelve és zászlója magyar volt. Ezt még Bécsben is természetesnek tartották, és a XVII. század végéig ezen nem is változtattak.[106]

103 Pandula 1986, 237. és 241.
104 A haderő leírásáról lásd részletesen Botka 2006, 105–120., különösen 107. és 115.
105 Kumorovitz 1954, 33.
106 Takács 1931, 49–65.; Tomisa 1998, 15–20.

A nemesi vármegye közössége a honvédelmi kötelezettségeket a XVI. század végéig a vármegye élén álló főispán saját címeres zászlaja alatt teljesítette.[107] Az 1435. évi I. és 1458. évi II. törvénycikk is ezt a gyakorlatot erősíti meg. Fordulatot a 15 éves háború hozott, ugyanis az 1596. évi XI. törvénycikk elrendelte, hogy a vármegyék tulajdon zászlóval is bírjanak. Ezek a címeres zászlók a török elleni hadjáratban a vármegye hadi jelvényeiként funkcionáltak. A hazai történetírásunk azonban elég szűkszavúan említi ezeket. Időnként azonban egy-egy történész-történetíró, mint például Palugyay Imre Buda történetét tárgyaló művében az 1686. évi ostromot és bevételt leíró részében az ostromló hadakhoz csatlakozott számos vármegye katonaságának saját zászlaját méltatta.[108] Hattyúffy Dezső mutatott rá, hogy a XVIII. század elejének katonai eseményektől mentes időszakában a megyei zászlókat ünnepélyes alkalmakkor is felvonultatták[109] az esemény fényének emelése céljából.[110] A század nemesi felkelései során a vármegyei haderők saját zászlóik alatt vonultak harcolni, azonban a hadi jelképként való alkalmazásuk a napóleoni háborúkkal véget ért. Ettől kezdve csak az ünnepi eseményeken jelentek meg, és pusztán reprezentációs feladatuk volt.[111]

A középkori és kora újkori magyar hadseregben háromféle zászlót különböztettek meg: a főzászlót (ezredzászló), a zászlóaljak közzászlóit, valamint az erődökön, várakon és hajókon kitűzött lobogót. Minden magyar főkapitány – s amennyiben a főkapitány német volt, úgy annak magyar helyettese – a kinevezésekor magyar főzászlót és seregdobot kapott, míg a kinevezett lovas- és gyalogkapitányoknak közzászló járt. Az ilyen közzászló alatt szolgáló hadat zászlóaljnak hívták, magát a hadsereget pedig (ahol mindenféle fegyvernem együtt volt) dandárnak nevezték.[112]

A zászlók mérete és alakja eltért attól függően, hogy gyalogsági vagy lovaszászló volt. Míg a gyalogság zászlói nagyok, 100 × 150 vagy 200 × 350 cm mé-

107 Kifejezetten így rendelkezett az 1595. évi XVII. és XVIII. tc., majd az 1596. évi XI. tc. Hivatkozik rá: Csorba 1991, 123.
108 Ifj. Palugyai 1852, 58.
109 Hattyúffy 1881, 34.
110 Ugyanezt emeli ki Tóth Sándor Sáros vármegye esetében is. Tóth 1910, 113.
111 Hattyúffy 1881, 35.
112 Takács 1931, 50.

retűek, tehát téglalap alakúak, addig a lovassági zászlók 40 × 50 cm nagyságúak, négyzetes vagy úgynevezett fecskefarkú zászlók voltak. Ez utóbbi méret igazodott a lovasság gyors mozgásához, amelyet a nagy méretű zászló lassított vagy akadályozott volna. A XVI. században a Nyugat-Európából érkező vallon típusú gyalogság hozta magával azokat a nagy méretű zászlókat, amelyekre a birodalmi sast, jelmondatokat és a Madonnát hímezték, de gyakran megjelent rajtuk csapatjelvényként a vörös András-kereszt.[113]

Magyarországon kialakult hagyomány szerint a hadi főzászló egyik oldalára általában a tartományúr, főispán, főkapitány címerét és jelmondatát hímezték. A másik oldalára pedig a magyar címert vagy Krisztust, esetleg a Szentháromságot, Szent Mihályt, de leggyakrabban Máriát helyezték el a kis Jézussal.[114] Ez utóbbiakat nevezték Máriás vagy Madonnás zászlóknak.[115] A XVII. században a holdsarlón álló, aranykoronával ábrázolt Patrona Hungariae jellegzetes motívum volt tehát, az elszórt aranyszínű lángnyelv díszítéssel együtt.[116]

Egy 1623-ra datált, feltehetően ezredzászlót őriznek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Előlapján Mária látható, lábánál a magyar kiscímerrel, a hátlapját felirat és sasos címer díszíti.[117] Egy másik Madonnás zászlóról Kumorovitz L. Bernát a kutatásai alapján úgy vélte, hogy az 1526-ból való, és az az egyetlen eredeti középkori magyar hadizászló. Álláspontja szerint ez Tomori Pál zászlaja, amelyet Istvánffy Miklós leírása szerint az ütközetben Drágffy János tartott.[118] A világoskék selyemből készült zászló előlapján Szűz Mária hímzett alakja látható.

Az a családi legenda, miszerint Batthyány Ferenc a derekára csavarva menekített ki egy zászlót a mohácsi csatamezőről, több zászlóhoz is kapcsolódik. Így például Tomisa Ilona szerint a németújvári Batthyány-vár állandó kiállításán

113 Cs. Kottra 1996, 39.
114 Kumorovitz 1954, 35.
115 Cs. Kottra 2011, 44.
116 Pandula 1986, 241. Pandula arra is rámutatott, hogy a lángnyelvek valószínűleg a Szentlélek segítségére utaltak, megjelenítésük pedig a XIV–XV. századi francia királyi zászló, az „Oriflamme" díszítésére vezethető vissza.
117 Tomisa 2015, 184.
118 Kumorovitz 1954, 31.

látható „mohácsi zászlódarab”-hoz. Anyaga vörös damaszt, arany és ezüstszálas hímzéssel, előlapjára az arany sugarak által körülvett „Patrona Hungariae” alakja került, haján vékony fátyol látható, felette töredékes felirat: „[…] [MA] RIA PATRONA H[UNGARIÆ][…]”. Bal karjával a félig ülő kis Jézust karolja át, a kis Jézus jobb kezével áldást int, baljában pedig méreteihez képest nagy ezüstgömböt tart. Fölöttük a teljes képet lefedő Magyar Szent Korona látható.[119] A legenda azonban a körmendi herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertárban őrzött zászlótöredéket is övezi. Az ottani zászló azonban a XVII. századból való, ahogy azt Pandula Attila megállapította.[120]

Az egyik legrégibb XVI. századi Esterházy-zászló vörös damasztselyemből készült, stilizált arany lángnyelvek díszítik, előlapján Mária, hátlapján a keresztre feszített Jézus olajfestésű képe látható. Mérete: 159 × 352 cm.[121] Ugyanebből a korból ismerünk egy Nádasdy-zászló leírást, melynek előlapján tulipánkoszorúban kettős kereszt, hátlapján babérkoszorúval övezve Mária jelképe: félhold fölött álló, átlőtt, égő szív látható, mérete 41 × 54 cm.[122] 1666-ból való az az Esterházy fecskefarkú zászló, melynek hátlapján baljában a gyermek Jézust, jobbjában arany jogart tartó, tömören festett glóriával körített, felhőbe ékelt félholdon álló, koronázott Szűz Mária olajfestésű képe látható.[123]

Érdemes szót ejtenünk a hagyományosan magyar színek kialakulásáról. Az Árpád-házi királyok vörös vagy vörös-fehér színeit követően a királyi zászlókon a különböző házakból való uralkodóink – követve az Anjou-hagyományokat – a magyar színekkel egyesítették családi színeiket.[124] A zöld szín előfordulása a korai emlékeinken nem gyakoribb, mint más kiegészítő szín. A XVI. század közepétől kezdődően azonban a magyar színekhez, vagyis a fehérhez és a vöröshöz a hármas halom zöld színe is kapcsolódni kezd.[125] Egyes szerzők álláspontja szerint a középkor végén a függőpecsétek zsinórzatán használt zöld színből is

119 Tomisa 2015, 185.
120 Pandula 2008, 21.
121 Szendrey 1896, 366–367.
122 Szendrey 1896, 582–584.
123 Szendrey 1896, 357–358.
124 Pandula 1986, 240.
125 Pandula 1986, 244.

eredhet.[126] Az első olyan fennmaradt ábrázolás, amelyen a három nemzeti szín együtt, a címeren és a pecsétsodraton kívül jelent meg, Jean Agricola (Hans Bauer) egy tornaképe 1557-ből. A színek üstdobzászlón, üstdobtartón és tolldíszen láthatók.[127]

Az első magyar színeket (vörös-fehér-zöld) viselő zászlót Báthori Zsigmond kapta ajándékul a török szultántól. Tomisa Ilona is kiemelte, hogy a XVI. századi magyar hadizászlókon nem volt általános a vörös-fehér-zöld szín együttes használata, azonban a könnyűlovasság és a királyi gyalogság kopjáinak nyele, valamint a rajta lévő lobogó is vörös-fehér-zöld színű volt, és ez a szín megmaradt addig, amíg a csapatok a kopját a puskával fel nem cserélték. A figyelmet felhívta arra is, hogy a kopjákon lévő háromszínű lobogók átkerültek a csapatzászlókra mint azokat szegélyező díszítőelemek. Ennek alátámasztására hivatkozott a fraknói vármúzeum zászlógyűjteményében található háromszínű – lángnyelvekkel díszített – csapatzászlókra. A hagyomány tovább élését látta a Rákóczi-szabadságharc kuruc zászlain látható, az egyik oldalán Máriás, másik oldalán címeres díszítésben és a vörös-fehér-zöld szegélyezésében.[128]

A zászlóhasználat, a magyar színek és a Madonna-ábrázolások szempontjából igazi kuriózum az a XVII. századból rúdjával együtt fennmaradt, 1669-ből származó kis méretű századzászló (10. kép), amelyet a Magyar Nemzeti Múzeum Textilgyűjteményében őriznek.[129] A zászló báró Károlyi Mihály (1653–1684) ezredéé volt. Mérete 38,5 × 18,5 cm, a rúd felől téglalap alakú, háromszögben végződő, egyik oldala vörös, a másik zöld színű anyagból készült. Az előlapján a későbbi magyar kiscímer korona nélkül látható, a hátlapján a Károlyi család címere: a jobb karmában vérző szívet tartó karvaly. A zászló igazi érdekessége, hogy magát a rudat a kis Jézust karjában tartó Szűz Mária festett szobra díszíti. Pandula Attila a 20 × 3,5 cm-es mélyedésben elhelyezett 17 cm magas szobrot a magyar katonai zászlókon ábrázolt Patrona Hungariae-mo-

126 Tomisa 2015, 188.
127 Pandula 1986, 244.; Cs. Kottra 1996, 212–221., 213.
128 Tomisa 2015, 188.
129 Leltári száma 57.6472.

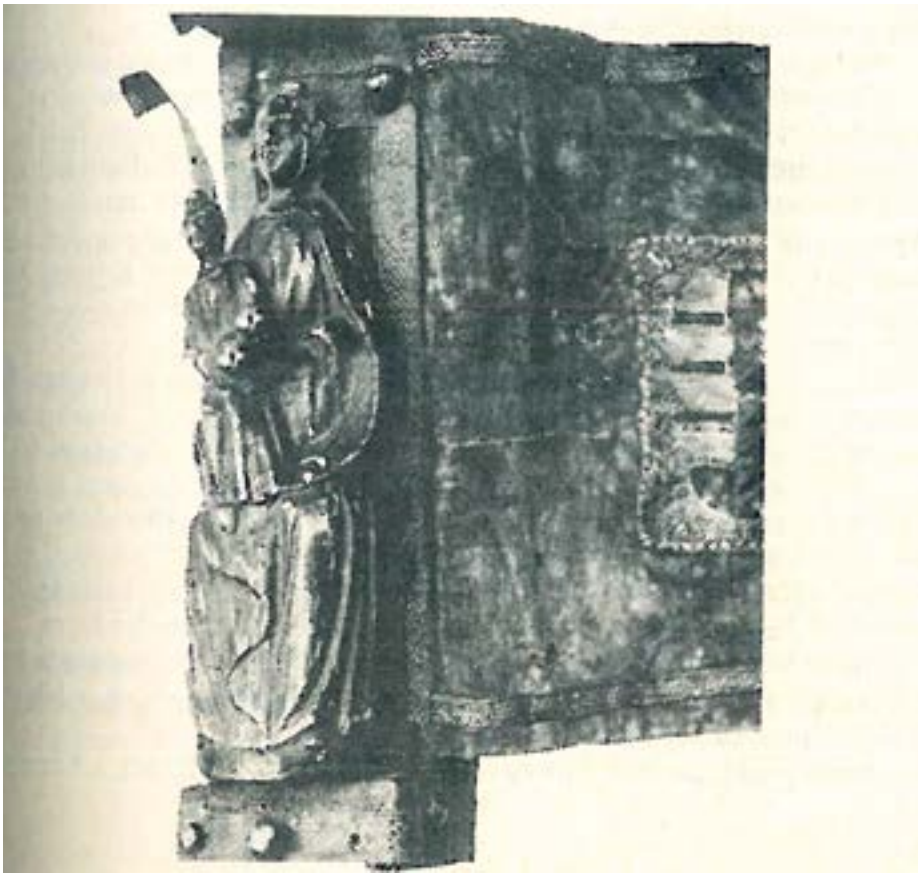

10. kép. Báró Károlyi Mihály lovasezredének századzászlója 1669-ből.
Forrás: Pandula 1989, 231.

tívumként valószínűsíti. A díszes kivitelezés miatt feltételezte, hogy valamely testület, leginkább a vármegye közönsége adományozta a jellegzetesen helyi kivitelezésű darabot a bárónak.[130] Azért tekinthető egyedülállónak, mert ilyen szoborral díszített zászlórúd – ismereteink szerint – sem a magyar, sem a nemzetközi zászlótörténetben nem maradt fent. [131]

130 Erről lásd részletesen Pandula 1989, 225–237.
131 Pandula 1989, 231.

A Habsburgok uralkodásának első kétszáz esztendejében, gyakorlatilag Mária Terézia uralkodásáig a magyar színek használata már nem önálló és nem folyamatos.[132] Ez vezetett oda, hogy csak jeles ünnepek alkalmával, mint például a koronázás vagy az uralkodó látogatása, vonultatták fel a magyar címeres országzászlót, és annak színeivel díszítették fel a termeket, épületeket.[133] Ez a helyzet azonban Mária Terézia uralkodásától kezdve megváltozott, mivel számára a magyar nemesség támogatásának megszerzése és megtartása jelentős tényező volt a politikai stabilitásban, valamint a birodalom katonai helyzetének megtartásában.

11. kép. Fejér vármegye insurgens (nemesi felkelési) zászlaja 1742-ből.
Forrás: Vitek 2009, 65.

132 A magyar nemzeti zászló történének főbb állomásairól lásd: Pandula 1993, 145–154.
133 Kumorovitz 1954, 41–42.

Fejér vármegye esetében öt címeres vármegyei zászló maradt fent, ezek közül négynek maradt meg a címerképe. A legrégebbi a XVIII. század közepén készült, az 1742-es megyei nemesi felkeléshez. (11. kép) A zászló – hasonlóan a főúri zászlókhoz – egyik oldalán a vármegyei címert, másik oldalán a későbbi kiscímert ábrázolja. Anyaga kétlapos vörös selyemdamaszt, mérete 57 × 50 cm. A vármegyei címert tűhímzéssel selyem-, ezüst- és aranyszállal készítették. A zászló ezen oldalának alsó részén a gróf Esterházy család kardot és virágcsokrot tartó koronás griffmadara is látható. A címer feletti szalag felirata „PROTEGE ET CONSERVA" (oltalmazd és őrizd), valamint az aranyfeliratú évszám, a négy sarokban az 1749-es évszám számjegyei egyesével lettek elhelyezve.[134]

12. kép. Fejér vármegye insurgens zászlaja 1797-ből. Forrás: Vitek 2009, 106.

Az 1797-es, igen rossz állapotban megmarad kisebb insurgens zászló követi ezt a hagyományt, legfeljebb a képek kivitelezésében, színében és feliratában tér el. (12. kép) A kiscímert korona nélkül ábrázolja. Mérete 110 × 70 cm, fecskefarkú, anyaga egylapos zöld selyem. A hátoldalon lévő megyecímer feletti felirat: „PRO REGE ET PATRIA", alatta „COMITATUS ALBENSIS".[135]

134 Vitek 2008a, 101.
135 Vitek 2008a, 66.; Vizi 2014, 116–117.

13. kép. Fejér vármegye insurgens zászlaja 1810-ből. Forrás: Acta Musei Militaris in Hungaria. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 11. 408.

A harmadik zászló 1800 és 1810 között készült, a színoldalon a megyei címer látható. Három részből összevarrt egylapos, nyers színű selyembrokát. (13. kép) Mérete 140 × 135 cm, a textillap 55 × 65 centiméteres anyagára festett, ovális olajfestményen látható a vármegyecímer, körben hímzett búzakalász-motívum látható. Szélét négyszögletesen körbefutó díszsor (farkasfog tulipánokkal), beljebb arannyal festett tölgyfakoszorú keretezi. A sima mezőben elszórtan apró festett virágok, kép felett évszám (1810), alatta festett felirat „L. R. C[OMITAT]US ALBENSIS", a kép alatti mezőben pedig Székesfehérvár címere is látható. [136] Vitek Gábor – kutatásai alapján – arra a következtetésre jutott, hogy ez insurgens zászló, ugyanakkor a védegyleti zászlók szimbolikája is megjelenik rajta; ez képezte a későbbiekben az 1848–1849-es szabadságharc nemzetőri zászlóinak alapját.

A XVIII–XIX. század fordulóján készült negyedik vármegyei zászló úgynevezett fecskefarkú kivitelezésben készült, színei sárga és zöld, középen ugyancsak a megyecímer látható. (14a–b.) 220 × 105 cm, egylapos, két egyenlő nagyságú sárga (arany) és zöld darabból összevart vászon. Mindkét oldalon aranyszegélyű, kör alakú olajfestményben Fejér vármegye színes címeres pecsétképe látható, körülötte arany-ezüst szegéllyel ellátott selyemanyagon vörös betűs felirat: „FEJÉR VÁRMEGYE". A zászló fecskefarkainál egy-egy aranyzöld pamutbojt található.[137]

Mivel a zászlók az 1837-es részletes, a színekre is kitérő leírás előtt készültek, jól mutatják az egységes és autentikus ábrázolás hiányában megvalósítható változatokat. Az első zászlón a király nem zöld mezőn térdel, hanem sakktáblaszerű padozaton, csak a kis párnácskán elhelyezett koronát ajánlja fel, fejét nem övezi glória, a Szűzanya pedig bíbor színű köntös helyett kék árnyalatút visel. A második zászlón nehezen kivehető a címer képe, annak rossz állapota miatt. Az egyértelműen megállapítható, hogy a király itt a másik, a heraldikai bal oldalon térdepel, s ha visel is palástot, az sötét színű. A harmadik zászló címerképén Szent István hermelinprémes palástja itt vörös színű, párnán térdepel, hiányzik a zöld mező a glóriával együtt, és a felajánlást csak a korona szimbo-

136 Vitek 2008b, 103.; Vizi 2014, 215.
137 Vitek 2008a, 65.

14. kép. Fejér vármegye zászlaja XVIII–XIX. század fordulója. Forrás: Vitek 2009, 49.

lizálja. A negyedik zászló viszont a legkevesebb eltérést mutatja a majdani V. Ferndinánd-i megfestett címertől. Csak annyiban tér el, hogy a király vörös palástot, míg a Madonna kék köntöst viselt.

VI. Összegzés

Amíg a numizmatikai részben a vizsgált korszak végét 1792-ben határoztuk meg, a téma különleges adottságai folytán a szfragisztikai és heraldikai korszakhatárt kitoltuk egészen a reformkorig. A címeres pecsétek esetében ugyanis a magyar nyelvhasználattal kapcsolatos újítások egy általánosan jellemző mozgalmat hoztak létre, és a vármegyék sorozatosan fordultak az uralkodóhoz a pecsétfeliratok magyar nyelvűre változtatása céljából. A vexillológiai (zászlóhasználati) vizsgálatunk szintén nem állt meg a XVIII. század legvégén. Itt ugyanis a témához kapcsolódó specialitást az utolsó nemesi felkelés jelentette a XIX. század első évtizedében.

A pénzérméken a felajánlás címzettje, Szűz Mária igen korán megjelent. A szakrális ábrázolásoktól pedig a Patrona Hungariae felirattal különböztették meg szerepét. A XVII. század elejétől a holdsarlón ülő védőszentet már Napba öltözött Asszonyként jelenítették meg, és az ábrázolásmód a XVIII. századra általánossá vált.

Maga a felajánlás – a világi címereket tekintve – Fejér vármegye címeres pecsétjében jelenik meg. Valószínűleg közjogi szerepéből adódóan a vármegye esetében a címerhasználathoz képest a pecséthasználat adománya volt hangsúlyos, hiszen ebben a korszakban fejlődik ki – az igazságszolgáltatási funkció mellett – a közigazgatási tevékenység során keletkezett iratok közhiteles jellege.

Amíg a középkori, majd a kora újkori magyar pénzérméken Szűz Máriát Magyarország Védasszonyaként ábrázolták, ugyanebben az időben a hadi zászlók Madonna-képei inkább egy általános keresztény védőszent szerepet testesítettek meg. A zászlók feliratairól kevés biztos forrás és pontos leírás maradt fent. A nemesi felkelések korában viszont Fejér vármegye bandériumának zászlain az immár címerként is megörökített felajánlás látható. Összefüggést látunk ezen címer és az egyéb hadizászlók Mária-képei, valamint esetenként ott megjelenő „Patrona Hungariae" feliratok között.

Zárszóként szükséges kiemelni, hogy a Madonnás zászlók kora ezzel nem zárult le, sőt igazából a XIX. század során, majd a XX. században a 40-es évekig jelentős szerepet játszott a Magyarok Nagyasszonya ábrázolása. A XX. század második felében történt háttérbe szorulása után a Nemzeti Lovas Díszegység zászlai között ma már újra megjelent ez a nemzeti szimbólum.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balogh 1982. Balogh Jolán: *Varadinum. Várad vára.* (Művészettörténeti Füzetek 13/1–2.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

Bálint 1998. Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium I–III.* (2. kiadás) Mandala Kiadó, Szeged, 1998.

Bertényi 1989. Bertényi Iván: Szent István alakja a heraldikában. In Farkas Gábor (szerk.): *Szent István-emlékülés Székesfehérvárott.* (A Fejér megyei levéltár közleményei 7.) Székesfehérvár, 1989. 31–39.

Botka 2006. Botka János: A magyar banderiális hadszervezet 1715-ig (történeti vázlat). TISICUM – *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve,* 15. (2006) 105–120.

Cs. Kottra 1996. Cs. Kottra Györgyi: Magyarország zászlaja és a magyar katonai zászlók. In Bertényi Iván (szerk.): *A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996. 212–221.

Cs. Kottra 2011. Cs. Kottra Györgyi: *Magyar zászlók: A honfoglalástól napjainkig.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2011.

Csorba 1991. Csorba Csaba: Vármegyei címerek és Borsod-Abaúj-Zemplén címere. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve,* 28–29. (1991) 105–137.

Erdős 1997. Erdős Ferenc (szerk.): *Fejér megyei történeti évkönyv 25. Fejér vármegyei Közgyűlésének regesztái (1692–1711).* Székesfehérvár, 1997.

Fejes 2003. Fejes Bálint: Csík vármegye rövid története. *Belvedere,* 15. (2003) 21–31.

Friedrich 1868. Friedrich István: Befolyások I. Mátyás érmeire. *Századok,* 2. (1868) 4. 266–268.

Gyulai 2008. Gyulai Éva: A Szapolyai-címer változatai a 15–16. században. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica,* 3. (2008) 125–163.

Hattyúffy 1881. Hattyúffy Dezső: *A hazai vármegyék és városok czimerei.* Stein J. Kir. Egyet. Nyomda, Kolozsvár, 1881.

Huszár 1940. Huszár Lajos: Mátyás pénzei. In Lukinich Imre (szerk.): *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* I. Franklin, Budapest, 1940. 549–574.

Huszár 1975. Huszár Lajos: *Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657.* (Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár III.) Akadémia Kiadó, Budapest, 1975. 73–88.

Huszár 1995. Huszár Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Kelemen 2002. Kelemen Krisztián: Gróf Széchényi Viktor. In Erdős Ferenc – Kelemen Krisztián – Vitek Gábor: *Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén.* (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 28.) Székesfehérvár, 2002. 85–94.

Kerny 1993. Kerny Terézia: Szent László lovas ábrázolásai. *Ars Hungarica,* 21. (1993) 1. 39–54.

Kerny 2008. Kerny Terézia: Szent László és a magyar szentek tisztelete Hunyadi Mátyás udvarában. Személyes devóció, állami és uralkodói reprezentáció. In *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490.* Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 2008. 397–400.

Kovács 2018. Kovács Eleonóra: Megyék és települések címerei. In Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra (szerk.): *Heraldika – A történelem segédtudományai.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2018.

Kováts 1909. Kováts Ferenc: Tanulmányok a magyar középkori pénzverés történetéből I. A Boldogasszonyos aranyforintok eszmetörténeti fejlődése. *Numizmatikai Közlöny,* 8. (1909) 8–19.

Kubinyi 1999. Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* (METEM Könyvek 22.) Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1999.

Kumorovitz 1954. Kumorovitz Lajos Bernát: A magyar zászló és nemzeti színeink múltja. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1. (1954) 3–4. 18–60.

Majsai 1981. Majsai Mór: Szűz Mária tisztelete Magyarországon Szent István királytól napjainkig. In Majsai Mór – Székely László: *Boldogasszony Anyánk.* Ecclesia, Budapest, [1981].

Marosi 1995. Marosi Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon.* (Művészettörténeti Füzetek 23.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

Nagy 1858. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* IV. kötet. Ráth Mór, Pest, 1858.

Nagy 1859. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* V. kötet. Ráth Mór, Pest, 1859.

Nagy 1863. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* X. kötet. Ráth Mór, Pest, 1863.

Nátyi 2013. Nátyi Róbert: *A Napbaöltözött Asszony, mint a patrona Hungariae ikonográfiai típusa.* Doktori disszertáció. Budapest, 2013. http://doktori.btk.elte.hu/art/natyirobert/diss.pdf (Letöltés ideje: 2020. november 9.)

Óvári 2010. Óvári Ferenc: Ferdinánd körmöcbányai tallérjainak változatai. *Az Érem,* 1. (2010) 16–23.

Pallas Nagy Lexikona. A Pallas Nagy Lexikona 4. kötet. 1893.

Ifj. Palugyay 1852. Ifj. Palugyai Imre: *Buda-Pest szabad királyi városok leírása.* Landerer és Heckenast, Pest, 1852.

Pandula 1986. Pandula Attila: Vexillológia. In Kállai István (szerk.): *A történelem segédtudományai.* ELTE BTK, Budapest, 1986.

Pandula 1989. Pandula Attila: Báró Károlyi Mihály lovasezrede századzászlója 1669-ből. In Bodó Sándor – Szabó Jolán (szerk.): *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699).* Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger, 1989. 225–237.

Pandula 1993. Pandula Attila: A magyar nemzeti zászló és lobogó történelmének főbb állomásai. In Csihák György (szerk.): *Az Első (Szegedi) Iskola Előadásai és Iratai.* A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Zürich, 1993. 145–154.

Pandula 1994. Pandula Attila: A Szent István-rend története, különös tekintettel a magyar vonatkozásokra. *Kapu,* 7. (1994) 1–3. 37–42.

Pandula 1996. Pandula Attila: A magyar királyi Szent István Rend jelvényeinek tipológiája. In Krankovics Ilona (szerk.): *A numizmatika és a társadalomtudományok II.* Déri Múzeum – Magyar Numizmatikai Társulat, Debrecen, 1996. 239–255.

Pandula 2008. Pandula Attila: *Az egykori körmendi herceg Batthyány-Strattmann-féle fegyvertár.* (Testis temporis = Az idők tanúja, 21.) Körmend Város Önkormányzata, Körmend, 2008.

Pálffy 2000. Pálffy Géza: *A tizenhatodik század története.* (Magyar századok) Pannonica Kiadó, 2000.

Rádóczy 1982. Rádóczy Gyula: *Mária Terézia magyar pénzverése.* Magyar Éremgyűjtők Egyesülete – Magyar Numizmatikai Társulat, Budapest, 1982.

Rezső 1879. Rezső [Réső] Ensel Sándor: *Fejérmegye neve s czimere népies magyarázata.* Székesfejérvár, 1879.

Ifj. Reiszig 1904. Ifj. Reiszig Ede: A Pálffyak. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország Monográfiája) Pozsony Vármegye kötet.* Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1904.

Ifj. Reiszig 1908. Ifj. Reiszig Ede: Szatmár vármegye nemes családai. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája) Szatmár vármegye kötet.* Országos Monografia Társaság, Budapest, 1908.

Ifj. Reiszig–Sarlay 1903. Ifj. Reiszig Ede – Sarlay Samu: Gömör-Kishont vármegyei nemes családai. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. (Magyarország monográfiája) Gömör-Kishont vármegye kötet.* Apollo Irodalomi Társaság, Budapest, 1903.

Sára 1991. Sára János: *A Habsburg uralkodók kora és pénzverése Magyarországon 1526–1918.* Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1991.

Soós 1989. Soós Ferenc: Újlaki Miklós denárjai. *Az Érem,* 2. (1989) 8–9.

Soós 1995. Soós Ferenc: Patrona Hungariae a magyar pénzeken. *Éremtani Lapok,* 34. (1995) 3–12.

Soós 1998. Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei.* Argumentum Kiadó – Magyar Numizmatikai Társulat, [h. n.], 1998.

Szendrey 1896. Szendrey János (szerk.): *Magyar hadtörténelmi emlékek az Ezredéves Országos Kiállításon.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1896.

Szovák 2003. Szovák Kornél: Nagy Lajos király és Mariazell. In Brunner, Walter et al. (szerk.): *Mariazell és Magyarország – 650 év vallási kapcsolatai.* Strigonium Antiquum VI. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Esztergom–Graz, 2003.

Takács 1931. Takács Sándor: *Hangok a múltból.* Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1931.

Tomisa 1998. Tomisa Ilona: A képírómestertől az olajnyomatig. In Szende Katalin – Kücsán József (szerk.): *„Isten áldja a tisztes ipart". Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére.* Soproni Múzeum Alapítvány, Sopron, 15–20.

Tomisa 2015. Tomisa Ilona: Patrona Hungariae ábrázolások a 16–17. századi főúri hadizászlókon. In *ETHNO-LORE: A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve* 2015. 181–218.

Tóth 1910. Tóth Sándor: *Sáros vármegye monografiája*. II. kötet. A vármegye költségén, Budapest, 1910.

Vitek 2002. Vitek Gábor: A vármegye pecsétje, címere, történeti zászlói. In Erdős Ferenc (szerk.): *Vármegyeháza a bástya és a várfal helyén.* Szerzői kiadás, Székesfehérvár, 2002.

Vitek 2008a. Vitek Gábor: „Sigillum Comitatus Albensis" – „FEJÉR VÁRMEGYE PETSÉTJE". *Levéltári Közlemények,* 79. (2008) 1–2. 102–133.

Vitek 2008b. Vitek Gábor: Fejér vármegyei insurgens zászlók heraldikai vonatkozásai. *Turul,* 81. (2008) 4. 101–110.

Vitek 2009. Vitek Gábor: *Sigillum Comitatus Albensis. Fejezetek Fejér vármegye szimbólumainak történetéből.* (Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 28.) Székesfehérvár, 2009.

Vizi 2014. Vizi László Tamás: *„Kövesd példájokat vitéz eleidnek…" A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére.* Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2014.

Werbőczy 1897. Werbőczy István *Hármaskönyve.* Magyar Törvénytár, Franklin-Társulat, Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1897.

FORRÁSKÖZLÉS

Királyi Könyvek 66. kötet
https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/view/hu_mnl_ol_a057_66_0654/?image=0&pg=278&bbox=-105%2C-1944%2C3113%2C-56.

Pray-kódex 84–85. https://mek.oszk.hu/12800/12855/pdf/12855_3.pdf

The heraldic representations of the idea of Regnum Marianum in the 16th-18th centuries

ABSTRACT: The present study investigates the idea of Regnum Marianum from the perspective of heraldic. Accordingly, it is going to present material carrying coats of arms, such as coins, the subject matter of numismatics, seals, dealt with in sphragistics or sigillography, as well as banners, examined by vexillology. The idea of *Regnum Marianum* had a prominent role in the strengthening of national and Christian sentiments of togetherness in the battles for reclaiming the country from the Turks. The study traces the numismatic representations of Holy Mary as the protector of the land (which differs from the sacral representations of the Holy Virgin) from the monetary reform of Mathias I (1458-1491) to the reign of Leopold II (1790-1792). Insofar as seals and banners are concerned, the study takes the presentation of carriers as far as to the middle of the 19th century. The reason for this is that the seal carrying the coat of arms of the county of Fejér, challenging certain heraldic rules, presents the act of kingdom-offering. The point of connection between the county and the idea of the *Regnum Marianum* is the town of Székesfehérvár, which was the traditional coronation town of the medieval Kingdom of Hungary as well as the administrative center of the county. According to tradition, St. Stephen made his offering in one of the churches of the town. According to the heraldic tradition developed in Hungary, one side of the chief military banner of the lord of a province, or a chieftain or a captain carries the embroidery of their motto and coat of arms. The other side would most often carry an image of Mary with the child Christ. Such banners were called "Mary's" or "the Madonna's flags". By the 17th century, the figure of *Patrona Hungariae* represented with a golden crown standing on a moon-sickle became a characteristic motive. However, the banner of the county of Fejér exhibited the act of kingdom-offering in the form of a coat of arms.

KEYWORDS: numismatics, vexillology, sphragistics, heraldry, Patrona Hungariae, offering of Hungary to Virgin Mary, veiled Madonna, Sun-clad Woman

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.161

KERÉKJÁRTÓ ÁGNES – NÉMETH ZSOLT

SZEMELVÉNYEK A REGNUM MARIANUM-ESZME EGYHÁZMŰVÉSZETI MEGJELENÍTÉSEIBŐL

KIVONAT: Két őrségi templom, a nagytótlaki és a veleméri kifestésének elemzése során kimutatjuk, hogy Szent István országfelajánlása nem barokk kori ikonográfiai típus, hanem már a XIV. században megjelent a Kárpát-medencében. Röviden érintjük az ábrázolástípus fénykorát, a XVII. századot, majd Jeges Ernő a XX. század közepén készült pomázi freskójának elemzésével folytatjuk, s a tanulmányunkat a XXI. századi, a budai várban álló Mária anya szobor értékelésével zárjuk.
KULCSSZAVAK: Szent Korona, Szent István országfelajánlása, Szűz Mária, a veleméri Szentháromság-templom kifestése, a nagytótlaki (Selo) rotunda kifestése, a pomázi Szent István-templom freskói, Jeges Ernő, Mária anya szobor

---

A magyarlakta területek templomaiban, az egész Kárpát-medencében, és még azon kívül is, szétszórva a nagyvilágban, számos ábrázolás őrzi Szent István ama legendás történeti és üdvtörténeti tettét, amellyel Szűz Mária oltalmába ajánlotta Magyarországot. Tekintettel a hatalmas, nagyrészt még feldolgozásra váró anyagra, teljes áttekintésére még vázlatos formában sem tehetünk kísérletet. Célunk az, hogy néhány szemelvénnyel bemutassuk, az országfelajánlás egyházművészeti ábrázolásai nem csupán a barokk és az annak eszmei hátterét

alkotó ellenreformáció korához kötődnek, hanem búvópatakként végigkísérik egész történelmünket, tanúsítva ezzel az eszme jelenlétét a magyarság mindenkori gondolkodásában. Tanulmányunkban XIV. századi őrségi freskók elemzésével bizonyítjuk, hogy a magyar templomok falait már jóval a barokk kor előtt is díszítették ilyen témájú ábrázolások. Ezután a XVII. század végére kialakult új ikonográfiai típussal mutatjuk be, hogy milyen formában jelent meg és vált igen népszerűvé a Regnum Marianum-eszme az ellenreformáció utáni századokban, majd egy XX. századi freskó elemzésével kiemeljük, hogy még akkor sem tűnt el, amikor az uralkodó kommunista ideológia teljesen háttérbe szorította, elnyomta, sőt tiltotta volna. Tanulmányunkat egy XXI. századra nyitó rövid kitekintéssel zárjuk.

I. XIV. századi ábrázolások őrségi templomokban

Az esemény legkorábbi ismert megjelenítése az esztergomi Porta Speciosán szerepelt, ám a XII. századi alkotás sajnos elpusztult. Mivel a jelen kötetbeli tanulmányaikban Bujdosó Ádám és Teiszler Éva is kitérnek rá, ezért ezzel itt nem foglalkozunk.

Ebben az alfejezetben három kevéssé ismert, a kötet kontextusában eddig nem tárgyalt falfestményről ejtünk szót. Az egyik a veleméri Szentháromság-templom (1. kép) északi falán található, a készülési ideje pontosan keltezhető 1378-ra. Az alkotója művésznevét is tudjuk: Aquila János megfestette saját magát a szentély északi falára (2. kép), és feliratszalaggal is ellátta. Láthatóan javakorabeli férfi volt, ám a valódi nevét nem ismerjük. A templom koncepciózus, a ma emberének is fontos mondanivalókat hordozó kifestését a közelmúltban egyikünk részletesen elemezte és átfogóan értelmezte.[1]

1 Németh 2021, 147.

1. kép. A veleméri Szentháromság-templom keletről. Forrás: Simon Attila felvétele

A hajó északi falán két regiszterben húzódott kifestés. A felsőben lévő csaknem elpusztult, mindössze a tizenkét pár meztelen láb alapján következtethetünk arra, hogy Aquila ott az apostolokat mintázta meg. Az alsó regiszter kifestése jó állapotban maradt ránk. A háromnegyed részét a Háromkirályok vonulása és

2. kép. Aquila János önarcképe a veleméri Árpád-kori templom szentélyében.
Forrás: Simon Attila felvétele

imádása jelenetsor teszi ki, a fal keleti negyedén Szent László és myrai Szent Miklós képmását találjuk (3. kép). A képsor központi jelenete mind geometriai, mind szellemi értelemben az ajándékok átadása a Szűzanyának és a Kisdednek (4. kép). Az előttük térdelő öreg király a jobb kezével egy felnyitható fedelű, talpas aranyserleget nyújt át nekik, Jézus érte is nyúl. Máté evangéliuma 2. szakaszának 11. sorából tudjuk, hogy a napkeleti bölcsek aranyat, tömjént és mirhát hoztak ajándékba, az aranyserleg átnyújtása tehát egyezésben van az evangélista szavaival.

3. kép. A veleméri Szentháromság-templom északi falának 1378-ban készült kifestése. Forrás: Simon Attila felvétele

4. kép. Az öreg király koronafelajánlása a Szűzanyának és a Kisdednek a veleméri Szentháromság-templom a Háromkirályok imádása jelenetén. Forrás: Simon Attila felvétele

A király a valamivel alacsonyabban tartott bal kezével azonban egy koronát ad át. A színe megkopottsága ellenére pontosan felismerhető a formája, különösen, ha rézsútosan tekintünk rá. Storno Ferenc 1864-ben készített akvarellmásolatán is egyértelműen látszik az akkor még jobb állapotban lévő kifestésen a korona (5. kép). A falszakasz alapos vizsgálata azt is felfedi, hogy a koronában apró, kerek lyukak vannak, és ezek követik a koronatest alakját. Aquila ide kis színes ékköveket szúrhatott be, ezekkel növelve a korona pompáját. A kifestés több helyén is egyértelműen azonosítható, hogy a művész bearanyozott vagy beezüstözött felületeket, elsősorban glóriákat. Bár ezeknek az alapozása, amelyek maradványai

5. kép. Storno Ferenc 1864-ben készült akvarellmásolatának részlete a veleméri Szentháromság-templom északi falán lévő Háromkirályok vonulása és imádása jelenetről.
Forrás: Rómer Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországon*. A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága, Budapest, 1874, XIV. tábla

más helyeken fekete csíkok vagy foltok formájában jelzik a hajdani aranyozást, lekopott, nem lehet kétségünk az iránt, hogy a korona szintén aranyozott volt, és kiragyogott a képsor többi, kevésbé exponált eleme közül.

Máté evangéliuma nem tesz említést arról, hogy a három napkeleti király egyike a koronáját adományozta volna a Kisdednek, ennek értelmezését tehát máshol kell keresnünk. Pap Gábor figyelt fel arra, hogy a középső király és Szent László ruházatának színe, hermelinprémes bélésű palástja és körgallérja, arcvonásai és kétágú szakálla feltűnően hasonlít egymásra, és a képsoron ábrázolt főalakok közül ők azok, akik a balról jobbra haladó mozgásiránnyal szembefordulnak, tálcán kínálva a két alak azonosítását.[2] A Háromkirályok és a három szent magyar király – István, László és Imre – egymásra vetítése a magyar hagyomány része. A fiatal király Szent Imre, a Szűzanya és a Kisded előtt térdelő öreg király pedig Szent István megfelelője.[3] Így nyer értelmet a bibliai jelenetben idegen koronafelajánlás mozzanata: első szent királyunk a koronát a Szűzanyának, Magyarország Királynőjének nyújtja át. Aquila tehát, bár egyértelműen azonosíthatóan, mégsem „direkt" módon, hanem egy szimbólumrétegen keresztül ábrázolta a jelenetet.

Mivel a későbbiekben jelentősége lesz, figyelmet kell szentelnünk annak a gyérülő hajú, ősz szakállú férfinak, aki az öreg király mögött áll, jobb kezével ura fehér lovának kantárját fogva a zablánál, a baljában pedig süveget tartva. Kühár Flóris és Pap Gábor Szent Józsefnek vélik, aki fogadja a hódoló királyokat.[4] Tévedésük kétségtelen, hiszen a glória nélküli, kardot viselő, a vonulók között elhelyezkedő és velük egyfelé tekintő alak semmiképpen nem lehet Szent József. Ő nem kötelezően megjelenítendő szereplője a Háromkirályok vonulása és imádása-jelenetnek, bár többnyire ábrázolni szokták. Ha őt kívánta volna megfesteni, akkor Aquila nem feledkezett volna meg a glóriájáról, és kardot sem kötött volna az oldalára. Nemes úrnak látjuk az idősödő férfit, aki az öreg király kísérője és hű társa. A hajlott kora sem szól amellett, hogy a fiatal házas Szent Józsefet lássuk benne.[5]

2 Pap 1978, 12–13.; Pap 2009, 19.
3 Pap 1978, 12–13.; Pap 2009, 19.
4 Kühár 1929, 789.; Pap 1978, 13.
5 A férfi személyének bővebb értelmezéséről lásd Németh 2021, 149.

Utazzunk át gondolatban a mai Szlovénia területén, az Őrséghez délről közvetlenül kapcsolódó Tótsághoz tartozó Nagytótlak (Selo) Szűz Mária és Szent Miklós védőszentsége alatt álló, a szakirodalom által a XIII. század közepén készültnek tartott egyapszisos körtemplomához (6. kép), amely légvonalban alig tíz km-re van a veleméritől. Az épület belseje a falfelület nagy részén kifestést kapott, amely szembetűnően több kéztől származik. Janez Balažic művészettörténész három kifestési szakaszt különített el,[6] egyikünk viszont kimutatta, hogy legalább négy különböző kéz munkája ismerhető fel benne.[7]

A rotunda apszisát 1845-ben lebontották, és tornyot emeltek a helyére.[8] Az átalakított épület bejárata ekkortól ezen keresztül nyílt, az eredeti bejáratot a délnyugati oldalon befalazták. A templomot 1863-as országjáró útja során újra

6. kép. A nagytótlaki (Selo) körtemplom délnyugatról. Forrás: Simon Attila felvétele

6 Balažic 1995, 246.
7 Németh–Simon 2009, 54.
8 Zadnikar 1980, 63.

felfedező és a feledés homályából kiemelő Rómer Flóris már ebben az állapotában látta és írta le.[9] A szlovén műemlékvédelem lebontotta a másodlagos tornyot, a feltárt alapokon 1978–79-ben helyreállította az eredeti apszist, és újra megnyitotta a délnyugati bejáratot[10] – köszönet érte. A kifestés apszishoz közeli része sajnos megsínylette a kétszeri lebontást és felépítést.

A körtemplom alaprajzát, amely Busics György és Tóth Sándor 2020-as geodéziai felmérését követően készült, az 1. ábrán mutatjuk be. Az épület belsejében tíz falfülkét találunk. Ezek mindegyike kifestést kapott, amely fülkéről fülkére eltérő állapotban maradt ránk a szinte teljesen éptől az elpusztultig.

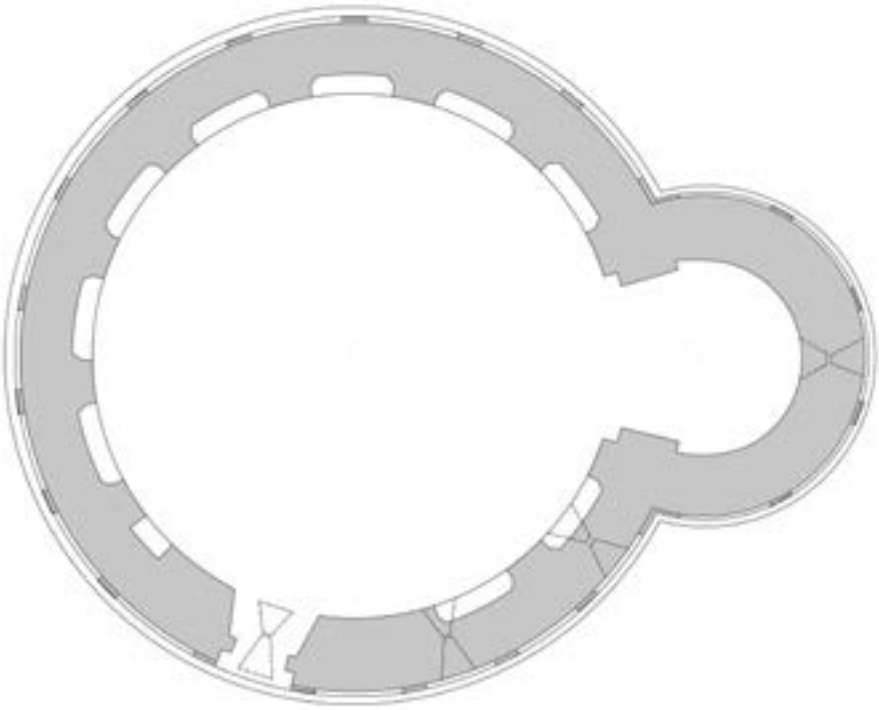

1. ábra. A nagytótlaki (Selo, Szlovénia) körtemplom alaprajza Busics György és Tóth Sándor geodéziai felmérése alapján. Forrás: Simon Attila felvétele

9 Rómer 1874, 54.
10 Zadnikar 1980, 65.

Az északi falon, a fülkék fölött találjuk a körtemplomban lévő legkorábbi, a XIV. század elejére,[11] illetve első harmadára[12] keltezett, még mésztechnikával készült kifestést; ez szintén a Háromkirályok vonulásának és imádásának a megmintázása. A jelenetsor utóbbi része maradt meg viszonylagos épségben, bár az is megkopott. A térdelő öreg király mindkét kezével fogott, pénzzel teli, fedeles aranyserleget nyújt át ajándékként Máriának és Jézusnak (7. kép). A koronáját a mögötte lévő kísérője tartja a kezében, akiben a veleméri nemes úr párjára ismerhetünk. Mögötte egy másik kísérő áll lábujjhegyen, aki az öreg király lova kantárát fogja a zablánál. Aquilánál ezt a két feladatot egyetlen személy végzi el.

7. kép. A nagytótlaki körtemplom északi falán szereplő, 1330 körül készült Háromkirályok imádása jelenet. Forrás: Simon Attila felvétele

11 Balažic 1995, 245.
12 Zimmermann 2001, 226.

A nagytótlaki megjelenítésen nem egyértelmű, hogy mi az öreg király szándéka a koronával. Főrangú személy előtt illik levenni a fejfedőt, de egy korona annak minősül-e? A kísérő vajon ezért fogja-e, vagy átadásra vár Máriának? E kérdésekre Aquila veleméri kifestése adja meg a választ, aki sokkal egyértelműbben jelenítette meg a korona átadását. A Velemér és Nagytótlak közötti csekély távolság nagyon valószínűvé teszi, hogy a kizárólag a történelmi Őrség területén és annak szűkebb vonzáskörzetében működő Aquila ismerte az ő freskóinál fél évszázaddal korábban készült, a körtemplomban lévő Háromkirályok vonulása és imádása-ábrázolást. Ezt a két jelenetsor több azonos eleme megerősíti. Aquila ugyanakkor a saját alkotásában egyrészt sűrítettebben festette meg ugyanazt, amit a ma már ismeretlen nevű, Nagytótlakon dolgozó kollégája, másrészt nála az imádás jelenetében kevesebb a mozgás, több a belső csend, az áhítat. Bár Aquila még láthatta az azonos témájú tótlaki ábrázolást, az nem érte meg a XV. század elejét: levakolták és új falfestmény került rá.

Térjünk vissza a nagytótlaki körtemplom falfülkéinek kifestéséhez! A Janez Balažic szerint a „második prágai stílusban" alkotó mester szintén ismeretlen, 1400 körül dolgozhatott az épületben.[13] A déli oldalon a keletről számított első fülkében az egyik patrónus, Szent Miklós alakját mintázta meg a festő (8. kép). A további fülkékben Antiochiai Szent Margit és egy azonosítatlan nőszent, egy vitatott személyazonosságú, a ferences rendi szerzetesek csuháját viselő püspökszent (Assisi Szent Ferenc vagy Toulouse-i Anjou Szent Lajos)[14] és Szent Ilona képmásai láthatók. Innen továbblépve érkeztünk el az épület tengelyéhez: az északi oldalon lévő fülkékbe a templom fő védőszentjének, Szűz Máriának az ábrázolásai kerültek. Ezek sajnos rosszabb állapotban maradtak ránk, mint a déli oldal fülkéiben lévő freskók.

Az ötödik fülkében két angyal viszi a mennybe Máriát, a hatodikban lévő kifestés teljesen elpusztult. A témánk szempontjából legfontosabb ábrázolás a hetedik fülkében található (9. kép). Ezen Szűz Mária mint az Ég Királynője

13 Balažic 2009, 59.

14 A pásztorbot a Nagy Lajos király felmenői közé tartozó gall püspökkel való azonosítás mellett szól.

8. kép. Szent Miklós püspök ábrázolása a nagytótlaki körtemplom déli első falfülkéjében. Forrás: Simon Attila felvétele

látható, aki mögött két angyal tartja a díszes palástját. Előtte glóriás alakot vehetünk észre fél-hátulnézetben, az elhelyezkedése alapján térdelő helyzetben, s aki valamit nyújt a Szűzanyának. A festés már lekopott a tárgyról, de közelről kivehető, sőt mivel plasztikus kiképzésű, ki is tapintható, hogy egy korona. A felajánló személy szent mivoltát tanúsító glóriája és a felajánlott tárgy mibenléte kétségtelenné teszi, hogy István király koronafelajánlását ábrázolta a művész.

Különös fontosságot kell tulajdonítanunk annak, hogy kevéssel azután, hogy a koronafelajánlás ábrázolása eltűnt a nagytótlaki körtemplom faláról, oda szinte azonnal ismét felkerült, s ezúttal már nem szimbolikusan, hanem közvetlenül Szent Istvánt megjelenítve a felajánlóként. A rotunda XV. század

9. kép. Szent István koronafelajánlása Szűz Máriának, az Ég Királynőjének a nagytótlaki körtemplom hetedik falfülkéjében. Forrás: Simon Attila felvétele

eleji kegyura számára, akit Janez Balažic II. Szécsi Miklós szlavón bánnak vél,[15] szembetűnően lényeges volt, hogy az esemény ábrázolása ott legyen a temploma falán. Ez tanúskodik az ő magyar elkötelezettségéről, és kifejezésre juttatja a Magyar Királyság joghatóságát egy olyan területen, ahol jelentős más ajkú népesség is lakott. Mindez az elmúlt száz évben további „felhangokat" kapott amiatt, hogy a rotunda elcsatolt területen áll. Másrészt a kifestés megrendelésével a kegyúr kinyilvánította, hogy a hazáját Mária országának tekinti, annak minden spirituális következményével együtt. Szűz Mária iránti mély személyes

15 Balažic 2009, 59.

elkötelezettségének további megnyilvánulása az ő hat megjelenítése az északi fal fülkesorában az egyre növekvő dicsőségű hierarchikus fokozataiban a mennybe vitt Máriától a Világ Királynőjéig. Ezek között a földi életéből vett jelenet nem is szerepel, mintha a kegyúr leginkább az égi Mária királynőt szerette volna a megmintázásokkal lehozni a védőszentsége alatt álló templomába.

A gótika korából származó három őrségi ábrázolást összegezve megállapíthatjuk, hogy azok egyrészt kölcsönösen értelmezik egymást, másrészt a koronafelajánlás jelenete az időben előrehaladva egyre konkrétabbá válik. A legkorábbin (Nagytótlak, északi fal) még a Háromkirályok imádása kerettörténetében jelenik meg, a korona átnyújtásának egyértelműsítése nélkül. Aquila János Veleméren még ugyanazt a kerettörténetet alkalmazza, de már egyértelműsíti az itt valódi ékkövekkel díszített korona felajánlását. A nagytótlaki hetedik falfülke 1400 körül készült kifestésén Szent István már maga teszi a felajánlást. Az ábrázolások fokozatosan tolódnak el a konkretizálás irányába, hogy az a barokk és a romantika idején már színpadiassá váljon, amelytől a XX. század művészete, legalábbis annak legtöbb irányzata majd ismét elfordul.

Hogyan él tovább az országfelajánlás témája a későbbi századok egyházművészeti ábrázolásaiban? Erre a kérdésre tanulmányunk második felében a XVII. század közepére-végére kialakult új ikonográfiai séma bemutatásával és egy XX. századi példa elemzésével válaszolunk.

II. Regnum Marianum-eszme vizuális megjelenítésének új formája a XVII. században

A török elleni élet-halál harcok és az ellenreformáció hitvitáinak sodrásában egyre hangsúlyosabbá vált Szűz Mária országvédő szerepe, s vele egy időben megerősödött Szent István kultusza is. Az országfelajánlás, valamint a belőle következő Regnum Marianum-eszme nagyszámú korabeli képi ábrázolásában a két kultusz egyesülését látjuk. A barokkos, mozgalmas sokféleségből azután a XVII. század végére letisztult egy új ikonográfiai séma. Egyik első példája ennek

10. kép. Ismeretlen Mester: Magyar szentek oltárkép (1642) Loyolai Szent Ignác-templom, Győr. Forrás: wikimedia commons

a győri Loyolai Szent Ignác-templom bal oldali második mellékoltárának *Patrona Hungariae magyar szentekkel* c. oltárképe 1642-ből (10. kép). Az oltárképen Szent István térden állva ajánlja Magyarországot az égi szférában megjelenő Szűz Mária oltalmába, aki karján a Gyermekkel fogadja a felajánlást. Ezen a képen az országot a korona helyett kivételesen az országalma szimbolizálja. Szent István tettének jelentőségét hangsúlyozzák a kép alsó felében ábrázolt magyar szentek, akiket hagyományos attribútumaik tesznek felismerhetővé. Szent Imre liliommal, Szent László lovagi páncélban, Szent Márton püspöki süvegben és pásztorbottal és Magyarország hittérítője, Prágai Szent Adalbert három kopjával jelenik meg a festményen. A szentek Patrona Hungariae feliratú, Szűz Máriát és a gyermek Jézust ábrázoló pajzsokat tartanak védekezésként a törökök elé.

Az új képtípus a korabeli iskoladrámák hatását mutatja. A jezsuiták a nevelés hatékony eszközét látták a színjátszásban, ezért évente több darabot is előadattak diákjaikkal, méghozzá nagyobb közönség előtt, s ezáltal szerepet vállaltak a helyi lakosság evangelizációjában is. Az előadások a bibliai történeteken kívül – egy korai, 1668-ból előkerült magyar nyelvű iskoladráma tanúsága szerint – „a régi szent magyarok nyomdokait követvén”[16] magyar történelmi témákat és a magyar szentek életét is feldolgozták. A legnépszerűbb témák pedig éppen első királyunkhoz, Szent Istvánhoz kötődtek. „Az a tény, hogy 1587-ben Kolozsvárott éppen róla szólt az első, témájában is ismert magyar történelmi tárgyú dráma, már önmagában is mutatja a téma jelentőségét” – írja a *Nemzeti múltunk drámáink tükrében* c. tanulmányban a Pintér Márta Zsuzsanna – Varga Imre szerzőpáros.[17] A nagyváradi kollégium XVIII. századból fennmaradt előadásjegyzékében két darab is foglalkozik Szent Istvánnal.[18] Külföldi jezsuita írók is szívesen választották őt főhősként.[19] Magyarországi népszerűségét mu-

16 Melich 1895, 332.
17 Pintér–Varga 2002, 7.
18 Naményi 1897, 798.
19 1605-ben a németalföldi Mons városában egy hercegi esküvő alkalmából mutattak be Szent Istvánról szóló darabot, 1626-ban III. Ferdinánd megkoronázásakor a bécsi jezsuita kollégiumban szintén Szent István életéből vett események kerültek színpadra, az 1700-as években Franz Neumayer német jezsuita latin nyelvű drámát írt róla, ezt magyarra is lefordították (Pintér–Varga 2002, 8.).

tatja, hogy több mint negyven színjátékot adtak elő róla. Tudjuk azt is, hogy a darabok egy csoportja az országot Szűz Mária oltalmába ajánló királyról szólt.[20] A jezsuita színjátszásban, főként a kezdetekben, nem a cselekményre esett a hangsúly, hiszen a színre vitt történeteket a nézők ismerték, hanem egy eszme közvetítésére. Ezt az előadásokban statikus és reflektív ábrázolással, gondosan előkészített színpadi pompával és nagy látványossággal juttatták diadalra. Ezért nem meglepő, hogy az előadások között némajátékok[21] is voltak.[22] Pusztán irodalomtörténeti megközelítésből nehéz ezt a fajta színjátszást megfelelően értékelni. Tágabb művelődéstörténeti keretben viszont érdemes felfigyelni az előadások látványossága és a korabeli egyházművészeti ábrázolásmód között fennálló összefüggésre. Így például az országfelajánlás ikonográfiai sémájában érezhető a színpadi hatás. A tetőpontnál megállított cselekmény a felajánlás pillanatát mutatja be, miközben a megjelenített alakok öltözete jelmezszerűen hangsúlyozott, az ábrázolt helyszín színpadi díszlet kereteit idézi, a mozdulatok pedig drámai hatásúak. Az alakok (szereplők), Szent István és Szűz Mária felismerhetőségét a festményeken éppen úgy, mint a színpadon az ikonográfiai tradíció szerinti ábrázolásuk biztosítja, így többek között az, hogy Szent István a koronázási palástját viseli, és mellette vagy előtte több hatalmi jelvény is látható (kard, országalma, jogar, árpádsávos pajzs). Szűz Mária Istenszülői szerepében jelenik meg. A festmények színei régi keresztény szimbolikát követnek, miszerint Máriát piros ruhában és kék köpenyben kell ábrázolni. A kép központi helyén megjelenített korona Magyarországot szimbolizálja. Figyelemre méltó, hogy úgy a korai, mint a későbbi egyházművészeti ábrázolásokon legtöbbször a korona átnyújtása jelképezi első királyunk országfelajánlását, jólle-

20 Pintér–Varga 2002, 7.

21 A némajáték címe: Pietas vindex sive Lidericus Divionis dux maternae libertatis gloriosus assertor, ludis theatralibus exhibitus ac dicatus Honori celsissimi sacri Romani imperii Principis Pauli Eszterházi de Galantha etc. Dum bene meritae de re litteraria juventuti munificentissime proemia decerneret in Alma Archiepiscopali Universitate Tyrnaviensi die. . . mensis Julii anno a partu virgineo MDCXCV.
1695-ben a nagyszombati jezsuita kollégiumban adták elő Esterházy Pál herceg tiszteletére. Mindjárt az elején megkapjuk a darab összefoglalását, ezután következik az elöljáró beszéd; ez további segítséget nyújt a nézőknek a jelenetek értelmezéséhez (Rupp 1892, 106.).

22 Rupp 1892, 105.

het a legkorábbi írásbeli források, a Kisebb és a Nagyobb Szent István és Szent Gellért-legenda, valamint a Hartvik-legenda szövegében nem szerepel koronás felajánlási jelenet. Illusztrációként nézzünk egy későbbi példát is a pesti Ferences templomból (11. kép). Ez a letisztult ábrázolásmód annak köszönheti maradandó népszerűségét, hogy egyetlen pillantással befogadható látványba sűríti a Regnum Marianum eszméjét, vagyis azt, hogy Magyarország Mária országa. Több neves festő, művészi irányzattól függetlenül, szintén e séma, toposz szerint jelenítette meg a témát: a barokk Franz Anton Maulbertsch az écsi római katolikus templom főoltárképének vázlatán, a XVIII. század második felében, ez a budapesti Szépművészeti Múzeum tulajdonában van; a biedermeier Barabás Miklós *Szent István koronafelajánlása* c. festményén 1845-ben, ez a zentai Plébánia-palotában található; valamint a történelmi festészetet képviselő Székely Bertalan a Pécsi Székesegyház oltárképén a XIX. század végén és Benczúr Gyula a budapesti Szent István Bazilikában található oltárképén ugyancsak a XIX. század végén. A felsorolt művészeket azért idézzük, mert európai színvonalú esztétikai alkotásokat hagytak az utókorra, miközben specifikusan magyar ikonográfiai témát jelenítettek meg. Szeretnénk ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a Regnum Marianum eszmekörhöz kapcsolódó egyházművészeti alkotások esetében nem a művészi-esztétikai érték az elsődleges megítélési szempont, hanem az üzenet kibonthatósága, érthetősége. A képek elsősorban eszme- és kultúrtörténeti jelentőséggel bírnak.

III. A Regnum Marianum-eszme a XX. század 50-es éveiben: a pomázi Szent István király plébániatemplom oltárképének keletkezéstörténete és értelmezése

A Rákosi-korszak Magyarország történetében köztudottan a kegyetlen politikai elnyomás időszaka volt, olyan hivatalos ideológiával, melynek minden pontja a Regnum Marianum-eszme ellentétét hirdette és gyakorolta: kereszténység

11. kép. Szent István felajánlja Magyarországot Szűz Máriának, Ferences templom (Alcantarai Szent Péter-templom) Budapest, Lotz Károly és tanítványa, XIX. század második fele. Forrás: wikiwand.com

helyett ateizmust és vallásellenességet, nemzeti állam helyett kommunista internacionalizmust, szuverenitás helyett függőséget, „szocialista barátságot" propagált. Így érthető, hogy az 1931-ben felszentelt városligeti Regnum Marianum templom és hívő közössége szálka volt a kommunista vezetők szemében. A templomot 1951 szeptemberében (a Sztálin születésnapi ünneplésének helyszíneként kialakítandó Felvonulási tér megépítésére hivatkozva) felrobbantották. Figyelemre méltó, hogy ezzel csaknem egy időben a pomázi római katolikus templomban Regnum Marianum témájú freskó készült. Tölgyes Kálmán (1912–1991) plébános 1946-tól 1952-ig templombővítési és külső-belső restaurációs munkálatokat végeztetett, melyek eredményeként az 1770-ben felszentelt pomázi barokk templom kívül-belül megújult. A plébános 1951. június 11-én kelt levelében így ír a templom belső kifestését illető terveiről a székesfehérvári püspöknek:[23]

„1. Kegyelmes püspökatyánk jóakaró tanácsa szerint melyet 1950. nov. 5-én a szépen kifestett izbégi templom meglátogatása után kaptam, érintkezésbe léptem az izbégi templom festőművészével, Jeges Ernővel s általa készíttettem el plébániatemplomunk oltár mögötti falára festendő oltártervezetet, valamint a szentélyboltozat és diadalív művészi festményének terveit.

Ugyanis ezen a nyáron – bár elegendő pénzünk még nincsen – mégis meg szeretném festetni a tervezett művészi képeket, mégpedig igazi freskófestéssel. Terveink szerint július végére vagy augusztus hó elejére a szentély művészi festése el is készülhetne.

2. A főoltár mögötti apszis-falra templomunk Patrónusának képe kerülne Szent István, amint az országfelajánlást végzi a Magyarok Nagyasszonyához.

3. Mivel templomunk a nyulakszigeti domonkosrendi apácák egykori szőlőhelyén áll, igen valószínű, hogy Szent Margit is megfordult e helyen. Ezért a szentélyboltozatra Szent Margit eucharisztikus vonatkozású képét tervezem.

4. A szentély diadalívére pedig a magyar nép megtérésének története kerülne pomázi történelmi emlékek felhasználásával. A gondolat ez lenne: A magyar nép útja Szent István nyomán Krisztushoz."

23 Tölgyes 1951.

Eddig tart a koncepció ismertetése. Tölgyes plébános ügyes fogalmazással csempészte bele a Regnum Marianum-témát. Leveléből az is kiderül, hogy milyen jelentőséget tulajdonít Szent Istvánnak a magyar nép múltját és mindenkori jelenét illetően. Az országfelajánlás festői megjelenítése az oltár mögötti falon egyben annak az értékrendnek az elfogadását és felértékelését is jelenti, amelyet a Regnum Marianum-eszme magában foglal. Jeges Ernő (1898–1956) festőművész, akit Tölgyes a mennyezeti freskók elkészítéséhez kiszemelt, Párizsban és Rómában volt ösztöndíjas, s a római festőiskola tagjaként Gerevich Tibornak, a XX. század vitatott, de elismerten legnagyobb hatású magyar művészettörténészének a köréhez tartozott. A két világháború között Jeges sikeres, jelentős díjakkal elismert alkotóként működött. Művészetének „római iskolás" besorolása miatt azonban 1946 után nem kapott többé semmilyen állami megbízást, 1947-ben pedig elvették szentendrei műtermét is, jóllehet a szentendrei művésztelep[24] egyik alapító tagja volt. A pomázi plébános által javasolt téma és koncepció közel állt művészi törekvéseihez, szerepelt köztük a magyar történeti festészet megújítása. Tölgyes Kálmán csatolta leveléhez a művész által már elkészített oltártervezetképet és jóváhagyását kérte (12. kép). A pomázi kérelmet a székesfehérvári egyházművészeti bizottság vezetője, Kuthy István prépost-kanonok bírálta el, és véleményét továbbította az illetékes Egyházmegyei Hatóságnak:

„*Jeges Ernő modern művész, kompozíciói nagyvonalúak, átlátszó, világos szerkezetűek, dinamikájuk transzcendentális gondolatokat, érzéseket kelt s alig van mai festőink között még egy ki témáit nála szervesebben bele tudná illeszteni az architektonikus környezetbe. Mellékelt vázlat iskolapélda erre. Nem csupán felhasználja, de festőileg tovább építi a pomázi szentély architektúráját, amivel megnöveli a presbyterium*[25] *mélységét, sőt, az architektonika barokkos mozgalmasságát is szerencsésen támogatja. A két szélső pillért festőileg megismétli, azo-*

24 Jeges Ernő 1926-ban hét frissen végzett festőművész társával azért költözött Szentendrére, hogy művésztelepet hozzanak létre, melyet aztán két év múlva Szentendrei Festők Társasága néven meg is alapítottak. Jeges Ernő életrajzáról bővebben Bodonyi Emőke 2001-ben írt monográfiájában olvashatunk.

25 Papok számára fenntartott hely.

12. kép. Jeges Ernő: Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának. Oltárképvázlat (1951), Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

kat összeköti egy-egy arcussal[26]*, miáltal mély és mozgalmas hátteret biztosít a kép előterében történő esemény számára, egyúttal alkalma nyílik, hogy az ábrázolt történelmi jelenetet helyi tájképbe helyezze el.*

A kép szerkezete egységes, alakjai egyszerű, mégis méltóságteljes megjelenésűek, a színharmónia kellemes, előadása sacralis[27] *jellegű. Szt. István és Szt. László palástjának brokátos csillogása, puha omlós természete mesteri ábrázolás; a Szent Szűz, Szt. Erzsébet, főként Szent Imre ruháját ellenben vigaszosabb, románosabb*

26 Oszlopokat összekötő ív.
27 Vallási, szent, kultikus.

színekkel fesse meg. Az arcusokban lebegő puttókkal összeköti a mellékalakokat a központi alakokkal – pompás mesterfogás! – azonban kérnünk kell a művészt, hogy a képen ábrázolt puttók játékos mozdulatain enyhítsen valamit, mert félünk, hogy az angyalkák túlságosan kihangsúlyozott játékossága az oltárkép komolyságát veszélyeztetné.

Tudjuk, hogy a papírra vetett színvázlat mély, telített színei a falon enyhülnek, mégis hangsúlyozni kívánom: kerüljük a barnás, szürke tónusokat, így a kép derűsebb, vigaszosabb, lelket egyensúlyozóbb lesz."[28]

Az Egyházmegyei Hatóság a leírtak alapján javasolta a püspöknek az engedély megadását: Jeges Ernő munkához láthatott. A pomázi katolikus templom jellegzetesen barokk, csehsüveg boltozású mennyezetén, melyen három függőkupola követi egymást hosszanti irányban, öt homorú boltozati téregység különül el, ezek mindegyike egy-egy freskónak ad helyet. Az ikonográfiai programnak ezeknek a falfelületeknek a kitöltését kellett megcéloznia úgy, hogy öt különálló festmény kaphat helyet, amelyek azonban részlegesen együtt is láthatók lesznek. Jeges Ernő kiváló kompozíciós érzékkel tett eleget ennek a kihívásnak: a szentély fölötti központi tértől visszafelé haladva (ez a főbejárattal szemben helyezkedik el, tehát a belépő első pillantása erre a térre esik) a következő témákat festette meg: *Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának,* a kép alsó felében *Magyar szentek imádása* (13. kép), ezt követi *Szűz Mária mennybevétele* (14. kép). A középső freskó *Jézus keresztre feszítését* ábrázolja (15. kép), a széleken az *Utolsó ítélet* jeleneteivel. Az első három freskó együtt is látszik, akár egy monumentális hármasoltár, ezért mindháromra kitérünk. A másik irányból, a templomból kifelé haladva látható két további freskó, *Az utolsó vacsora* és *Isten dicsőítése zenével és énekkel,* nem tartozik a témánkhoz. Jeges Ernő a koronafelajánlást a fentebb ismertetett séma szerint festette meg kis variációkkal egyénítve azt (16. kép). Az ábrázolás függőleges középtengelyében Mária látható mennyei trónján a Gyermekkel, az emberi testet öltött Logosszal. Feltűnő, hogy Mária kék ruhában van, és piros palást borul a vállára, vagyis a színek éppen fordítva jelennek meg öltözékén, mint ahogyan azt a ha-

28 Kuthy 1951.

13. kép. Jeges Ernő: Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának és Magyar szentek imádása. Teljes kép (1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

14. kép. Jeges Ernő: Szűz Mária mennybevétele (1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

15. kép. Jeges Ernő: Jézus keresztre feszítése és Utolsó ítélet (1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

16. kép. Jeges Ernő: Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának (1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

17. kép. Jeges Ernő: Részlet a Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának c. freskóból. (Jeges Ernő, 1951) Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

gyomány előírja. Mária trónja a Bölcsesség széke, erre, valamint égi királynői méltóságára utal a jobb karfa oroszlán díszítése (17. kép). Feje fölött az angyalok baldachint tartanak a Mennyország jeleként. A 12-es szám (ennyi angyal látható) szintén az égi szférát jelzi. Mária és Jézus ábrázolása a pomázi freskón az őskeresztény, méltóságteljes kisugárzású *Trónon ülő Istenanya* ikonográfiai típus egy változata. A földi és az égi szféra között a korona az összekötő kapocs. A kép alsó felén a földi szféra jelenik meg: az ősz hajú, ősz szakállú Szent István Mária trónja előtt térdepel. Széles vállú, méltóságteljes alakja, testtartása emlékeztet a fiatal Istvánra, akit Benczúr Gyula *Vajk megkereszteltetése* (1875) című festményén ábrázolt. A király mellett térdelő apród koronázási kellékeket tart kezében: azt a királyi kardot, a magyarság egyik legősibb ereklyéjét, amelyet a Prágában őrzött ősi magyar kardról[29] mintázott meg a művész. Mögötte az Árpádok ugyancsak óriási szimbolikus erővel rendelkező, hétszer vágott vörös-ezüst címerpajzsát láthatjuk. Jeges Ernő Szent István kardját történelmi hitelességgel festette meg. István koronázási palástjának motívumai is jól kivehetők, és harmonikusan illeszkednek az égi szférába vezető lépcsőzet gazdag

29 Prágai kard: a régészet mai álláspontja szerint valóban Szent Istváné lehetett az a kard, amelyet a prágai Szent Vitus-székesegyházban őriznek, s melyet az Arcanum Digitális Tudománytár vonatkozó szócikke szerint már 1387-ben úgy vettek fel a leltárba, mint Szent István magyar király kardját. A pomázi freskón e kard pontos ábrázolása látható.

18. kép. Részlet a Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának c. freskóból. (Jeges Ernő, 1951). Szent István király plébániatemplom, Pomáz.
Forrás: Klima Gyula felvétele

dekorációjához, melyben a kereszt, kettős kereszt, illetve a jeruzsálemi kereszt motívumai váltakoznak az árpádsávos pajzs sematizált képével. Az égi szféra magasságát és tágasságát festett látszatkupola hangsúlyozza. Mögötte pedig, a freskó alsó felében a pomázi táj jellegzetes dombjai (Kőhegy, Csikóvár) tűnnek fel – ezzel is érzékeltetve, hogy a történelemből kiragadott pillanat időbeli örökkévalósága itt és most, e templom hívő közösségéhez szól. A két szféra találkozásánál a fő helyen látható a glóbusz kereszttel szimbólum annak kifejezésére, hogy Isten ég és föld ura. A lépcsőzeten olvasható énekrészlet a magyar szentek himnuszából való (18. kép), és szervesen összeköti a koronafelajánlási jelenetet a két alsó oldalsávban megjelenített Árpád-házi magyar szentek csoportjával: Szent Imrével, Szent Margittal, Szent Erzsébettel és Szent Lászlóval (19–20. kép). A festő a magyar szentek ábrázolásában követi az általános ikonográfiai szabályt, miszerint őket úgy kell ábrázolni, hogy testi valójukban látható formát öltsön lelkiségük. Ezért lett a fiatalon elhunyt Szent Imre attribútuma a liliom, a szüzesség jelképe. Szent Margit Domonkos-rendi apácaruhát visel kis kereszttel a nyakában, Szent Erzsébet kötényében ott a rózsává változott ke-

19. kép. Jeges Ernő: Szent Imre és Szent Margit (1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz.
Forrás: Klima Gyula felvétele

20. kép. Jeges Ernő: Szent Erzsébet és Szent László
Szent István király plébániatemplom, Pomáz.
Forrás: Klima Gyula felvétele

nyér, Szent László király pedig, akinek vonásai erősen emlékeztetnek a győri Szent László-hermára, lovagi páncélban, karddal és bárddal jelenik meg, vállán Szent István koronázási palástja. Mindazonáltal bármennyire hű és figurálisan is szépen megvalósított az ikonográfiai ábrázolás, a kompozíció azáltal nyer többletértelmet, ami hiányzik belőle: ez pedig a freskóba beleírt szent ének eleje (18. kép), pontosabban az ének kezdősora. Miután az ének szövegét kí-

21. kép. Részlet a Mária mennybevétele c. freskóból (Jeges Ernő, 1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

vülről ismerik a hívők, a freskó szemlélése közben mindenki hozzágondolja ezt a legelső sort: *Isten, hazánkért térdelünk Előtted!* Annál is inkább, mivel a szentmise során a liturgia által előírt helyeken a hívők valóban letérdelnek. És annál is inkább, mert a koronafelajánlást megjelenítő freskóval szomszédos képen ott térdel a magyar katolikus egyház XX. századi történetének egyik legnagyobb alakja, az utolsó magyar hercegprímás, Mindszenty József. Égő piros ruhája ráirányítja a figyelmet és mutatja egyházi rangját, profilja egyértelműen felismerhető (14. kép). Mindszenty a magyarság jövőjét az István király által megjelölt keresztény úton képzelte el, és nem volt hajlandó együttműködni a kommunista rezsimmel. Rákosi ezért elfogatta és megkínoztatta, majd 1949 végén az egyház és a katolikus hívek megfélemlítésére koncepciós pert indíttatott ellene. A Mária mennybevétele freskó aktuális vonatkozásokat, politikai utalásokat is tartalmaz. Mindszentytől balra ott látható a festményen XII. Pius pápa, háttérben a Szent Péter-bazilikával. Alakja két szálon kapcsolódik bele Jeges Ernő ikonográfiai tervébe: XII. Pius pápa 1950. november 1-jén adta ki a Mária mennybevételéről szóló egyházi dogmát (az ünnep maga az V. századtól már létezett), tehát a pápa ezen a jogcímen beleillik a jelenetbe. A dogmát szöveges

22. kép. Részlet a Mária mennybevétele c. freskóból (Jeges Ernő, 1951)
Szent István király plébániatemplom, Pomáz. Forrás: Klima Gyula felvétele

beírás ismerteti a képen (21. kép). Másrészt ez a pápa nevezte ki Mindszentyt hercegprímássá, sorsát aggodalommal követte, és pápai levélben tiltakozott a magyar kommunista vezetésnél Mindszentynek az egész keresztény világban nagy megdöbbentést kiváltó elítélése ellen. Végül vessünk még egy pillantást a harmadik, Krisztus keresztre feszítését és az Utolsó ítéletet ábrázoló pomázi freskóra (15. kép). Jeges Ernő ezt a mozgalmas, sokalakos freskót szintén úgy építi fel, hogy a bibliai történések keretei között megidézi azt a korszakot is, amelyben él: Kortársait „a dolgozó munkás-paraszt osztály" képében, egy fekete reverendás pap kíséretében jeleníti meg életútjukon. (22. kép) Jeges ezzel aktualizálja a hit kérdését, megszólítja a templom látogatóit, hogy a keresztény hitet megtartva, vagyis a Szent István által megkezdett úton haladjanak tovább, mert így juthatnak el Krisztushoz, és nyerhetik el lelkük üdvösségét. Ugyanakkor a munkások, parasztok megjelenítésével eleget tesz a szocialista-realista esztétika korabeli követelményének, miszerint minden művészi alkotásban szerepelnie kell a dolgozó osztályok képviselőinek. A freskók elkészítésének idején Mindszenty életfogytiglan tartó fegyházbüntetését töltötte. A korabeli temp-

lomba járó hívek mindezt tudva tudták. Az elemzett képek együttes üzenete megerősítette bennük, hogy a legnagyobb elnyomásban sincs minden veszve: vannak még, akik kiállnak a vallási és lelkiismereti szabadságért. És van ok a bizalomra, hogy ez a kiállás nem reménytelen: hiszen Magyarország a XX. században is, az 50-es években is Mária országa, s Márián keresztül az isteni gondviselés részese. Így vált tehát a Magyarország számára történelmi, társadalmi válságokkal különösen terhes XX. századra a Regnum Marianum vallásos eszméje a csendes, de félelmet nem ismerő politikai tiltakozás kifejezőjévé. Mivé lesz ma, a nem kevésbé zaklatott XXI. században?

A Mária anya szobor Mátyássy László alkotása, 2013-ban az Immaculata Alapítvány megbízásából állították fel a budai vár fokán (23. kép). A szobor szép példája annak, hogyan maradhat a változó ízléshez és a megváltozott társadalmi befogadóképességhez igazodva a Regnum Marianum-eszme továbbra is élő inspirációja a magyarságának. Ez a szobor az évszázadok óta népszerű Nagyboldogasszony/Magyarok Nagyasszonya típusú alkotások modern változata, melyek jellegzetessége, hogy Szűz Máriát hagyományosan a magyar koronával és más koronázási jelvényekkel jelenítik meg. A Mária anya szobor figyelemre méltó módon a templom teréből kikerülve, a budai vár fokán kapott helyet. Szűz Máriát szemtől szemben, álló helyzetben látjuk, előtte a gyermekkel. Nincsen korona a fején, sem jogar a kezében. Olyan, mint egy földi édesanya. Azaz mégsem: az ábrázolás expresszív ereje abból fakad, hogy megformálásban összeolvad a földi és az égi anya alakja: olyan ez a szobor, mintha egy ikont látnánk. Mária ruháján és fátylán (a vállain és a fején) arany jeruzsálemi kereszt jelöli személyét, a gyermek Jézus kezében aranygolyó jelzi, hogy ő a világ ura. Mária álló helyzetben, alig érintve tartja maga előtt isteni gyermekét, aki áldásra emeli kezét. S így, ezzel a lebegő tartással minden másfajta szimbólum nélkül is megjelenik az ábrázolásban az égi szféra, a transzcendencia titokzatosságát, a megtestesülés misztériumát idézve a nézőben. Az a különleges térbeli elhelyezés, amelyben a Magyarok Nagyasszonyát egy bizonyos szögből együtt látjuk Gellért püspök alakjával és a Szabadság-szoborral, felerősíti az üzenetét (24. kép). Mi is az üzenet?

Mint minden korszaknak, korunk emberének is tisztáznia kell a viszonyát Szent István hagyatékához. Ennek során pedig nem kerülheti meg a Regnum

23. kép. Mátyássy László: Mária anya (2013, budai vár)
Forrás: Köztérkép/Mapublic, Feltöltő: Ády

24. kép. Mátyássy László: Mária anya (2013, budai vár)
Forrás: Köztérkép/Mapublic, Feltöltő: Göröntsér Vera

Marianum-eszmekört sem, melynek lényege évszázadok óta változatlan, ámde korszakonként más és más történelmi igény, szükség teremti újra. Valami módon azonban mindig a lenni vagy nem lenni kérdéséhez kapcsolódik: lenni, vagy nem lenni nemzetként, magyarként, keresztényként? A Mária anya szobor, amely kompozíciója alapján a bizánci ikonográfia „Nikopoia", vagyis „Győzelmet hozó Istenanya" típusához[30] tartozik, reményteli, pozitív választ ad a XXI. század magyarságának ezekre a sorskérdésekre (25. kép).

30 A Magyar Katolikus Lexikon szerint ez az ikonográfiai típus, amelyben az álló, szembenéző Szűzanya a kompozíció középtengelyében tartja a szintén szembenéző, jobbjával áldást adó Gyermeket. Mária igazában nem hordozza őt, hanem csak érinti.

25. kép. Mária anya (2021, budai vár). Forrás: Carol Reid (New York) felvétele

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balažic 1995. Balažic, Janez: Selo im Übermurgebiet. In Höfler, Janez (szerk.): *Gotik in Slowenien.* Ausstellungskatalog. Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana 1995. 245–246.

Balažic 2009. Balažic, Janez: Poslikava druge plasti selanski rotundi. In Balažic, Janez (szerk.): *Umetnine iz Prekmurja.* Pokrajinski muzej, Murska Sobota, 2009. 58–63.

Bodonyi 2008. Bodonyi Emőke: *Jeges Ernő.* A Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának igazgatója, Szentendre, 2008.

Busics–Tóth 2020. Busics György – Tóth Sándor: *A királyi öl hossza. Rekonstruálható-e az egykori hosszmértékegység?* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2020.

Knapp–Tüskés 2002. Knapp Éva – Tüskés Gábor: Magyarország – Mária országa. Egy történelmi toposz a XVIII. századi egyházi irodalomban. *Vigilia,* 67. (2002) 1. 17–25.

Kühár 1929. Kühár Flóris: Velemér. *Katholikus Szemle,* 43. (1929) 9. 782–790.

Melich 1895. Melich János: A legrégibb magyar jezsuita dráma. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 5. (1895) 3. 330–333.

Naményi 1897. Naményi Lajos: A nagyváradi jezsuita drámák. *Egyetemes Philologiai Közlöny,* 21. (1897) 795–800.

Németh–Simon 2009. Németh Zsolt – Simon Attila: *Az Őrség Árpád-kori templomai.* B.K.L. Kiadó, Szombathely, 2009.

Németh 2021. Németh Zsolt: *A fény útján.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2021.

Pap 1978. Pap Gábor: Velemér – egy téridő-gráf működési vázlata. *Művészet,* 19. (1978) 6. 10–19.

Pap 2009. Pap Gábor: A bölcsesség házat épít magának. *Kagylókürt,* (2009) 51. 16–22.

Pintér–Varga 2002. Pintér Márta Zsuzsanna – Varga Imre: Nemzeti múltunk drámáink tükrében. *Vigilia,* 67. (2002) 1. 26–37.

Rómer 1874. Rómer Ferencz Flóris: *Régi falképek Magyarországon.* Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottsága, Budapest, 1874.

Rupp 1892. Rupp Kornél: Némajáték az iskoladrámák között. *Irodalomtörténeti Közlemények,* 2. (1892) 1. 101–107.

Szilárdfy 2000. Szilárdfy Zoltán: Regnum Marianum. A török háborúk emléke barokk szentképeken. In Mikó Árpád – Sinkó Katalin (szerk.): *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon.* (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3) Budapest, 2000. 309–349.

Zadnikar 1980. Zadnikar, Marijan: Die romanische Rundkirche zu Selo (Tótlak) und ihre Restaurierung. *Építés-Építészettudomány,* 12. (1980) 1–4. 61–68.

Zimmermann 1995. Zimmermann, Tanja: Zug und Anbetung der Hl. Drei Könige. In Höfler, Janez (szerk.): *Gotik in Slowenien.* Ausstellungskatalog. Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana, 1995. 226.

FORRÁSOK

Kuthy 1951. Kuthy István: *Levél a székesfehérvári egyházmegyei előadótól.* (1951) Székesfehérvári Püspöki Iroda, Iktatási szám: 36 mb. / 1951.

Tölgyes 1951. Tölgyes Kálmán: *Levél a római katolikus plébánia hivataltól.* Pomáz /Pest m./ (1951) Székesfehérvári Püspöki Iroda, Iktatási szám: 141/1951.

Assortments from the representations of the idea of *Regnum Marianum* in Hungarian ecclesiastical art

ABSTRACT: Analyzing the murals of two churches in the *Őrség* region of Hungary (those of Nagytótlak and Velemér), we have pointed out that St. Stephen's offering of the Hungarian Kingdom to the Holy Virgin, despite common opinion, is not a Baroque iconographic motive, for it appeared already in the 14th century in the Carpathian Basin. We briefly touch on the heyday of this type of representation, the 17th century, and then we continue with the analysis of the spiritual and political significance of the fresco of St. Stephen's church in Pomáz (also decorating the cover of the present volume), produced by Ernő Jeges in the middle of the 20th century. We close our study with the evaluation of the 21st-century statue of Mary standing in Buda Castle.
KEYWORDS: Holy Crown of Hungary, Virgin Mary, King Stephen I the Holy, murals of the Holy Trinity church in Velemér (HU), murals of the rotunda in Selo (SLO), frescos of the St. Stephen church in Pomáz (HU), Ernő Jeges, Mary the mother sculpture in the Buda Castle

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.199

KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD

A REGNUM MARIANUM, A REGNUM CHRISTI ÉS RES PUBLICA LAICO MODO SEPARATA A PROTESTÁNS KÖZGONDOLKODÁSBAN (1871–1925)

KIVONAT: Jelen tanulmány – némi eszmetörténeti kitekintés után – politikatörténeti alapon veszi górcső alá az 1871 és 1925 közötti időszak Regnum Marianum körül folytatott katolikus-protestáns diskurzusait. Ezen vitákban a keresztény társadalom kulcsa – protestáns szemszögből – egy, a hagyományos protestáns sérelmi politikát lebontani képes, valódi és becsületes katolikus gesztuspolitika. Végső soron elmondhatjuk, hogy mindezek a viták a cselekvés konkrét terét (vagy annak hiányát) jelölték ki a kor közjogi szemléletében „az Egyház" vagy az egyházak társadalmi szerepvállalása előtt.
KULCSSZAVAK: egyházpolitika, állam-egyház szétválasztás, magyar katolicizmus, magyar protestantizmus, szabadkőművesség

---

Regnum Marianum, Mária országa; *Regnum Christi,* Krisztus országa; velük szemben a *Res publica laice separata,* a laikus módon az egyházaktól elválasztott állam. Jelen tanulmány – némi eszmetörténeti kitekintés után – politikatörténeti alapon veszi górcső alá az 1871 és 1925 közötti időszak *Regnum Maria-*

num körül folytatott katolikus-protestáns diskurzusait. Katolikus szempontból mondhatnánk: jogos-e egy katolikus jellegű terminológiáról protestáns látleletet adni? Válaszként természettudományos hasonlattal élhetünk. Ha adott vizsgálati tárgyat más-más fénytartományban világítunk meg, annak egészen más jellegzetességei válnak láthatóvá. Az így feltáruló képi eltéréseket annak a tudósnak is magyaráznia kell, akinek a szívéhez az emberi szemhez alkalmazott természetes fényközeg látványa áll a legközelebb. Módszertanilag előre kell bocsátanom, hogy a tanulmányban szereplő keresztény/keresztyén szóhasználat tudatos megkülönböztetés eredménye. Míg előbbi értelemben az általános vagy katolikus, utóbbiban a protestáns jelzői specifikumokat emelem ki.

A katolikus mariológiával és benne a Szent István-i országfelajánlás történeti tényével kapcsolatos protestáns teológiai felfogást más helyen dolgoztam fel.[1] Most nem ez a hittani olvasat, hanem a *Regnum Marianum*nak az a protestáns egyházpolitikai értelme áll a középpontban, mely szerint létezik a Szent István-i katolikus államnak egy olyan ellenreformációs típusú ideálképe, amely a valóságban soha nem létezett. Pázmány Péter előtt ugyanis nem beszélhetünk eszmévé desztillált *Regnum Marianum*ról, vagyis újkori értelemben vett katolikus jellegű magyar állami konfesszionalizmusról. A középkori magyar államtörténet középkori vallásosság szerint volt katolikus. Szűz Mária, a szentek (és különösen a magyar szentek) katolikus típusú tiszteletére alapozott és a reformációval szemben propagált állameszméről, valamint az ezeknek megfeleltetett protestánsellenes politikai gyakorlatokról a középkorban már csak azért sem beszélhetünk, mivel akkor még sem reformáció, sem protestantizmus nem létezett. Pázmánynak és követőinek ugyanakkor azzal a paradoxonnal kellett szembesülniük, hogy úgy kellett volna tevőleges állami asszisztencia mellett Mária országát megteremteniük (katolikus szempontból: helyreállítaniuk, restituálniuk), hogy a bécsi béke alapján meghozott 1608. évi törvények két (ágostai és helvét) hitvallású evangéliumi (katolikus szempontból: evangélikus) vallásoknak már korábban törvényes bevételt, vagyis alkotmányos létgaranciákat juttattak. A recepta religiók vallásegyenlősége ideájával szemben a magyar katolicizmus a *Regnum Marianum* eszméjét szegezte szem-

1 Kovács K. 2021a.

be. A magyarok – úgymond – bűnösök, mert elfeledték saját szent királyukat, aki a katolikus hit és a magyar államiság mentsvára, pajzsa és védőbástyája. Csak az az igazi magyar, aki Szent Istvánhoz (és rajta keresztül a Boldogságos Szűzhöz) ragaszkodik, legyen az akár katolikusnak megmaradt horvát, akár a Szent Koronával magyar királlyá avatott katolikus német. A magyar király főkegyúri joga részben a Habsburg-udvar bevonásával, részben jogi érveléssel, részben közvetlen római kapcsolattal megerősítendő. Ebből a szempontból lett kardinális kérdés, hogy az úgynevezett „békék" (az 1606-os bécsi és az 1645-ös linzi, ezek 1608-as és 1647-es becikkelyezéseivel) alkotmányos jogalapnak számítanak-e, vagy sem.

Az 1681-es törvények ezt nem ismerték el, és ennek 1687-es, 1691-es, 1715-ös, 1723-as és 1731-es értelmezései tovább szűkítették a vallásszabadság jogát. Ennek nyomán az országlakosi lét, „a Szent Korona tagja" állapothoz kötött politikai jogok *kirekesztő* értelmezése vált egy „babiloni fogságnyi" időre (1711–1781) uralkodóvá a (nemesi) magyar nemzethez tartozás tekintetében. Mindezek a kérdések a Werbőczy-féle *Tripartitum*ba belefoglalt dekretális eskü, az aposztáziaperek, valamint a törvényes vallásszabadsági vizsgálatok körüli botrányok formájában kerültek felszínre. Több, az országlakosi (XIX. századi kifejezéssel: polgári) jogokkal szembemenő, véres és erőszakos ellenreformációs kísérlet a magyarországi protestánsoknak inkább a kardot, mint a *Bibliá*t, a III. Károly- és Mária Terézia-féle katolikus öntudatú, tervszerűen fojtogató, lélekölő „csendes eltemettetés" időszaka pedig inkább a *Corpus Iuris*t, mint a teológiai irodalmat adta a kezükbe. Mindezzel együtt is tudatában voltak annak, hogy a katolikus Habsburg uralkodó végett és a katolicizmus társadalmi többségre jutásával nem lehet eltekinteni a magyar állam bizonyos értelemben véve igen erős katolikus jellegétől, így a közszolgálatba álló protestánsok nem tekinthetnek el attól a ténytől, hogy valamilyen szempontból a *Regnum Marianum* szolgálatába is állnak, annak ügyét is elő kell mozdítaniuk.[2]

2 A szakasz állításainak szakirodalmi alátámasztására lásd Nagy 1900, 296.; Révész 1871b, 214–215.; 220–227.; 257–258.; Bene 2002, 150.; Kovács Á. 2016, 216.; Kovács K. 2021b, 93. A „konfesszionalizmus" XIX. századi fogalmára és báró Brukenthal Sámuel 1777-es erdélyi gubernátori instrukciójára vonatkozó elemzéseket lásd Kovács 2018a, 27.; 360–361. A szakasz sűrített definíciós igényből született. Állításai részletesebb kifejtésének külön tanulmányt szentelek az alábbi helyen: Kovács K. 2021c.

Az 1791. évi XXVI. tc. a XVIII. század utolsó harmadában állampolitikai létjogosultságot nyert toleranciagondolatok segítségével „valláspolitikai rendszerváltást" hajtott végre, a korábbiaktól teljesen eltérő minőségben alkotmányos keretek közé helyezve a vallás ügyét. A „vallás ügyéről" szóló törvénycikk ugyanakkor nem ment túl a türelmi politika szintjén, ami főleg a törvény házasságjogi rendelkezéseiben érhető tetten. A katolikus apák esetében alkalmazott porosz út, a protestáns apák esetében alkalmazott erdélyi út semmiképpen nem felelt meg a paritásos viszonossági jog *(ius reciprocitatis)* követelményeinek, és kimondva ugyan nem, de reálisan mégiscsak továbbvitte, fenntartotta az uralkodó vagy (prae)dominans religio képét.[3]

A gyermek törvényes vallásának megállapítására csak abban az esetben került sor, ha a házasságkötés során az erre jogosított protestáns fél (tehát ekkor még csupán a férj) a katolikus lelkigondozó előtt nem mondott le ünnepélyesen, törvényesen eme jogáról, és nem adott erre vonatkozólag kötelezvényt. Vagyis a különböző intézkedések és megfogalmazások a lelkiismereti erőszak nélküli módon katolikus részre lehetővé tették a protestáns fél reverzálisadását. Az előadottaknak megfelelően az 1790/91-iki törvényhozás több dolgot is tisztázatlanul nyitva hagyott. Nyilvánvaló jogütközést jelentett például, hogy úgy nyilvánította a katolikus vallás üdvözítő tevékenységének szabadságát, hogy egyúttal a nem katolikus (akatolikus) vallásokat is az országosan bevettek közé iktatta. Tóth Zoltán szerint a katolikus vallás szabadságának kinyilvánítása ekkori módon a római katolikus egyház kánonjogilag megalapozott, a keresztény skizmatikusok és megtűrt evangéliumi eretnekek fölött érvényesítendő azon lelkiismereti és testi igényeként magyarázandó, ahol a vegyesházasság lehetősége csakis a „megtérésre nyitott eretnekek" felé adatik, és a vallásukban megmaradó zsidók eleve ki vannak abból zárva. Ezen testi aspirációkból és a velük szembeni ellenállásból eredeztethető a XIX. században a modern polgári átalakulás hátterében alig csillapult szenvedéllyel folyó küzdelem a házasságjog körül.[4]

Az 1864. évi *Quanta cura* kezdetű pápai enciklika mellékleteként kibocsátott *Syllabus errorum,* a katolikus papságnak az egyébként a kiegyezéssel ma-

3 Izdenczy 1794, 1 r–v.
4 Tóth 1991, 106–107.

gyarországi hatályát vesztett 1855. évi konkordátumhoz való ragaszkodása, az 1868-as közoktatási törvény ellen véghezvitt katolikus papi uszítás, valamint az 1869–70-es I. vatikáni zsinat pápai kinevezettek túlsúlyával meghozott határozatai olyan rossz tapasztalatokat jelentettek Eötvös József báró számára, melyek gyökeres változást indukáltak gondolkodásában a „szabad egyház szabad államban" montalembert-i téziseivel kapcsolatban. Mindezen bajok ellenére sem adta fel azon kanti és hegeli gyökerekre visszamenő tételeit, hogy stabil polgári társadalom [értsd: a történelmi pozitivitáson alapuló, hasznos és szervesült fejlődésű civilizáció] csakis valláserkölcsi alapokra épülhet, vagyis a felekezeti vallásoktatást a közoktatás keretén belül mindenképpen biztosítani kell.[5] Mivel azonban a kiegyezés (korrupciósnak is mondott) rendszeréből adódóan a dualizmust támogató párt választási győzelmét a választók befolyásolása, valamint szavazatvásárlás útján is biztosítani kellett, felértékelődött az apostoli királyi hatalom prezentációs joga és a politikai kegyből kinevezett főpapokkal való, konkrétan pártérdekű közéleti magánkapcsolat-tartás. Az 1869. évi szolgálatokra (közoktatásügyi törvénnyel kapcsolatos pacifikáció, választási segítségnyújtás) válaszul 1870 elején a kultuszminiszter igyekezett a katolikus főpapság felé gesztust gyakorolni. Eötvös a katolikus Alapok és Alapítványok (és velük együtt az állami katolikus iskolák) kormányzatában ki akarta terjeszteni a püspöki kar befolyását. A lépés nyilvánosságra kerülése olyan elemi erejű liberális felháborodást váltott ki, hogy a kultuszminiszternek félreértésre hivatkozva visszakoznia kellett. A kibontakozó szabadelvű ellenakció során szólalt meg a „turini remete" is 1871. január 12-i nyílt levelével. A megszólaláshoz csatlakozó Révész Imre hangjában fenyegető mellékzöngék is megjelentek. A tiszántúli református püspök szerint a protestánsok napirenden fogják tartani a római katolikus papi javak szekularizációját, valamint tovább feszegetik a katolikus autonómia ügyét.[6] Ezektől mindössze testvéri szeretetből, a felekezetközi harmónia elősegítése érdekében tudnak elállni akkor, ha a hazafias, jóindulatú és teológiai civódásokkal nem sokat gondoló klérus tisztelettel és kímélettel lesz

5 Halász 1911, 109–114.

6 Jelen tárgyalás keretei között nem térhetünk ki sem a katolikus, sem a protestáns autonómiaértelmezésekre. Ezek újabb feldolgozásaira lásd Sarnyai 2021; Kovács K. 2022.

irántuk. A katolikusok támogassák tehát a kompenzáló államsegély ügyét, hogy a protestánsok akadémiai szintig fejleszthessék saját tudományosságuk és irodalmuk különböző ágait, ingyenes, vagyis tandíj nélküli népiskolákat nyithassanak meg. A katolikus egyházhoz képest szegény protestáns felekezetekre ugyanis adott helyzetben fenyegetőleg hat az 1868. évi XXXVIII. törvénycikkbe belefoglalt elv: a kormány által kinevezett tanfelügyelők előtti felelősség elve. Az a veszély fenyeget, hogy a tanfelügyelők a felszerelésileg, személyügyileg és anyagilag nem megfelelően ellátott protestáns iskoláiban teljhatalmat vindikálnak majd maguknak törvényes felhatalmazásukra hivatkozva. E folyamat következtében a gyermekek oktatására és nevelésére nézve csekély dolgokban a tanfelügyelők az egyházközségekkel együtt, a főbb dolgokban azonban náluk nélkül fognak eljárni. Már most is figyelmeztető jel, hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter által kiadott *Magyar olvasókönyvek* köteteiben eleve csekély számmal vannak jelen a vallásos tárgyú olvasmányok, de azok sem mutatnak fel egyáltalában semmi keresztény jelleget. E könyvekben Jézus Krisztus neve még csak említésre sem kerül, az apostolokról, reformátorokról egy szó sem esik. E könyvek a zsidó és mohamedán iskolákban minden nehézség nélkül használhatók lennének, de a vallását szerető bármely vallásfelekezetű keresztény ember csak a legmélyebb fájdalommal teheti őket le. Ezzel Eötvös maga töri meg a gyakorlatban az általa vallott valláserkölcsi alapú társadalom elvét, hiszen nem engedi, hogy a vallás sóként hassa át az oktatás egészét. Nem eszik külön az ételt, külön a sót. A világosságnak sem csak heti egy-két órán kell világítania, de minden percben és minden tárgy felett.

Révész Imre ezen a helyen revideálja önmagát. Korábban ő is úgy gondolta, hogy az olvasókönyvek ily szerencsétlen szerkesztése és az ezeket létrehozó politikai játék az izraeliták kedvéért történt. Újabban azonban arról győződött meg teljesen, hogy mindez az uralkodó vallás és az ultramontánok kedvéért történt. Ezeknek ugyanis Jézus Krisztus csak úgy önmagában nem kell; nem kell még az apostolokkal és az első keresztyénekkel együtt sem. Ők ugyanis ezt a társaságot teljességgel nem szeretik. Nekik Jézus a középkori legendákkal, csodákkal, szentekkel, barátokkal, apácákkal, a tridenti és vatikáni zsinatokkal, és csalhatatlan pápával együtt kell csak. Ha tehát ilyen társaság nincs, el kell maradnia magának Krisztusnak és az ő apostolainak is, mert ha csak

ezek lennének felmutatva az olvasókönyvekben, az már csakis a revolutionair protestánsoknak kedvezne. Így találkoznak a végletek. Így lesznek a liberális nihilisták éppen oly ellenségei Krisztusnak, mint a jezsuiták. Az állam ebből a szempontból nem lehet semleges, hiszen csakis a társadalom, így a benne lévő protestánsok által biztosított forrásokból gazdálkodhat. Ha pedig az elemi iskolai olvasó- és kézikönyvek dolgában az állam a protestánsok saját pénzén versenyre kel őellenük, az az, amit magyarul monopóliumnak neveznek. Nem nehéz kitalálni, hogy ez az álliberális semlegességgel párosult *Regnum Marianum* mit végez majd a magyarországi protestantizmusra nézve.[7]

Révész Imre fentebbi 1871-es szövege megalapozta azt a dualizmus kori protestáns publicisztika egészére jellemző vonulatot, miszerint a közjogi magyar *Regnum Marianum* úgy nincs, hogy maradványain és haszonélvezőin keresztül egy színleg szabadelvű, vallássemleges magyar államot is fogságban tart. A katolikusok ellenben a *Regnum Marianum* megtámadásáról értekeztek. Amikor 1889-ben „kisbéri nyilatkozatában" kormánya elkeresztelések elleni rendeletét maga az uralkodó, Ferenc József is védelmébe vette, a katolikus közvélemény felháborodásának Lauran Ágoston adott hangot. A publicista a *Magyar Állam* hasábjain megvető módon értekezett arról, hogy mindössze egy „törpe, de élelmes kisebbség" szokásos érdekérvényesítési módszeréről, az aknamunkáról van szó. A kesztyűt fölvevő, egyébként álnév mögé rejtőző protestáns publicista szerint a „keresztényi" szeretettel ékeskedő papi seregnek az fáj, hogy a protestánsok közt is vannak kimagasló egyének, akik a „*Regnum Marianum*"-ban olyan értelemben befolyásolják az ügyeket, hogy a magyarországi protestantizmusnak a puszta túlélésen, páriaszerű vergődésen kívül egyéb igényei is lehessenek.[8]

A katolikus szempontoknak 1870-ben, 1874-ben és 1880-ban is sikerült elbuktatniuk a vallás- és polgári házassági törvényjavaslatokat.[9] Ennek ellenére már Trefort Ágoston kultuszminiszter ellen felmerültek a katolikus sajtóban olyan vádak, hogy szabadkőműves hatásra rejtett katolikusüldözést folytat. 1891

7 Révész 1871b, 356–358.
8 Lax 1889, 442–443.
9 Csorba 1999, 179–180.; Fazekas 2008, 12.

óta voltak napirenden az állam és az egyház elválasztását előrevivő egyházpolitikai törvénycsomag különböző formái.[10] Dr. Imling Konrád, királyi kúriai bíró 1898-ban nagy tekintélyű törvénymagyarázóként, egyenesen kimondva a *Regnum Marianum* szellemében vesézte ki annak okait, hogy mi tette szükségessé az 1868. évi LIII. tc. 12. §-ának hatályon kívül helyezését és az 1894. évi XXXII. tc. 1. §-ának megalkotását: „Hogy a gyermekek egy vallásban leendő nevelése iránt megegyezhessenek, eltekintve egyéb okoktól, leginkább azért vált szükségessé, mert az 1894. évi XXXI. t.-c. szerint a házasságkötés keresztények és nem keresztények között is lehetséges lévén, ez, ha a testvérek egy része keresztény, más része nem keresztény vallásban neveltetnék, még többszörösen fokozná azokat a bajokat, a melyek az ugyanazon szülőktől származó gyermekek különböző vallásban neveléséből keletkezni szoktak." A nyilatkozat névtelenségébe burkolózó protestáns bírálója föltette, hogy az éleslátású magyarázó valóban a leghathatósabb momentumot emelte ki, és így a fenti szavakat úgy vehetjük, mint ami katolikus szempontból a törvény létrejöttének legsarkalatosabb (s így döntő jelentőségű) indoka volt. Ez pedig: a keresztény és nem keresztény felek házasságának lehetővé tétele azt a szükséghelyzetet eredményezte, hogy a szülők gyermekeinek vallására vonatkozó, a keresztény felekezetek házasságai körében alku tárgyává tett egyezséglehetőséget előbbi házasságokra is ki kellett terjeszteni. A kötendő egyezségekben ugyanakkor nem lesz köszönet. Ugyanis jogukban van egyezséget kötni a nem keresztyén fél (zsidó apa vagy anya) vallása javára is. Imling szerint igaz ugyan, hogy ez tőről metszett liberalizmus, de nem könnyű eldönteni, hogy vajon keresztény állampolitika-e, vagy immár nem keresztény politika. Sőt a királyi kúriai bíró szerint az a kérdés is előtérbe tolakszik, hogy: magyar állampolitika-e ez, vagy zsidó?

A protestáns válaszadónak az volt a baja ezzel a „tőről metszett liberalizmussal", hogy a valódi liberalizmus nem öncélú vezércsillag lenne. Egy ilyen politikai ideológia ugyanis a haladás vezére szeretne lenni, a haladás elvének szolgálatában leli ismérveit és törvényes útlevelét. Márpedig az 1894/95-iki egyházpolitikai törvények „liberalizmusának" van egy kicsike sebezhető olda-

10 Lásd részletesen Schwarczwölder 2021, 188–212.

la, egy kis achillesi sarka. Hogy tünde lidércfény, ami kincset ígér, de csapdába csal. Haladást jelez, csakhogy kissé retrográd irányban, kelet (értsd a pogromos cári Oroszország) felé, a nem igazi keresztény érdek hazája felé. Lám, pedig az egyházpolitikában eleinte sokszor hangzott föl a nyugati keresztény államok példaadása és biztos irányú politikája.[11]

A budai Gellért-hegy demilitarizálási folyamata nyomán merült fel 1893-ban az a terv, hogy a pesti Újépület, a Károly-, a József- és Flórián-laktanyákat, valamint a Gellért-hegyi erődöt Budapest székesfőváros részére értékesítenék. A millennium közeledtére a *Magyar Állam* – egy buzgó olvasója hatására – akciót indított, hogy az esetleg szabaddá váló területen építsenek templomot Szent István tiszteletére. A terv kivitelezéséhez azonban maga az említett újság is kevés reményt fűzött. Az ultramontán (klerikális, Róma-hű) sajtóorgánum keserű, lemondó és őszinte vallomása szerint „Magyarország ma is katholikus ország ugyan, azonban – fájdalom – nem a katholikusoké, hanem a protestánsoké, zsidóké és a szabadkőműveseké. Ezek uralkodnak ma Szent István birodalmában, a *Regnum Marianum*ban s a katholikusok mindenben hátranyomatnak. S habár tudjuk és meg vagyunk győződve, hogy kath. honfitársaink örömmel járulnának hozzá a Szent István temploma költségeihez, a zsidók, a szabadkőművesek, sőt a magukat egyedül magyar hazafiaknak valló protestánsok is kézzel-lábbal tiltakoznának ez ellen s a mint ismerjük őket, készebbek egy gellérthegyi korcsma, mint egy Szent István templomának létesítésére adakozni."

A *Debreczeni Protestáns Lap*ban azonban élcelődni kezdtek „a szegény elnyomott katolikusokon", különösen pedig a „legelnyomottabb katolikus papságon". Még náluk is jobban sajnálták volna magát az államalapító magyar királyt abban az esetben, ha a *Magyar Állam* tanácsa elfogadásra talált volna. Köztudomású ugyanis – úgymond –, hogy arra a helyre templomot kizárólag nyugati fronttal lehet építeni. Így akarnak a katolikusok „arra a tájra néz[ni], a honnan a magyarok ezer év előtt mai hazájokba jöttek"?! Ahogy a protestánsok elnézik, tényleg elég már a korcsmák száma arra, hogy az arra hivatott elméket búsító

11 Határszéli 1898, 583–585.

mámorba ringassa, így a maguk részéről el is állnának az újabb kocsmaalapítás támogatásától![12]

Az 1896-os, a dualizmus kori mértékek szerint is elképesztő visszaélés-sorozattal kísért választásokon már részt vett az a (Katolikus) Néppárt is, amely a katolikus közvélemény köreiben már korábban is élő „szabadkőműves összeesküvés" tézist újult erővel kürtölte világgá.[13] Ekkor azonban már a katolikus tábor is megosztott volt a fő csapásirány vitelét illetően. Zichy János gróf az országgyűlés 1900. április 2-i ülésén csatlakozott Zelenka Pál tiszai evangélikus püspök azon kijelentéséhez, hogy a papság számának csökkenésében nemcsak nagy felekezeti, de egy nagy nemzeti veszedelem is rejlik. Zichy szerint tiszteletére válik a protestánsoknak, hogy a nagy bajt észrevették, okait kutatták, és most már gondoskodni akarnak az orvosszerekről a gyógyítására.[14] Prohászka Ottokár szerint a kálvinistaság tisztviselői térfoglalásán keresztül, valamikori színkatolikus városokban jöttek létre azok a 30-40 egyházfenntartóból álló (tehát életképtelen, missziói) egyházközségek, melyek a magyar állam felé jövedelempótló kongruaigényt közvetítettek.[15] Az 1900–1901-es keresztbotrány (ellenkező oldali kifejezéssel élve „keresztbecc") fejleményei[16] tovább katalizálták azt a folyamatot, melynek során a politikai közérdeklődés tematikája kezdett átstrukturálódni. A korábbi 48-as–67-es (közjogi) ellentétet lassan kezdte valami más felülírni. Hogy mi, annak leírására nem elég szabatosak a kategóriáink. Sem az, hogy mindez konzervatív-progresszivista, sem az, hogy keresztény-(baloldali) liberális szembenállás lett volna. A kialakuló kontroverzia lényege az lett, hogy a politizáló magyar társadalom egyik fele a magyar állam keresztény [értsd: katolikus] jellegét megtörő zsidó-liberális-protestáns-szabadkőműves-szociáldemokrata összeesküvéstől, a másik ellenkezőleg, a társadalmi szabadságot és egyenjogúságot megtörő „fekete [értsd: ultramontán, papi] reakció" erősödésétől félt. A keresztény mint katolikus; a nem kizárólagosan katolikus jellegű keresztény; valamint a laikus, felekezetnélküli állam körüli harcok a dualizmus korában leginkább Szent István napja hivatalos

12 Baczoni [?] 1893, 210.
13 Bertényi 2016, 326–327.
14 KN 1896. XXVIII. 262.
15 Prohászka 1901/1929, 174.
16 Lásd alább.

állami ünneppé nyilvánítása körül törtek ki. Nem hallgathatjuk el, hogy a Szent István-nap állami ünneppé nyilvánításának gondolata körül hevesen fel-fellobbanó kampányok (1884, 1897–1899, 1901–1902, 1917) nem választhatók el az antiszemita közhangulat akkori hullámhegyeitől sem. A Szent István-nap állami ünneppé nyilvánításának törekvései mellett válik érthetővé, hogy a református gimnáziumokban az addigra már általánosan elterjedt 48-as emlékünnepélyek megtartását formálisan is elrendelték. Ennek ellenében vetette fel Rácz Károly szapáryfalvi lelkész, a délvidéki református ébredés jellegzetes alakja, hogy az igehirdetés tisztasága érdekében istentisztelet formájában *semmiféle* világi emlékünnepély ne szerepeljen.[17] Ez a követelés egyértelműen beilleszthető a Ravasz László által leírt, 1860-as évektől ciklikusan megerősödő, református antiklerikalizmussal párosult antiliberalizmus hangjai közé, aminek sajátos ellenpólusa lett az 1890-es évektől a nemzeti eszmét magába olvasztó kuruc katolikusság.

A katolikus-protestáns felekezeti vitát ezen a ponton le kell választanunk a szekuláris vitáról. Míg ugyanis az ország szekularizálódó része egyre inkább vallástalan (a szavak szintjén „felekezetsemleges" és az „egyházaktól elválasztott") államot kívánt, a protestáns közvélemény számára nem volt idegen az állam-egyház szétválasztás azon barátságos modellje, ahol az egyházaktól elválasztott működésű állam egy igencsak markánsan keresztyén társadalom érdekei szerint fejti ki politikai befolyását. A katolikus-protestáns felekezeti vita lényegévé tehát az vált, hogyan lehet alkalmassá tenni a Szent István-napot a nemzeti egység kifejezésére, hogy az ne egy katolikus hitéleti-társadalmi offenzíva részeként artikulálódhasson az – erre az ellenreformációs időszak rossz tapasztalatai nyomán rendkívül érzékennyé vált – protestáns közvélemény előtt, és levethesse azt a kizárólagos jelleget, miszerint egy katolikus szent ünnepeként kell rá tekinteni, hogy így a valódi nemzeti összetartozás szimbólumává válhasson. Érdekes ugyanis, hogy Szent István személyével szemben a protestánsok korántsem voltak olyan elutasítóak, mint a katolikus szentkultuszban formált ünneplésével szemben, hiszen a protestánsok úgy tartották magukat a középkori katolicizmus pozitív (ágostoni) hagyományai folytatóinak (szemben

17 Bíró–Szilágyi 1949, 393.

a negatív tendenciákat kanonizáló tridentinus vagy barokk katolicizmussal), hogy tisztában voltak vele, hogy a magyarországi reformáció kibontakozásának is azáltal adódott meg a történelmi esélye, hogy Szent István a nyugati kereszténység mellett kötelezte el magát.[18]

A protestáns, zsidó, liberális és nemzetiségi tiltakozások botrányai oda vezettek, hogy érvényes 1891-es képviselőházi határozat ellenére mindössze uralkodói rendeletként került sor a Szent István-nap munkaszüneti nappá nyilvánítására. Ez nem volt kevés, hiszen a köztisztviselők számára elvárássá tette a katolikus ünnepi alkalmakon való demonstratív megjelenést, a közalkalmazottak és az ipari munkások szabadnapját pedig mindeneknek (még a református jellegű városi törvényhatóságoknak, községtanácsoknak és a zsidó munkaadóknak is) respektálniuk kellett. Szent István napja mégsem kapta meg azt a törvényes bevételt, amit a katolikus társadalom elvárt volna a legnagyobb magyar szent, az országot kereszténységre térítő, államalapító király iránti tisztelet szempontjából, nemzeti törvényhozási aktus formájában. A református közvélemény 1892-ben meglepetéssel kezdte érzékelni, hogy a római katolikus főpapság kezdi magáévá tenni a korábban csak rá jellemző hazafias beszédmódot. Ennek egyik csúcspontja Vaszary Kolos esztergomi érsek-hercegprímás millenniumi Szent István-napi prédikációjának zárómondata, a „[k]ard szerezte, de a kereszt tartotta meg a hazát". A református belmisszió atyja, Szabó Aladár (1862–1944) ennek nyomán azon meggyőződésének adott hangot, hogy igen, de nem a katolikus főpapság gyémántos keresztje, hanem a megfeszített és feltámadott Jézus Krisztus egyszerű fakeresztje. Szabó sajátos új hangként pendítette meg, hogy a katolikusok igazabbak a protestánsoknál, mivel előbbiek a holt Szent Jobbot valódi tiszteletben részesítik, míg utóbbiaknak nem kell a valóban élő és áldó krisztusi jobb.[19] Egyébként pedig nem az a baj, hogy protestáns vallású főtisztviselők (Bánffy Dezső miniszterelnök mellett több más református országnagy is) vettek részt a május 3-i *Te Deum*on vagy a Szent István-napi katolikus misén, hanem hogy a nevezett időszakban saját fővárosi templomaiknak még csak tájára sem mentek.[20]

18 Kovács K. 2018b.
19 Szabó 1896b, 545–546.
20 Szabó 1896a, 529–530.

1898-ban kultuszminiszteri rendelet kívánta előírni a Szent István-nap megünneplését az oktatásügy mindennemű intézményeiben. Az ez ellen benyújtott nyilvános protestáns tiltakozásokat a katolikus publicisztika azzal kívánta leszerelni, hogy Szent István napját minden igaz magyar embernek meg kellene ünnepelnie. Ugyan utóbbi tétellel még a legszigorúbb debreceni kálvinisták is egyetértettek, tették ezt azzal a kitétellel, hogy autonómiájuk tisztelete az 1749. évi IL. tc. azon rendelkezését is magában foglalja, hogy az egyenlő számban választott katolikus és protestáns koronaőrök közül az utóbbiak esküformulájában a szentekről említés se tétessék. Amíg viszont ez az ünneplés hivatalnokok, katonák és iskolás növendékek katolikus misékre történő külsődleges kihajtásából fog állni, addig ők kénytelenek ezt az ünnepet kizárólag szívükben, belsőleg megülni. A jó katolikus Wlassics Gyulának pedig nem elsősorban attól kellene félnie, hogy lehet majd valamikor egy protestáns kultuszminiszter, aki október 31-ét is iskolai ünnepnappá kívánná tenni, hanem hogy olyan személy is ülhet majdan a székébe, aki magát Istent kívánja detronizálni, és ünnepet kreál az észnek, amint az egyszer már megtörtént a francia forradalom időszakában.[21]

A katolikus közvélemény előtt Prohászka Ottokár hívta fel arra a tényre is először a figyelmet, hogy a magyar szabadelvűség (nemzeti liberalizmus) nem valós befolyás, hanem taktika révén bírja politikai súlyát. Ha ennek a taktikának álságos mozgatóit az öntudatosabbá váló katolikusság átlátja, éppen ideológiai alapon lesz képes lebontani egy agyaglábakon álló rendszernek a tartópilléreit. Egyik 1899-es publicisztikájában például a korrupciós jellegűnek tekintett Tisza-rendszer egyik legveszélyesebb jelenségének látta, hogy liberalizmusa világnézet (értsd: ideológia) helyett puszta taktikává silányodott, ahol a szavak elvesztették igazi jelentésüket. Ez pedig lehetőséget adott a hatalom birtokosainak, hogy a modernség és/vagy katolicizmus között vergődő emberek elé egy olyan torz perspektívájú látásmódot állítsanak, ahol a fennálló magyarországi szabadelvűség még mindig a kisebbik rossznak tűnt. „[Ha] liberalizmusnak mondják azt, hogy »éljen az új«, […] a jobbágyság felszabadítását; […] a polgárok egyenjogúsítását, a parlamenti alkotmányt, ellenben konzervativizmusnak

21 Erőss 1899, 15–18.

[…] az angol zsarnok törvényhozást a katolikus egyház ellen, az írek kiirtását, […] Bismarck kultúrkampfos politikáját; szent Isten, ki ne akarna ilyen liberalizmust, s ki nem gyűlöl ily konzervativizmust?" Pedig jó pénzen sem lehetne olyat találni, aki a jobbágyfelszabadítás előtti status quo antét szeretné visszaállítani – szúrja közbe Prohászka, érzékeltetve ezzel, hogy a magyarországi liberalizmus régen meghaladott történeti érdemét váltja az események után több mint fél évszázaddal is politikai aprópénzre.[22]

Az esztergomi szeminárium akkori spirituálisa soraival visszautal Tisza István első jelentősebb egyházpolitikai megszólalására, 1892. május 27-i képviselőházi beszédére is. A későbbi miniszterelnök akkor – látszólag békülékeny szavakba csomagolva – igen kemény fenyegetéseket fogalmazott meg. Szavainak burkolt üzenete az volt, hogy Magyarországon a vallástalan, sőt vallásellenes liberalizmus megerősödését és a liberális katolicizmusnak az ateista liberalizmus és a reakciós (vagyis ultramontán) katolicizmus malomkövei közötti felmorzsolódását csak úgy lehet megakadályozni, ha a katolikus felső klérus 1790 óta gyakorolt történeti bölcsessége szerint nem borítja fel a fennálló alkotmányos helyzetet fanatizált tömegmozgalom szervezése által, és tevékenyen részt vesz a nemzet előtt álló kulturális feladatok megoldásában. Prohászka támadásának éle a liberalizmus ellen irányul, ugyanakkor elismeri a liberalizmus bizonyos értékeit (de nem alapvető ideológiai hozzáállását) a modern kultúra és társadalom integráns részének. Implicite azt is kifejti ezen gondolataival, hogy a társadalomban uralkodó „vesszen a régi" gondolkodásmódja miatt a katolikus egyháziaknak több kímélettel és megértéssel kellene viseltetniük a (valódi) protestánsok vallási érzékenysége iránt.[23]

Erőss Lajos 1900-ban az 1894/95-iki egyházpolitikai csomag óta eltelt időszak negatív fejleményei feletti csalódottságának adott hangot. Az akkor már debreceni teológiai akadémiai tanár (1908-tól egyébként tiszántúli református püspök) gyakorlati lelkipásztori szolgálata 15 évvel azelőtti kezdetétől fogva szóval és tollal, saját egyháza keretein belül is folyamatosan küzdött a túlzásba vitt vagy vinni szándékolt felekezeti szeparatizmus ellen. A prozelita-fogdosást

22 Prohászka 1899/1929, 117–118.
23 KN 1892. III. 383–384.

protestáns lelkipásztorhoz nem illő, hitvány lelki gyepmesterkedésnek tartotta. Nyílt igazság, hogy – egyes fehér holló számban menő túlzóktól eltekintve – így jár el a református lelkészi státus minden igaz híve. S mi az eredmény?! Az, hogy most a tüzet gyújtogatók kiáltanak tüzet. A „kerítésen belül levők" (értsd: birtokosok, jogőrzők, itt: usurpánsok) beszélnek a közeli veszély érzetéről. Ugron Gábor egy szuszra hirdet harcot, és prédikál egyetértést. A katolikus vallású függetlenségi politikus nyomán állnak elő mind a katolikus hírlapírók. „Baj van! Tűz van! Tollra, fegyverre; jönnek a tatárok … akarjuk mondani a protestánsok; mentsük meg a »*Regnum Marianum*ot«!!!"

Ha annyira szomorú dolgokról nem volna itt szó, kacagnunk kellene – véli Erőss –, mert a szemek e kétségbeesett vad szikrázása igazán mulatságos látvány. A református teológus szerint nem azok a protestánsok fenyegetik Magyarországon a katolicizmust, akik türelmességükből és tisztességérzetükből kifolyólag az egyházpolitikai törvények életbe lépte óta úgyszólván védtelenül ki vannak szolgáltatva a klerikális ultramontánizmus kielégíthetetlen falánkságának. A protestánsok szegények, koldusok, kiknek összes vagyona sem ér fel azokkal az adókkal, melyeket a klérus azon óriási javadalmak után fizet, melyeket az Isten kegyelméből, meg az államhatalom jóvoltából ma is élvez. S ugyanilyen juttatásokban rajtuk kívül még rendre oláh, szerb és rutén főpapok részesülhettek és részesülnek. A protestantizmus éppen csak képviselve van abban a Felsőházban, ahol a katolikus főpapság köztudomás szerint „in camera caritatis" működik együtt az oláh, az unitus, a szerb, valamint a rutén klérussal. Ez a klerikális egységfront súlyánál fogva nagy szereppel, szinte vétójoggal rendelkezik a törvényhozás akaratával szemben.[24]

Utóbbi megállapítással a debreceni teológiai akadémiai tanár arra utal vissza, hogy Szilágyi Dezső akkori igazságügy-miniszter az egyházpolitikai törvénycsomag ügyét csak úgy juttathatta diadalra, hogy remek beszédekben adta tanúbizonyságát annak, hogy például a görögkeleti egyház kánonjogában sok oláh püspöknél járatosabb. Azt természetesen 1900-ban nem hangsúlyozta, hogy az 1899-es Szent István-nap iskolai megünneplésével kapcsolatos rende-

24 Erőss 1900, 230.

letterv elleni tiltakozás éppen a reformátusokat hozta a nemzetiségi egyházakkal közös platformra.[25]

Ilyen előzmények után tört ki 1900. május 27-én vasárnap a dualizmus időszakának egyik legnagyobb botránya. A Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem új, központi épületében ismeretlen tettesek letördelték a lépcsőfordulókban elhelyezett, gipszből készült magyar címerekről a kereszteket. A keresztbotrány kirobbanása után a *Magyar Zsidó Szemle* egy építészeti gondatlanságon alapuló provokációt, a „bárány és a farkas meséjét" látta a történtekben, az *Egyenlőség* 1900. december 2-i száma pedig egyenesen a viszonthergelő provokáció útjára tévedt, amikor Molnár János apátplébánosnak azt ajánlgatta, hogy törjön össze egy Dávid-csillagot zsidó szemek láttára, és dobja darabjait a szemétre. A zsidóság nem fog megharagudni a kereszttel egyenértékű szimbóluma meggyalázásáért, „[…] pedig be a kezére koppintanánk, ha azt látnók például, hogy tiszteletlenül nyúl a Tórához". A magyar zsidó neológia előbbi lapja 1901 elején arról írt, hogy a „jámbor" ifjak egyetemi keresztkifüggesztési akciója a néppárt által előre bejelentett puccs volt. Vele a klerikalizmus nagy tromfot akart kiadni, hogy az akatolikusok (értsd: protestánsok) és a papi járomtól iszonyodó katolikusok hatalmába kerítéséhez egy lépést tegyen előre. A zsidógyűlölet szellője – úgymond – némely honfit is megfoszt a józan eszétől. Az új keresztügy újabb jele annak, hogy a nagyurak semmi eszköztől sem riadnak vissza, hogy a hatalmat kezükbe kerítsék. A kereszt jegyében győzni remélnek. Először a zsidó felett. Ha a jogegyenlőség vallási tekintetben ki lesz kezdve, száz okot találnak arra, hogy csak egy vallás uralkodjék. A többi aztán már magától jön, amint a hazai történet mutatja. Csak a kezdet nehéz.[26]

A kereszt teológiájának korabeli erősödése elméletileg a katolikusok malmára hajthatta volna a vizet. Bartha Miklós 1901. március 20-án ezeket a sorokat vetette papírra: „Bajos volna megérteni, hogy a keresztény Magyarországon […] miért legyen éppen a keresztény felfogás a pörvesztes." Az ismert református publicista mellé több más ember is odaállt a felekezetéből, akik közül a legmagasabb egyházkormányzati posztra később a dunamelléki egyházkerületi

25 Vö. Erőss, 1899, 16.
26 Ligeti 2018, 15–16.; 21–23.

lelkészi főjegyzőségre (ilyen minőségében püspökhelyettességre) jutott Kováts J. István volt. Az ellenreformációs érzékenység jól felébresztett hangulatában ugyanakkor a magyarországi protestánsok döntő többsége elítélte a keresztmozgalmat, és a liberális állam mellett tette le a garast. Így viszont a katolikusok látták beigazolva Prohászka Ottokár azon megállapítását, miszerint a reformált egyházak katolikusellenes hadjáratok során „nincsenek tekintettel fennen hirdetett humanizmusukra és toleranciájukra", és hogy önérdekből képesek olyan kereszténység ellen való áramlattal is összefogni, amelyik képes a haza, a nemzet „kicsinyes" (értsd: világpolgár humanistához nem méltó) fogalmait kiirtani, a vallást az emberi butaság és korlátoltság „egyik megnyilatkozásának" nevezni, és ezen az alapon „a keresztet is kitép[ni] szívéből". A kölcsönösen felfokozott érzelmi hangulatban a tényleges társadalmi egységérzés szenvedte el a legnagyobb kárt. Az 1901/1902. évi műegyetemi rektori megnyitóbeszéd meglepetéssel vegyes megdöbbenéssel konstatálta, hogy a lefolyt tanévben az ifjúság szabadelvű és nemzeti párt címmel két, ellenséges táborban kezdett gyülekezni, és reményét fejezte ki a tekintetben, hogy a jövőben megtalálják azt az egymás iránti tisztelettel és becsüléssel kikövezett utat, mely a közös érdekek egyesült erővel való intézéséhez vezet. Ligeti Dávid teljesen helytálló konklúziója szerint: „A keresztmozgalom egyik legsúlyosabb tanúsága az volt, hogy a polarizálódó magyar értelmiség számára nyilvánvalóvá vált: mindkét fél súlyosan érzéketlen a másik problémái iránt."[27]

Végső soron a protestánsok (és főleg a reformátusok) a demokratikus és a nemzeti irány elkülönülésében tragédiát láttak: a reformkor eszméjének, a „Haza és haladás" egységének felbomlását. A kor dilemmáját és a protestantizmus küldetéstudatát világítják meg Gergely György 1913-as levelének Baltazár Dezső tiszántúli püspökhöz intézett szavai: „Azt hiszem nemzetünk rettenetes hánykódásait, kínos szétmorzsolódását éppen az szüntethetné meg, ha mi magyar protestánsok s ebben elsősorban reformátusok a küzdő vonalba állnánk, egységesen – nyíltan vállalván a nemzeti és demokratikus irány egyesítésének (látszólag ellentétes erőknek) – vezető munkásságát. Mi haladók lennénk és

27 Ligeti 2018, 24–26.

mégis nacionalisták, nacionalisták és mégis liberálisok, liberálisok, de nem materialista istentagadók, de nem zsidók, mi keresztyének, de nem antiszemiták, antiklerikálisok, de nem egyházrombolók, demokraták, de nem úrgyűlölők, szociális érzésűek, de nem forradalmi nemzetközi szocialisták."[28]

A felekezeti viták súlypontja protestáns részről a századforduló után arra a kérdésre koncentrálódott, hogy milyen valódi katolikus gesztuspolitika tudná lebontani a hagyományos protestáns sérelmi politikát. Ahogy tehát a katolikus szerzők *Regnum Marianum*ot követeltek, a protestánsok az 1848. évi XX. tc. alapkritériumát, a bevett vallások teljes egyenlőségének és viszonosságának törvényes bevezetését szegezték vele szembe. Ebben az összefüggésben vált 1903 fontos korszakhatárrá. Az 1890-ben megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt, mely a kialakuló szakszervezeti hálóra építve, a többi, klubszerűen működő pártformációval ellentétben már alkalmazta a modern tömegpolitizálás kellékeit, ekkor fogadta el hivatalos programját. Ez egy meglehetősen mechanikus, materialista marxizmus volt, amelynek ateizmusa taszította a még mindig vallásosnak (nem nyíltan istentagadónak) számító magyar átlagnépességet. Arról nem is beszélve, hogy internacionalizmusa semmit nem tudott kezdeni a körülötte uralkodó hazafias szemléletmóddal. A nyugati tendenciák alapján azonban tudni lehetett, hogy a modern városiasodással, a társadalmi szellem növekvő szekularizációjával és a választójog kiterjesztésével a szociáldemokrácia előbb-utóbb társadalmi meghatározó erővé fog előlépni. Ettől kezdve tehát a protestáns közvélemény fontos érvévé, hivatkozási alapjává vált, hogy ha a katolicizmus nem hajlandó a felekezetközi kérdés becsületes megoldására, majd megoldja azt a szociáldemokrácia azon a módon, amelynek sem a katolikusok, sem a protestánsok nem fognak örülni: a Nyugaton (főleg Franciaországban) napirendre kerülő radikális szeparáció útján. Hamar István a protestáns oldalról ultramontánként (Róma-hűként), katolikus oldalról elvtelen megalkuvóként kárhoztatott Apponyi Albert kultuszminiszterségének alábbi lépéseit tekintette a *Regnum Marianum* felé vezető útnak: (1) a római katolikus autonómia megalkotásával az állami eredetű katolikus vagyon egy-

28 Idézi Baráth 2014, 53–54.

szerű, felekezeti, magánjogi természetű vagyonná alakul, és kivonják a közvetlen állami felügyelet kereteiből. Márpedig a pesti református teológiai tanár szerint, eltekintve a katolikus nagyjavadalmasok közismert nagy lábon élésétől, pénzpocsékolásától, nepotizmusától, szakszerűtlen gazdálkodásától, ha ekkora méretű vagyont korlátozás nélkül a megosztó, felekezetieskedő római katolikus revival (sic!) szolgálatába állítanának, az önmagában is a lehető legélesebb módon bomlasztaná föl a felekezeti békességet. (2) A római katolikus lelkészi kongruának (egyházi álláshoz méltó jövedelem biztosításának) államsegéllyel való rendezése. Történik mindez úgy, hogy korábban maga Apponyi Albert gróf kultuszminiszter is elég gazdagnak tartotta a római katolikus egyházat ahhoz, hogy kongruáját maga rendezze, valamint az 1548. évi VI. és XII. törvénycikkek is egyenesen a nagyjavadalmasok kötelességévé tették a papok, tanítók eltartását, iskolák állítását. Ehhez képest az elkészült kultuszminisztériumi tervezet mindössze évi 900 000 koronát hárítana rájuk a 2 700 000 koronára becsült szükségletekből, a többi pedig a vallásalap jövedelmeiből és az állampénztárból fedeznék. (3) Az 1907. évi XXVII. törvénycikkbe beiktatott, valamint a törvény végrehajtására vonatkozó rendelet 50. §-ának 11. pontjában biztosított, a szerzetes tanítókra és tanítónőkre vonatkozó kivételes rendelkezések nyomán a római katolikusok már az állami katolikus gimnáziumokat is magukban foglaló saját Iskolaegyesület alapításába kezdtek. (4) A római katolikusok saját Sajtóegyesület szervezésébe is belekezdtek; ennek célja, hogy a magyarországi katolikus napi és időszaki sajtónak, valamint a megfelelő irányú irodalomnak föllendülését, versenyképességét s a legszélesebb körben elterjedését hatháton elősmozdítsa, hogy olyan központi sajtóirodát létesítsen, amely a külföldi sajtótudósítás szervezésére sajtótudósítót adjon ki, az újságíropályára hivatást érző fiatal embereknek külföldi katolikus nagylapokhoz való kiküldését anyagilag és erkölcsileg támogassa, azzal a kötelezettséggel, hogy ott modern és szakavatott újságírókká képezzék ki magokat és visszatérvén, a magyar katolikus sajtó szolgálatába álljanak. Az egyesület tagjai ezen célok támogatására évi két koronás (sic!) tagdíjat fizetnének.[29] (5) Később merült fel a Mária Terézia-fé-

29 Hamar 1907, 625–627.

le egyetemi alap kiigénylése, melynek segítségével, tevőleges nagyjavadalmas anyagi és ingatlantámogatás mellett önálló katolikus egyetem létrehozása is elképzelhető lenne.[30]

1848-ban tehát kimondatott, 1868-ban pedig újra deklaráltatott a vallásegyenlőségen és viszonosságon alapuló alkotmányos egyházpolitika szükségessége. Ehhez képest Zsilinszky Mihály 1907-ben a katolikus vallás államegyházi jellegének még mindig élő alábbi maradványait szedte össze: (1) A legfelsőbb szintű katolikus lelkészképzés (a protestánssal ellentétben) az állami egyetemi élet része. (2) A katolikus tábori lelkészet magasabb dotációt élvez, mint a protestáns. A katolikus tábori püspökség a militáris rangrendből adódóan felsőbbségi-felügyeleti jogot élvez, ezt pedig a tábori püspökség híján a protestáns katonai lelkészek felett is gyakorolhatja. (3) Meggyökerezni kezd az a tradíció, hogy protestáns egyén kultuszminiszter nem lehet, mint ahogy még soha nem is volt. (4) Az állam és kormánya hivatalosan csak egy vallásos kultuszt, a római katolikust ismeri el és gyakorolja. Ez mutatkozik egyrészt hivatalos állami ünnepek katolikus istentisztelet formájában történő megünneplésében, valamint a katolikus főbb ünnepnapok állami szünnapjellegében, és az ezeken való nem magánemberi-hívői, hanem hivatalos-állami jelenlétben. (5) Az új és még be nem fogadott katolikus szerzetesrendeknek és kongregációknak a magyar törvényekkel ellentétben álló módon mindenhol szabad a megtelepedése. (6) Az állami és törvényhatósági kórházakban szinte kizárólagos módon katolikus apácarendieket alkalmaznak ápolónőként.[31]

A Nagy Háború előtt ezen sérelmek egy pontján mutatkozott némi előrelépés: 1914-ben a pozsonyi Erzsébet Királyné Tudományegyetem részeként Evangélikus, a debrecenin belül pedig Református Teológiai Fakultás alakulhatott meg. A Nagy Háború alatt a protestáns diakonisszaegyletek diakonisszáit sem zárták ki az állami finanszírozású helyekről, de ez az értékvesztő finanszírozás miatt akkor már inkább terhet, mint előnyt jelentett. IV. Károly trónra lépésekor, nem vállalva a megalázó protokolláris helyzetet, a protestáns püspökök palást és Luther-köntös nélkül, polgári ruhában, magánemberként vettek részt a

30 Csibi 2015, 253–278.
31 Zsilinszky 1907, 731.

koronázáson. A hivatalos – de a protestánsok számára korántsem kielégítő – indoklás szerint a nem katolikus felekezetek megfelelő képviselete biztosítva volt azáltal, hogy egy katolikus szertartás során egy református miniszterelnök is az esztergomi érsek-hercegprímással egyenrangú személyként vett részt a Szent Korona uralkodói főre helyezésében. Ez a kérdés ellenkező előjellel a katolikus oldalon is gondot okozott. Ott viszont Csernoch János ezt a problémát kánonjogi véleményével kezelte. 1916-ban a kormányzat a drágaság ellensúlyozására püspöki kongruaként 300 holdas középbirtokot utalt ki a két nagy református egyházkerület, a dunamelléki és a tiszántúli püspökeinek. 1917-ben egyfajta előzetes veszélyelhárításként az ismét kultuszminiszteri székbe ülő Apponyi Albert kísérletet tett a katolikus autonómia fenti kondíciók melletti létrehozására. Hogy párhuzamosan a protestánsokat is megbékítse, javaslatot tett egy egymilliárd koronát kitevő a protestáns autonómiák rendelkezésére bocsátandó protestáns alap létrehozására is, ennek összegét pedig a felmerülő igények nyomán kénytelen volt a duplájára emelni. Természetesen a háborús kimerülés akkori állapotában ennek megvalósítására sem idő, sem erőforrás nem volt már. A háború természetesen gyökeresen átalakította az egyházi vagyonviszonyokat. A hazafias alapon hadikölcsönbe fektetett pénztőkék az állami összeomlással, majd a korona hiperinflációjával szinte teljesen elúsztak, a birtokjövedelmek a pénzügyi rekonstrukcióig átmenetileg felértékelődtek.[32]

Összességében elmondhatjuk, hogy a háborús erőfeszítések és próbatételek a katolikus-protestáns felekezeti vitákat sikerrel nyomták a felszín alá, hogy azután 1918–19 káoszának szimbolikus éve és a Trianonnal tetőződő nemzeti megaláztatás újult erővel lökje a felekezeti kérdést felszínre. Bangha Béla prófétaként tekintett fiatalkori önmagára, a századelő katolikus reneszánszának szárnyát próbálgató publicistájára. Vitatható tézise szerint a római katolikus papság mindig hivatása magaslatán állt. A vele szemben álló protestáns sajtó azt sérelmezte, hogy a „katolikus kurzussajtó" (vagyis a Katolikus Sajtóvállalat) termékei gyakran vidéki lapocskák híreit ellenőrzés nélkül átvéve végeztek megosztó protestánsellenes uszítást. Ezen értékelésen annyit mindenképpen

32 Lendvai 1988, 36–37.; Baráth 2014, 116–118.; Anka 2018, 29.

finomítanunk kell, hogy Bangha már *Magyarország újjáépítése és a kereszténység* című művében igyekezett megkülönböztetni a jó és a rossz protestánsokat. Arra persze kevés szót kell vesztegetnünk, hogy ez a megkülönböztetés semmi tekintettel nem volt a protestánsok saját belső értékítéleteire, hanem olyan önkényes és saját érdekű kategorizálás eredménye volt, ahol a jó protestánsok tulajdonképpen látens katolikusoknak számítottak, vagy legalábbis olyanoknak, akik a katolicizmus erkölcsi fölényét és politikai vezető szerepét nemzeti szempontok szerint is üdvözölték.[33]

Hasonló kategorizálást vezetett be Zadravecz István is „új Kapisztrán" és „új Hunyadi" tézisével, aki bizonyos megnyilatkozásai és gesztusai révén Horthy Miklós fővezért, majd kormányzót is a „jó protestánsok" közé sorolta. A kormányzó felkérésére Csernoch János hercegprímás által Rómába felterjesztett és 1920. augusztus 24-én a szegedi alsóvárosi ferences templomban felszentelt Zadravecz a „Pro Regno Mariano" szavakat választotta püspöki jelmondatául. Bár 1923-ban sor került a protestánsok régi sérelmének orvoslására, a protestáns tábori püspökség felállítására is, éppen Zadravecz bizonyos, nem kellően politikus megnyilatkozásai bizonyultak tökéletesen alkalmasnak arra, hogy a protestáns sajtó újra és újra szétkürtölhesse őket a felekezeti lenézés és megosztás nyilvánvaló „bűnjeleiként".[34]

A fentebbiek tükrében egyáltalán nem volt véletlen, hogy a *Lelkészegyesület* című lap vezérpublicistája már 1919 szeptemberében, a román megszállás alatt nyögő Debrecenből a reformátusok azon kívánságát fejezte ki, hogy az összeomlásból igazi keresztény Magyarország álljon elő. Márpedig az igazi keresztény Magyarország Krisztus szelleme, lelke, képe szerinti Magyarország, telve világossággal, szabadsággal és szeretettel. Ennek érdekében el tudják fogadni, hogy a katolikusok az így újjászülető magyar államot a saját részükről *Regnum Marianum*nak nevezzék, de azt semmiképpen sem, hogy ezen *Regnum Marianum* általuk értett lényegét is másokra kívánják erőltetni. Ilyen Magyarországban ugyanis a protestánsok újra csak mostohák, kitagadottak, majd üldözöttek, háborgatottak lennének. De még akkor is inkább ilyenek lennénk,

33 Bangha 1920, 148–154.
34 Zadravecz 1928/1967, 35–37.; 97.; 113–115.

mintsem hogy bármiféle tetszetős alkalmi csoportosulás (értsd: politikai koalíció) kedvéért megszűnjenek protestáns keresztyéneknek lenni.[35] Válaszul Prohászka Ottokár üzent: „Ne felejtsük, hogy csak egyek vagyunk katolikus és protestáns testvéreim. Szeretném, ha Pannonhalma és Debrecen közt a szeretet szivárványhídja húzódnék, amelyen a megértés angyalai járnának s ez a híd egy új délkör lenne, egy új magyar meridián."[36] A katolikus önmérsékletnek ez a szívhez szóló szava abban a helyzetben keletkezett, hogy 1920 márciusáig még a csonkaország Tiszántúlja is román megszállás alatt nyögött.

Az 1920. október 23. és 26. között megtartott XIII. országos katolikus nagygyűlésen gróf Zichy János valódi *Regnum Marianum* megalkotására szólított fel. Válaszul Raffay Sándor az *Evangélikusok Lapja* 1920. december 20-i számában megismételte 1920. február 16-i, a nemzetgyűlés alakuló ülése alkalmából tartott istentiszteleti beszédében kifejezett azon meggyőződését, hogy hazánknak *Regnum Christianum*nak, azaz Krisztus országának kell lennie. Azért nem helyes a *Regnum Marianum*ot egyetemes célul kitűzni, mert ez nem egységre, hanem széthúzásra vezet. Krisztusnál az utak találkoznak, Máriánál ellenben szétágaznak. Katolikus jelszóval nem lehet megteremteni a keresztény egyházak azon kívánatos testvéri együttműködését, amelynek kimunkálása a *Regnum Christianum* keretében mehet végbe sikeresen. Ravasz László, a Dunamelléki Református Egyházkerület újonnan megválasztott püspöke a beiktatását követő második napon, 1921. október 3-án csatlakozott Raffayhoz: „Magyarországnak *Regnum Christianum*nak kell lennie, mert ebben minden keresztyénség benne van!" Hozzáfűzte, hogy csak Krisztussal lehetséges a nemzeti megújhodás.[37]

A kölcsönös érzékenységek és a közvélemények többoldalú dinamizálódása révén az eliten belül folytatott viták alacsonyabb szintre is leszűrődtek. Pap Imre hódmezővásárhelyi református elnöklelkész például 1921-es újévi köszöntője alkalmával azt hangsúlyozta, hogy a bolsevik és az oláh veszedelem által szétzüllesztett magyarság körében mindenki üdvözölte a keresztyén reneszánsz gondolatát, leginkább a kálvinista magyarság. Ez azonban a református

35 Baltazár 1919, 484.
36 Prohászka 1919, 2.
37 Giczi 2012, 42–43.

értelmezés szerint a krisztusi igazságok diadala, az evangéliumi hit újjászülő (megújító) ereje és a diadalmas nemzeti egység létrejötte, és egyáltalán nem azonosítható a megindult úgynevezett keresztény kurzussal. A nemzeti egység alapfeltétele ugyanis az önmegtagadás lenne. Ez az indulat azonban kevés ideig uralta a lelkeket. A katolikusok ugyanis túlzó hatalmi vágyból a mindeneket összeolvasztó *Regnum Christi* helyett a megosztó *Regnum Marianum*ot keltik életre, és minden nyilvános állami esemény alkalmával az uralkodó vallás pózában tetszelegnek. Felekezeti sajtójuk a múltbeli felekezeti türelmetlenség és egyenetlenség példájára igaztalan vádakat szór a reformátusokra, mintha azoknak a bűnöknek a melegágya, melyek a nemzetet romlásba vitték, kizárólag ez az egyház lenne, a katolikusokat pedig ezek meg sem érintették volna. A nemzeti magyarság [értsd: nyelvi magyar nemzeteszme] megalapítója, minden nemzeti érdek legbuzgóbb harcosa és a legősibb magyar demokratikus intézmény gyöngítése vagy szétzüllesztése nemzeti csapás is; ezt megakadályozni hazafias kötelesség. A debreceni püspöki szék és Baltazár Dezső személye körüli hivatalos segédlettel folytatott sajtóhajsza a „Megverem a pásztort, elszéled a nyáj" elvének legújabb kori alkalmazása. Mindez eszköz arra, hogy meg lehessen gyengíteni a túlnyomó részt kálvinista tiszántúli magyarság felekezeti öntudatát. A hódmezővásárhelyi reformátusok egyházuk öntudatának bármiféle gyöngítését, züllesztését az egész magyar nemzet sorscsapásként értékelték, és fájó sérelemként (sic!) tapasztalták, hogy az államélet minden terén a protestantizmus fájdalmas háttérbe szorítása zajlik. Ezzel a gondolattal is klerikális sajtó által leginkább támadott tiszántúli református püspökhöz csatlakoztak, aki megfelelő elánnal követelt újra és újra felekezeti arányosságot a népiskola-fenntartástól kezdve a hivatalnoki kar összetételén át a csonkaországba menekültek lakáshoz juttatási segélyéig bezárólag.[38]

A katolikus sajtóra erősen támaszkodó ÉME-körök Baltazár Dezsőt egyfajta politikai karanténba igyekeztek zárni; ez a tiszántúli püspököt a saját körein belüli fokozott aktivitásra és a zsidósággal való véd- és dacszövetség ápolására késztette. Hogy közben sok keserűség esett, azt bizonyították a debreceni Nagy-

38 Kovács K. 2019, 721–723.

templom 1920-as megszentségtelenítésének, az 1921-es kiiktatási (finomabban: internálási) javaslatnak, valamint az 1922-es erzsébetvárosi bombamerénylet-nek az ügyei is. Az ellenoldal természetesen az „önmerénylet" gyanújával élt. A Baltazár-féle harcos hangot szerencsésen egészítették ki mások a református oldalról. A szintén református Bethlen István miniszterelnök az egységes nemzeti munka szükségességét, Ravasz László püspök a katolikusokkal szembeni megértés gondolatát képviselte, melynek részeként például a dunamelléki református lelkipásztorok számára kötelezővé tette Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök *Evangéliumi elmélkedések* című művének beszerzését és használatát. Korántsem alakult tehát véletlenül, hogy a két nagy kerület református püspökei között egyfajta munkamegosztás is kialakult. Zsidó kikeresztelkedettek általában Ravaszhoz, kiugrott katolikus szerzetes(növendék)ek ellenben Baltazárhoz fordultak protekcióért.[39]

A „zsidó-szabadkőműves-protestáns összeesküvés" tézisből így az utolsó szegmens szereplői folyamatosan kezdtek kikopni. Ezzel párhuzamosan erősödött a „magyar kultúra Pannonhalmától Debrecenig érő szivárványhídjának" koncepciója. A folyamat végén, 1923-ban maga Baltazár Dezső is belépett az Egységes Pártba, de továbbra is aggódva figyelte a katolicizmusnak a református öntudatra gyakorolt ártó hatását. Még 1924-es vásárhelyi egyházlátogatása alkalmával is kijelentette, hogy nemcsak a kommün, hanem a reakció is sokak lelkét megmételyezte, s idegenítette el őket a református hittől nemcsak az alsóbb, hanem a magasabb körökben is. Megdöbbentő volt ugyanis az olyan felsőbb körökbe tartozó reformátusok megjelenése, akik nemzeti alapon vonták kétségbe a reformáció szükségességét, hiszen ezen egyének számára a protestantizmus és a hazafias érzés történelmileg kialakult korábbi szoros kapcsolata kérdőjeleződött meg. Mindez kizárólag a református sorok szorosabbra zárásával és a református nép fokozottabb öntudatra nevelésével volt ellensúlyozható.[40]

Összegzésképpen el kell mondanunk, hogy a dualizmus kori egyház- és valláspolitika a „jól hangolt elégedetlenségek rendszerének" („das System der wohl temperierte Unzufriedenheiten") részét alkotta, ahol mindegyik fél – a

39 Szász 2021, 206–207.; 257–260.
40 Kovács K. 2019, 724.

köztük fönntartható és fönntartandó állami egyensúly érdekében – egyszerre tekinthette magát a megtámadottság és a kedvezményezettség szerepkörében. Az 1871 és 1925 közötti, protestáns részvétellel zajlott Regnum-viták ebben az összefüggésben az uralmi helyzetbe jutott és pozícióvédelemre kényszerült klasszikus magyar szabadelvűség (nemzeti liberalizmus) fokozatos kiüresedésével állnak összefüggésben, ez pedig erősen kikezdte a magyar protestantizmus liberalizmusnarratívájának hegemóniáját is. A keresztény mint katolikus; a nem kizárólagosan katolikus jellegű keresztény; valamint a laikus, felekezetnélküli állam körüli harcok a dualizmus korában leginkább az alábbi kérdéskör körül törtek ki: a katolikus egyházi vagyon túlsúlya, feudális eredetű kiváltságok „polgáriasításának" ügyei, (el)keresztelések, Szent István napja hivatalos állami ünneppé nyilvánítása, valamint a magyar állam katolikus jellegét megtörő zsidó-liberális-protestáns-szabadkőműves-szociáldemokrata összeesküvés állítólagos sikerei. Fontos leszögeznünk, hogy a keresztény társadalom megerősítése, a keresztény műveltség terjesztése a protestáns magyar társadalom számára is fontos értékeknek számítottak, de ennek érdekében csakis egy „fekete" (értsd: jezsuita) reakcionárius jellegét kordában tartó, méltányossági alapon cselekvő katolicizmussal tudtak (volna) együttműködni. Ellenkező esetben ugyanis egy politikai ultramontanizmus szükségszerűen a társadalmi szabadság és egyenjogúság megtörésére törekedett (volna). Meg kell állapítanunk továbbá, hogy a protestáns megszólalásokból az a kép domborodik ki, miszerint a *Regnum Marianum* semmiképpen sem tekinthető valami eszményi, ideális dolognak, ha valójában az ezzel a címkével ellátott korabeli katolikus egyházpolitika olyan, nagyon is materiális jelenségeket takar, mint a gyermekek (el)keresztelésében, a katolikus egyházi vagyonbiztosításban, az állami kiadású tankönyvekben, a katolikus szent dolgok tiszteletében egyaránt tetten érhető tevőleges, katolikus érdekű, állami asszisztencia. Az 1870–80-as évek kezdetei után a magyar társadalom 1891-tól tapasztalhatott meg élesedő „kultúrharcos" dinamikát, hogy azután az 1900-as I. katolikus nagygyűlés óta fellendülő, a „megtámadott katolicizmussal" kapcsolatban keltett érzelmi hangulatkeltés tudatos szegmense legyen a magyar társadalom „zsidó-szabadkőműves" érzékenysége kiéleződésének. Ebben az összefüggésben vált 1903 fontos korszakhatárrá. Ekkor fogadta el a Magyarországi Szociáldemokrata Párt

hivatalos programját. Ez egy meglehetősen mechanikus, materialista marxizmus volt, aminek ateizmusa taszította a még mindig vallásosnak (nem nyíltan istentagadónak) számító magyar átlagnépességet. Arról nem is beszélve, hogy internacionalizmusa semmit nem tudott kezdeni a hagyományos magyar társadalom körében uralkodó hazafias szemléletmóddal. Ettől kezdve válhatott a protestáns közvélemény fontos érvévé, hivatkozási alapjává, hogy ha a katolicizmus nem hajlandó a felekezetközi kérdés becsületes megoldására, majd megoldja azt a szociáldemokrácia azon a módon, amelynek sem a katolikusok, sem a protestánsok nem fognak örülni: a Nyugaton (főleg Franciaországban) napirendre kerülő radikális szeparáció útján. A katolikus-protestáns felekezeti vitát ezen a ponton le kell választanunk a szekuláris vitáról. Míg ugyanis az ország szekularizálódó része egyre inkább vallástalan (a szavak szintjén „felekezetsemleges" és az „egyházaktól elválasztott") államot kívánt, a protestáns közvélemény számára nem volt idegen az állam-egyház szétválasztás azon barátságos (angolszász, főleg észak-amerikai típusú) modellje, ahol az egyházaktól elválasztott működésű állam egy igencsak markánsan keresztény társadalom érdekei szerint fejti ki politikai befolyását. Az egymást kölcsönösen blokkoló erők politikai terében kulcsfontosságú lett a szövetségkeresési politika, ahol minden oldal meg kívánta találni saját „jó protestánsait". A történelmi beidegződöttségek miatt ugyanis a magyarországi protestantizmus számára egyformán fontos tényezők voltak a nemzeti egység, valamint az antikatolikus érzékenység. A katolikusokkal szembeni legfőbb protestáns igénnyé az alkotmányos egyházpolitika megerősítése, az 1848. évi XX. tc. alapkritériumának, a bevett vallások teljes egyenlőségének és viszonosságának törvényes bevezetése vált. Az ugyanis protestáns részről nyilvánvaló volt, hogy csakis egy valódi és becsületes katolikus gesztuspolitika tudná lebontani a hagyományos protestáns sérelmi politikát. 1919-ben az összeomlás gyászában egy pillanatra az önmérséklet szükségessége lett uralkodóvá a lelkeken, hogy azután 1920–22-ben, 1924-ig tartó utózöngékkel ismét élesen szegeződjenek egymás ellenében a katolikus-protestáns viszonyban a *Regnum Marianum* és a *Regnum Christianum* gondolatai. Végső soron elmondhatjuk, hogy mindezek a viták a cselekvés konkrét terét (vagy annak hiányát) jelölték ki a kor közjogi szemléletében „az Egyház" vagy az egyházak társadalmi szerepvállalása előtt.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Anka 2018. Anka László: Apponyi Albert 1917-es törvénytervezete a katolikus autonómiáról. *Egyháztörténeti Szemle,* 19. (2018) 3. sz. 21–33.

Baczoni [?] 1893. s. n. [Baczoni Lajos?]: Különfélék. *Debreczeni Protestáns Lap,* 13. (1898) 16. 210.

Baltazár 1919. s. n. [Baltazár Dezső]: Keresztyén Magyarországért! *Lelkészegyesület,* 12. (1919) 38. 484–485.

Bangha 1920. Bangha Béla SJ: *Magyarország újjáépítése és a kereszténység.* Szent István Társulat, Budapest, [1920.]

Baráth 2014. Baráth Béla Levente: *„Földbegyökerezés és égbe fogózás…" A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspök tevékenységének tükrében. (1911–1920)* (Nemzet, egyház, művelődés 10.) Hernád, Sárospatak, 2014.

Bertényi 2016. Ifj. Bertényi Iván: „A lelketeket adjátok az ördögnek, ha a kormánypártra szavaztok". Adalékok az 1896-os választások történetéhez. In Anka László et al. (szerk.): *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére.* L'Harmattan, Budapest, 2016. 320–334.

Bíró–Szilágyi 1949. Bíró Sándor – Szilágyi István (szerk.): *A magyar református egyház története.* Kossuth, Budapest, 1949.

Csibi 2015. Csibi Norbert: *Az országos katolikus nagygyűlések társadalomszervező és közművelődési tevékenysége Magyarországon az első világháború előtt.* Kézirat, doktori (PhD) értekezés, Pécs, 2015.

Csorba 1999. Csorba László: *A vallásalap „jogi természete". Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás Magyarországán 1782–1918.* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Művelődéstörténeti Tanszék, Budapest, 1999.

Erőss 1899. Erőss Lajos: Református axiómák. *Debreczeni Protestáns Lap,* 18. (1898) 2. 13–18.

Erőss 1900. Erőss Lajos: Hangos trombita. *Debreczeni Protestáns Lap,* 20. (1900) 16. 229–232.

Fazekas 2008. Fazekas Csaba: *Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–Magyar Monarchiában.* (Műhelytanulmányok 4.) Miskolci Egye-

tem Politikatudományi Intézet, Miskolc, 2008.

Giczi 2012. Giczi Zsolt: A Regnum Marianum eszméje és a protestánsok a Horthy-korszakban. *Credo,* 18. (2012) 3–4. 41–47.

Halász 1911. Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. *Nyugat,* 4. (1911) 13. 1–17.; 14. 105–124.

Hamar 1907. Hamar István: Regnum Marianum felé. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,* 50. (1907) 40. 625–627.

Határszéli 1898. Határszéli: Összeütközés. *Debreczeni Protestáns Lap,* 18. (1898) 40. 583–585.

Izdenczy 1794. MNL OL I30, Izdenczy József államtanácsos iratai XIII (Erdélyi ügyek) 7. doboz 6. sz. Izdenczy 124. számú vótuma.

KN. *Képviselőházi napló.* [Országgyűlés], Budapest.

Kossuth 1871/1900. Kossuth Lajos: Sokaknak. II. (Visszapillantás 1848-ra.) Turin, 1871. január 12. Közli: *Kossuth Lajos iratai.* VIII. köt. S. a. r. Kossuth Ferenc. Athenaeum, Budapest, 1900. 331–349. Eredeti megjelenés Kossuth Lajos: Újabb levele. *Magyar Ujság,* 1871. január 25. 1–3.

Kovács Á. 2016. Kovács Ábrahám: A skót protestánsok véleménye a magyar egyházakról és a politikáról a reformkori Pesten. In Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben. a 18–19. században. A Carolina Resolutiótól az 1848. évi XX. törvénycikkig.* Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Debrecen, 2016. 211–222.

Kovács K. 2018a. Kovács Kálmán Árpád: *Az erdélyi valláspolitika rendszere az 1760–70-es években.* (METEM Könyvek 81.) METEM, Budapest, 2018.

Kovács K. 2018b. Kovács, Kálmán Árpád: Katolikus-protestáns felekezeti viták a Szent István-i örökség körül 1938-ban. *Rubicon,* 29. (2018) 7–8. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/katolikus_protestans_felekezeti_vitak_a_szent_istvan_i_orokseg_korul_1938_ban/ (Letöltés ideje: 2021. március 1.)

Kovács K. 2019. Kovács Kálmán Árpád: Egyházak. In Makó Imre – Marjanucz László (szerk.): *Hódmezővásárhely története III. A forradalmak időszakától a tanácsrendszer létrejöttéig, 1918–1950.* Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata, Hódmezővásárhely, 2019. 1. kötet, 721–744.

Kovács K. 2021a. Kovács Kálmán Árpád: Mire kötelezi a mai magyarokat a 983 évvel ezelőtti országfelajánlás? (A nemzeti történelem katolikus és protestáns olvasatai 6.) https://egyhazeskozelet.hu/a-nemzeti-tortenelem-katolikus-es-protestans-olvasatai-6/ (Letöltés ideje: 2021. november 2.)

Kovács K. 2021b. Kovács Kálmán Árpád: Ferenc József az apostoli király. In Garaczi Imre (szerk.): *Ibolyától krizantémig. 1867–1920.* (Kárpát-Haza Könyvek) NSKI, Budapest, 2021. 91–103.

Kovács K. 2021c. Kovács Kálmán Árpád: A protestáns autonómia történetisége. A protestáns vallásszabadsági küzdelmek fő tendenciái (1606–1781). *Autonómia és Társadalom,* 1. (2021) 3. (megjelenés alatt)

Kovács K. 2022. Kovács Kálmán Árpád: A protestáns autonómia értéke. A protestáns vallásegyenlőségi küzdelmek fő tendenciái (1781–1921). *Autonómia és Társadalom,* 2. (2022) 1. (készületben)

Lax 1889. Lax: *Debreczeni Protestáns Lap,* 8. (1889) 46. 436–437.; 442–443.

Lendvai 1988. Lendvai L. Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok.* Kossuth, Budapest, 1988.

Ligeti 2018. Ligeti Dávid: Kereszt az egyetemen. Az 1900/1901. évi keresztmozgalom története. In Ujváry Gábor: *Trianon és a magyar felsőoktatás.* I. kötet. VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2018. 9–26.

Nagy 1900. Nagy István: Epilógus a „Református közszellem"-hez. *Debreczeni Protestáns Lap,* 20. (1900) 17. 245–247.; 18. 261–263.; 19. 279–281.; 20. 296–298.

Prohászka 1899/1929. Prohászka Ottokár: Liberalizmus vagy kereszténység? In Prohászka Ottokár: *Az igazság napszámában* (Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái – a továbbiakban *POÖM* – XXI. kötet). S. a. r.: Schütz Antal. Szent István Társulat, Budapest, 1929. 117–118.

Prohászka 1901/1929. Prohászka Ottokár: Személyes politika. *POÖM* XXI. 173–174.

Prohászka 1919. s. n. [Prohászka Ottokár]: Pannonhalma és Debrecen. *Új Nemzedék,* 1. (1919) 60. (december 30.) 1–2.

Ravasz 1915. Aleph [Ravasz László]: Számadás. *Protestáns Szemle,* 26. (1915) 1. 41–51.

Révész 1871a. Révész Imre: Az ugynevezett katholikus autonomiáról. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező,* 2. (1871) 3. 109–116.

Révész 1871b. Révész Imre: A magyar protestáns hitfelekezetek egyházi és iskolai szükségeinek országos költséggel való fedeztetéséről, különös tekintettel a katholikus autonómiai mozgalmakra. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező,* 2. (1871) 5–6. 209–276.; 7–8. 309–471. (sic! 371.)

Sarnyai 2021. Sarnyai Csaba Máté: *Katolikus autonómiaértelmezések (1848–1921).* METEM, Budapest, 2021. (megjelenés alatt)

Schwarczwölder 2021. Schwarczwölder Ádám: „…mert Magyarországon a halál is politizál". A Wekerle-kormány, az egyházpolitikai törvények és Kossuth halála. In Kocsis Annamária (szerk.): *„…a magyar nemzet élő eszményülése" Kossuth Lajos 1867 utáni tevékenysége.* VERITAS – Magyar Napló, Budapest, 2021. 188–212.

Szabó 1896a. Szabó Aladár: Egy érdekes beszéd. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,* 39. (1896) 34. 529–530.

Szabó 1896b. Szabó Aladár: A szent jobbkéz. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,* 39. (1896) 35. 545–546.

Szász 2021. Szász Lajos: *Baltazár Dezső református püspök közéleti és egyházi tevékenysége.* Kézirat, doktori (PhD) értekezés, Budapest, 2021.

Tóth 1991. Tóth Zoltán: A rendi norma és a „keresztyén polgáriasodás". Társadalomtörténeti esszé. *Századvég,* (1991) 2–3. 75–130.

Zadravecz 1928/1967. Zadravecz István: *Titkos napló.* Szerk. és bev. Borsányi György. Kossuth, Budapest, 1967.

Zsilinszky 1907. Zsilinszky Mihály (szerk.): *A magyarhoni protestáns egyház története.* Athenaeum, Budapest, 1907.

The ideas of Regnum Marianum, Regnum Christi and Res publica laico modo separata in protestant public discourse (1871–1925)

ABSTRACT: After a glimpse at the broader history of ideas, this study takes under its microscope the political history of Catholic-Protestant discourses over the idea of *Regnum Marianum* in the period between 1871 and 1925. In these discussions, the key to Christian society, from a Protestant viewpoint, is a Catholic politics of genuine and honest gestures that can dismantle the protestant politics of offenses suffered. In conclusion we can say that these debates marked out the concrete space of action (or lack thereof) in the consideration of common law in the period before the assumption of a social role by the Church or by the churches.
KEYWORDS: Church policy, separation of church and state, Hungarian Catholicism, Hungarian Protestantism, Freemasonry

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.231

MIKLÓS PÉTER

APOSTOLI KIRÁLYOK, SZENT URALKODÓK ÉS A REGNUM MARIANUM

Közelítések a katolicizmus és a magyar állameszme modern kori történetéhez

KIVONAT: A Regnum Marianum-gondolat alapja egyrészt a magyarság ősvallása anyaistenének és főistennőjének tekintett Boldogasszony kultuszából, másrészt a kereszténység Mária-tiszteletéből fakad. A „Magyarország, Mária országa" eszme elsősorban a katolikus hívői közösségek, valamint a katolikus alapú politikai mozgalmak és civil szervezetek számára jelentett sokat. Mivel a modernitásban – s főleg a trianoni béke (1920) után – a katolicizmus arányszáma a hazai felekezetek követői között domináns volt, ez nem kis társadalmi bázist jelentett a Regnum Marianum-eszmét terjesztő katolikus egyház és sajtó számára, s különösen nagy hangsúlyt kapott a második világháború előtti utolsó békeévben, Budapesten megrendezett Eucharisztikus Világkongresszus idején.
KULCSSZAVAK: katolicizmus, Trianon, civil szervezetek, Eucharisztikus Világkongresszus

---

Az András Ferenc, Bereményi Géza és Kertész Ákos által írt, s András Ferenc rendezte *Veri az ördög a feleségét* (1977) című magyar filmszatírában az egyik szereplő, idősebb Kajtár István, a nyugdíjas mozdonyvezető a családjához augusztus 20-ra látogatóba érkező Vetró Géza elvtárssal, szocialista pártállami

funkcionáriussal beszélgetve emlékezik vissza arra, amikor a Szent Jobbot országjáró körútjára szállító Aranyvonatot vezette 1938-ban. Ugyanekkor fölidézi az 1938-as Szent István-évet – a magyar katolicizmus „hármas szentévét" – és az azzal párhuzamosan Budapesten 1938. május 25. és 29. között megrendezett XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszust, amelynek egyik eseményén Eugenio Pacelli bíboros, a későbbi Tiszteletreméltó XII. Piusz pápa tört magyarsággal mondta: „Szuz Maria orszaga".

A fönt említett történet és a film természetesen fikció, a történelmi esemény azonban valós. Hiszen – mint a korabeli sajtó számos tudósításából tudjuk – Pacelli mint XI. Piusz pápa apostoli legátusa és személyes képviselője ezekkel a magyar szavakkal köszöntötte a magyarokat Budapestre érvén: „Éljen az Eucharisztikus Kongresszus! – Éljen Krisztus Király! – Éljen Magyarország Nagyasszonya! – Éljen Szent István Apostoli Király! – Éljen Magyarország!"[1]

A magyar Regnum Marianum, vagyis a Mária országa fogalom mint eszmetörténeti és politikai gondolkodástörténeti tartalom már a korai középkorban, de legkésőbb a XI–XII. század fordulóján, Szent László király korában jelent meg: elsősorban a szimbolikus politika és az egyházpolitika világában. A Regnum Marianum-gondolat alapja egyrészt a magyarság ősvallása anyaistenének, illetve főistennőjének tekintett Boldogasszony kultuszából, másrészt a kereszténység Mária-tiszteletéből fakad. De abból a momentumból is ered – ugyancsak szorosan kapcsolódva a római egyház Mária-kultuszához –, hogy a fiúgyermek híján, s ezáltal vitathatatlan legitimitású trónörökös nélkül elhunyt Szent István király, az államalapító magyar uralkodó 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján bekövetkezett halála előtt koronáját és ezzel jelképesen az országot – legendái és a katolikus hagyomány szerint – Szűz Máriának ajánlotta föl.

A nyugati keresztény Mária-kultusz és hazánknak (mint pontosan meghatározott területtel rendelkező állam és az annak földjén élő emberek összessége) Mária országaként való fölfogása a középkori hazai állameszmét, valamint a katolikus liturgikus hagyománybéli tartalmakat egyaránt meghatározta. Nem-

1 Budapesti Hírlap, 1938. május 24. 2.

csak templomok, plébániák, kolostorok, szerzetesi közösségek, egyházi intézmények, települések, céhek és egyéb társadalmi csoportok ajánlották magukat – Szent Istvánhoz hasonlóan – Szűz Mária oltalmába, de Magyarországot Mária országának, a kereszténység második isteni személye és megváltója, Jézus Krisztus édesanyját pedig Magyarország égi pártfogójának (Patrona Hungariae) tekintették. S ennek egyik tárgyiasulásaként, szimbolikus kifejezéseként és popularizálódásaként a Patrona Hungariae jelképes ábrázolása a középkortól kezdődően évszázadokon keresztül a pénzérmeinken is jelen volt.

A Szűz Mária-tisztelet magyar hagyományvilágáról a legtöbbet Bálint Sándor néprajzkutató, művészettörténész, a koalíciós években kereszténydemokrata parlamenti képviselő műveiből tudhatjuk. Nagyboldogasszony ünnepe kapcsán az alábbiakat fogalmazta meg.

„Nagyboldogasszony, a Lányi-kódex szerint parasztul, továbbá egyes vidékeken még ma is Nagyasszony: Mária mennybemenetelének, aggályoskodó szabatossággal: mennybevételének, egyben az ország Mária oltalmába ajánlásának ünnepe, a legkedvesebb hazai patrocíniumok egyike. Nagyboldogasszony nyolcada, amelybe Szent István napja is beleesik, a magyar egyházi évnek kiemelkedő időszaka. Simonyi Zsigmond utal arra, hogy az ünnepet a vallonok hozzánk hasonlóan Grande Notre Dame, a horvátok pedig Velika Gospa néven emlegetik. Ebből az egyezésből Hetény János jogosan következteti a liturgikus hagyományozódásnak Árpád-kori vallon–magyar–horvát útját. […]

Az ünnepet Székesfehérvárott első szent királyunk is megüli. Egyik alkalommal a Napbaöltözött Asszony nagy jeléről Gellért beszélt István és udvara előtt. Az Érdy-kódex nyilván hazai hagyomány nyomán írja, hogy Gellért »tanácsának intéséből akkoron kele föl, hogy az Szüz Máriát ez Magyarországban Bódogasszonynak, avagy ez világnak Nagyasszonyának hívnák. Szent István király es ez szegény országot Bódogasszony országának nevezé.«

Az Árpád-ház, Árpád megkeresztelkedett hada, nemzetsége így Nagyboldogasszony oltalmába ajánlotta magát. Az országot, vagyis önnön uraságát, uralmát és a királyságot a Szűzanya szimbolikus tulajdonának, Mária örökségének érezte, vallotta. E választásba még nyilván a pogány Boldogasszony-tisztelet, archaikus Emese-hagyomány is közrejátszott: Mária az Árpádoknak menynyei édesanyja és oltalmazó királynéja.

Már Árpád fehéregyházi sírja fölé is a Nagyboldogasszony tiszteletére emeltek templomot, de az ő patrocíniuma alatt állott a székesfehérvári bazilika, királyaink koronázó és temetkező helye, továbbá az esztergomi bazilika, a kalocsai érseki, váci, győri püspöki székesegyház: a szent király alapításai."[2]

A Regnum Marianum-gondolat értelmezéséről két alapvető tanulmány jelent meg: keresztény konzervatív, s részben katolikus apologetikus fundamentumokon a Horthy-korszakban Németh László,[3] míg marxista és materialista alapon a Kádár-éra kellős közepén Bellér Béla tollából.[4]

Mindkét tanulmány áttekinti a Regnum Marianum fogalomtörténeti alakulását a középkortól a barokk korszakon (amikor is a Regnum Marianum-eszme és a Mária-tisztelet fontos eleme volt az egykoron ellenreformációnak nevezett katolikus megújulásnak) keresztül a XX. századig. A jórészt hiteles és megalapozott történeti áttekintés mellett azonban a két szerző megközelítésmódjában ideológiai eltérések vannak.

Úgy vélem, ezt jól kifejezi, hogy Németh László úgy gondolja: „A Mária-tiszteletnek egyes megnyilatkozási formájáról tárgyalva szeretnénk rámutatni arra, hogy a nép Mária-tiszteletének nemzeti színében és érzésében milyen feltűnően nyilatkozott meg a Regnum Marianum szelleme. Könnyen megállapíthatjuk, hogy a barokk korban Magyarországon legkedveltebb Mária-tiszteleti forma a búcsújárás volt. Az ország minden részében alakultak Mária-kegyhelyek, amelyeket a magyar nép áhítatos buzgósággal keresett fel. A zarándokhelyek emlékkönyveiben, búcsúsoknak szánt kiadványaiban olvashatjuk, hogy milyen erős hittel és bizalommal járult a különféle bajokkal sújtott nép, egyesek és községek Mária csodatevő képeihez. A testi betegségek százféle fajtáját sorolják fel és példákkal igazolják, hogy egyesek a kegyhelyen meghallgattatásban részesültek."[5]

Majd levonja a következtetést: „Népünk Mária-tiszteletében tehát a Regnum Marianum alapját, Mária és a magyarság szoros kapcsolatának tudatát,

2 Bálint 1977, 172–173.
3 Németh 1941, 223–292.
4 Bellér 1966, 37–43.
5 Németh 1941, 279.

a Nagyasszony különleges oltalmazó pártfogásának ismeretét megtaláljuk. Sőt amíg a művelt körök a XVIII. század második felének közepétől kezdve az újabb nyugati áramlat, a felvilágosodás következtében egyre inkább elszakadnak az Egyháztól és letérnek a Regnum Marianum erkölcsi síkjáról, addig a nép lelkében tovább hordja a magasztos eszmét."[6]

Szemben a föntebb idézettekkel, Bellér Béla szerint „egy vallási eszme számára természetesen végső fokon közömbös az, hogy a történeti hitelesség milyen fokára támaszkodhatik, vagy támaszkodhatik-e egyáltalán. Az idea ettől függetlenül fejlődik, a társadalmi viszonyok hatása és saját belső törvényei alapján. A Szent István-féle koronafelajánlás fejlődésének első fázisa a Patrona Hungariae, a Magyarok Védasszonya jegyében áll. Ennek alapgondolata a következő: Szent István azáltal, hogy Szűz Máriának felajánlotta az országot, az Istenanya különös támogatását szerezte meg a magyar királyoknak minden külső és belső ellenségükkel szemben. […] István egyébként is szüntelen esdekléssel ajánlotta országát a legendaíró szerint a Szeplőtelen Szűz Máriának."[7]

Bellér Béla tanulmánya végén – hangsúlyozva, hogy szerinte a magyar eszmetörténetben évszázadokig jelen lévő Regnum Marianum-eszme csupán „érdekes történelmi emlék és ideológiatörténeti tanulság" – a következő megállapításra jut. „A vallásos ember számára – a mariológiai vonatkozásokat itt nem érintve – a Magyarok Nagyasszonya tisztelete, amelyben a katolicizmus általános Mária-kultusza olyan sajátos helyi, de korántsem »nemzeti« színeket ölt, mint a németeknél az Unsere Liebe Frau, az olaszoknál a Madonna vagy Nostra Signora, a franciáknál a Notre Dame, bár a Magyarok Nagyasszonya tiszteletéből sosem lett igazi népi kultusz. A nem vallásos ember számára a Magyarok Nagyasszonya, ill. a Regnum Marianum érdekes történelmi emlék és ideológiatörténeti tanulság, mely példázza előtte a régi eszmék szívós életerejét, nagyfokú alkalmazkodási képességét éppúgy, mint kikerülhetetlen pusztulásukat abban a történelmi pillanatban, amikor gazdasági-társadalmi létalapjuk teljesen megszűnt."[8]

6 Németh 1941, 288.
7 Bellér 1966, 37.
8 Bellér 1966, 43.

A Regnum Marianum-gondolat vallási tartalmának egyik megnyilvánulása volt az esztergomi érsek 1857-es máriacelli zarándoklata. Scitovszky János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek ugyanis 1857. szeptember 8-án több mint kétszáz egyházi személy és mintegy huszonötezer világi hívő élén a kegyhely önnállása hétszáz éves évfordulóján Máriacellbe zarándokolt, és egy emlékoszlop fölavatása után annak emlékkönyvébe a következő szövegű pergament helyezte el. „Mária országának kedves polgárai! Ragaszkodjatok Nagyasszonyotokhoz, ki igen gyakran megmutatta nektek, hogy Anyátok. Írám Máriacellben, Kisasszony napján 1857-ben, életemnek közel hetvenkettedik esztendejében. Scitovszky János bíbornok, Magyarország prímása, esztergomi érsek."[9]

A Budapesten megrendezett ötödik országos katolikus nagygyűlés 1904. október 22-i negyedik ülésén, amit a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának – mely szerint Szűz Mária az áteredő bűntől mentesen fogant és jött a világra, s így volt lehetősége arra, hogy a második isteni személyt, Jézus Krisztust a testébe fogadhassa – kimondása évfordulóján tartottak, gróf Majláth Gusztáv Károly erdélyi püspök beszédében a katolikus Mária-tisztelet és a Regnum Marianum-eszme, valamint az apostoli királyi család – vagyis Ferenc József és rokonai – tisztelete között vont párhuzamot. Mint fogalmazott: „Ne csak arra kérjük Szűz Máriát; hogy vegye pártfogásába híveit, terjessze ki áldását azokra is, akik tőle ideig-óráig elfordultak, hogy Mária országa ismét egységes, hatalmas és erős legyen, de tartsa meg hű magyar népét a király iránti szeretetében, ragaszkodásában. Ha szabad ez országban – és sajnos, hogy szabad – a királyi család iránti tiszteletet, ragaszkodást mindenféle eszközökkel gyöngíteni: úgy szabad legyen az ország katolikusainak is, ha nagygyűlésen összegyűlnek, minden eszközzel a magyar nép hagyományos erényét, a király iránti hűségét erősíteni. Imádkozni fogunk érte, hogy az Isten uralkodónknak utolsó éveit tegye boldogokká és lássa népét, megelégedettnek. Imádkozni fogunk különösen azokért, akik szívéhez legközelebb állanak, mert tudjuk, hogy azok velünk is együttéreznek. Hiába akarják azt elhitetni, hogy ez nincsen így. Én tudom, hogy a nagygyűlés velem együtt érez, midőn azt mondom, hogy ők is velünk együtt éreznek."[10]

9 Vasárnapi Újság, 1858. szeptember 5. 424–425.
10 Budapesti Hírlap, 1904. október 23. 6.

A Katolikus Néppárt egyik egyesületi formában működő háttérszervezete, a Katolikus Népszövetség 1911 márciusában tartott debreceni gyűlésének megnyitóbeszédét Kunszerics Gy. Ferenc mondta, aki az antiszemita és szabadkőműves-ellenes retorikai elemeket sem mellőző szónoklatában a Katolikus Néppárt és a politikai katolicizmus szellemiségét képviselve a katolikus közéleti tevékenységet mint a Regnum Marianumért való cselekvési programot éltette.

„A költőnek szavai már beváltak »apáid földje nem honod.« Pedig nem is olyan régen még azt mondottuk, hogy Magyarország Mária országa, hogy Magyarország a magyaroké s nem a betolakodott s furfanggal hatalomra szert tett idegeneké. Nem is olyan régen még a mi szavunk volt az irányadó, de ma másként vagyunk. Ma papjainkat, vezető embereinket lépten-nyomon támadják s ha igazaink védelmére »Katholikus Népszövetséget« merünk alakítani, úgy a vallási béke megzavarásával vádolnak. Nem, mi nem támadjuk a más hitét, a más vallását, sőt minden keresztényt szívesen látunk, ha részt óhajt venni abban a harcban, mely ellenünk oly vehemenciával foly, szívesen látunk mindenkit a kereszténység védelmében. Nekünk csak egy célunk van: az erős, boldog és keresztény Magyarország megalakítása. S hogy ezt minél előbb elérhessük, állítsunk a tűzzel szemben vizet, a méreggel szemben mérget, a szabadkőművesség és szociáldemokráciával szemben Katholikus Népszövetséget. Ha a Katholikus Népszövetség hatalmas lesz, ha ez a népszövetség néhány millió taggal fog rendelkezni, úgy remélhetjük a dicső idők visszatértét, a Mária-lobogók büszke lobogását, a Regnum Marianumot" – hangzott el a debreceni katolikus gyűlés megnyitó beszédében.[11]

Notter Antal, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem professzora, az egyházjog, a római jog és a jogtörténet egyetemi tanára *Nemzeti egység és katholicizmus* címmel írt hosszú tanulmányt 1913-ban a *Magyar Kultúra* című katolikus elkötelezettségű folyóirat hasábjain. Írásában visszautasítja a protestáns vallási vezetők és a korabeli liberális politikusok azon, akkoriban elterjedt álláspontját, amely szerint a katolicizmus „nem eléggé" magyar nemzeti elkötelezettségű felekezet, a Regnum Marianum-eszme hangoztatása pedig – mi-

11 Görög Katholikus Szemle, 1911. március 12. 5.

vel a protestánsok Szűz Mária és a szentek kultuszát elvetik – nem szolgálja a magyarság egységét, sőt annak csak a további fragmentálódásához járul hozzá.

„A »regnum Marianum« neve gyakran csendül meg a magyar katolikusnak ajakán, mint büszke emléke a múltnak és mint biztató reménye a jövőnek. De valahányszor e szót kiejti, szende örömét megzavarja egy bántó ellenkezés. Fürge tollak sercegése és ékes nyelvek szava a tiltakozás kórusává folyik össze. A »regnum Marianum« eszméje ellen mint valami államromboló és nemzetbontó eszme ellen ideges türelmetlenséggel sorakoznak mindazok, kiknek elvei és eszményei idegenek a »regnum Marianum« gondolatvilágától.

A »regnum Marianum« tudniillik a katolicizmus uralmát jelenti Magyarországon. A múltban ez tény volt, a jövőre nézve minden meggyőződéses katolikusnak óhaja. Mint a múlt idők tényét bizonyos fenntartásokkal és vádakkal elfogadják a másnézetűek is, de mint a jövőre való program ellen elszántan harcolnak. A katolicizmus uralma ellen küzdenek, mert féltik tőle mint szerintük téves vallástól az igazságot és féltik tőle a magyar nemzet egységét. Ami ez utóbbit illeti: a katolicizmus uralma – mondják – feldúlná a nemzet békéjét s ezzel a nemzet erkölcsi egységét. Sőt nemcsak a katolicizmus uralma, hanem már a katolikus öntudat minden nyilvánulása is nemzeti szempontból kárhozatos. A katolikus egyesületi, irodalmi s tudományos élet, a katolikus iskola mind-mind egy kárhozatos felekezeti szellem uralmának tényezői; kárhozatos, mert a másvallásúakban hasonló felekezeti törekvéseket vált ki s ekképp az egységes nemzeti tudat helyébe a felekezeti tudatot tévén, a nemzetet a formailag létező közjogi egység mellett tényleg felekezeti jellegű népdarabokra tagolja" – írta dolgozatában a jogászprofesszor.[12]

Notter Antal írásában azt is hangsúlyozza, hogy a nemzeti szabadelvűség talaján állva a Regnum Marianum szellemisége nem az 1848-ig fönnálló katolikus államvallási státusz visszaállítását vagy jogi kényszert jelent, hanem a katolikus világnézeti, jogi, tudományos és művészeti tartalmak és értékek szabad terjesztésének a lehetőségét. Mint megfogalmazta: „A »regnum Marianum« a magyar katolikusoknak sem ma, sem a jövőre nézve nem jelenthet egy jogi kényszerrel megvalósítandó katolikus uralmat, hanem csakis ezt: polgártársa-

12 Notter 1913, 7.

inkat meggyőzni a katolicizmus igazságáról, az egyént boldogító, a nemzetet erősítő voltáról; ismertetni a katolicizmus világnézeti, jogi, szociális, művészeti kincseit. Ily meggyőzéshez, ily propagandához pedig a magyar katolicizmusnak épp oly joga van, mint bármely ez országban levő egyéb eszmeiránynak. Ha egyéb világnézeti propagandák, ha a szociális és gazdasági irányzatok propagandája megengedett s a nemzet erkölcsi egységére nem veszedelmes, akkor a katolikus világnézet propagandája sem az. Csak a szellem fegyvereivel folyjék e propaganda; de ezektől a katolikusokat eltiltani nem szabad és nem lehet."[13]

Horthy Miklósnak az 1920-as évek elején egyik fő katolikus támogatója a konzervatív ferences szerzetes, Zadravecz István volt. A nagy hatású szónok Zadravecz páter nyilvános beszédeiben és írásaiban gyakran párhuzamot vont a Szegedről való indulás hasonlatából kiindulva a kormányzó Hunyadi János és Horthy Miklós, valamint – elég szerénytelen módon – a ferences Kapisztrán Szent János és saját maga között. Egyik ima- és elmélkedőkönyvében a magyar nemzet harcairól „a tizenhárom vármegyés csonkaságban" lévő Magyarország kapcsán a következőképp fogalmazott: „[a] létért folyt a harc – de hányszor. Magyarország, Regnum Marianum létéért… Török-, tatárdúlások és egyéb veszedelmek idején. Különösen a másfél százados török viaskodásban… Akkor láttunk Hunyadiakat rózsafüzéres karddal harcolni, akkor vonultak Budáról, Szegedről, Duna-Tisza tájairól Kapisztrán seregei…"[14]

Az 1926 szeptemberében Hanauer Á. István váci püspök védnökségével, a helyi katolikus egyesületek szervezésében megrendezett újpesti katolikus gyűlésen a megnyitó szónoklatot a közismerten katolikus elkötelezettségű Huszár Károly egykori miniszterelnök tartotta. A gyűlésen egyébként a Horthy-kor egyik vezető politikusa, Vass József kalocsai nagyprépost, miniszerelnök-helyettes, népjóléti és munkaügyi miniszter is részt vett és beszédet mondott. Huszár „kifejtette beszédében, hogy az a nép, amely hitét veszti, csordává lesz és nem teljesíti többé a kötelességét. Részletesen foglalkozott a katolikus mozgalommal és hangoztatta, senki sem kívánhatja a katolikusoktól, hogy Mária országában ne ragaszkodjanak jogaikhoz."[15]

13 Notter 1913, 9.
14 Zadravecz 1931, 84–85.
15 Nemzeti Újság, 1924. szeptember 14. 8.

A volt kormányfő beszéde után Hanauer Á. István váci megyéspüspök szólt az egybegyűltekhez. A főpap már nemcsak a Regnum Marianum mellett tett hitet, hanem kifejezetten Jézus Krisztus országának e világi – és kifejezetten magyarországi – megvalósításának szükségességéről beszélt. Mint mondta: „A katolikus hitélet fellendülését várjuk ettől a gyűléstől, mint ahogy fellendülést várunk az egész országban. Jézus Krisztus királyságáról beszéltek ma a templomban s én ehhez csak azt fűzöm hozzá, hogy Krisztus királyságát nem csupán a templomban kell elismernünk, hanem a közéletben is ezt el kell ismertetni, az emberiséggel is."[16]

A budapesti Középponti Katolikus Kör 1938 februárjában, alapításának ötvenedik évfordulója alkalmából jubileumi hangversenyt rendezett. Ezen az eseményen Hindy Zoltán, a kör vezetője, a Magánalkalmazottak Biztosító Intézetének vezérigazgatója mondott ünnepi beszédet. Beszédében a történelmi Magyarország megszűnése, a világháborús vereség és a trianoni békediktátum egyik közvetlen előzményeként tekintett az 1890-es években bevezetett egyházpolitikai törvényekre. Ezek ugyanis – vélte Hindy – megalapozták Szűz Mária országa összeomlását, s szerinte csak az 1920 után szerveződő keresztény nemzeti kurzus hozhat erre a problémára megoldást.

Hindy Zoltán szavaival: „Ötven év nagy idő: egy darab történelem. Mégis azt lehetne mondani: Debuisset pridem.[17] Ha már száz évet ünnepelnénk, talán a történelem másként alakult, volna. Szűz Mária országa és Szent István birodalma túlságosan bízott az égi segítségben és csak akkor akart gátakat emelni, amikor már késő volt. Amikor az egyház világi híveinek megszervezését megkezdte, már késő volt: megszülettek azok a rendelkezések, amelyeknek bírálatába most nem bocsátkozom. Közülök csak egyet ragadok ki, amely lehetővé tette, hogy a házasság szentségéből polgári jogügylet válhassék. A folyamat vége a rettenetes összeomlás volt. Ebben az a vigasztaló, hogy utána a keresztény eszme kétezer éves igazságának nagyszerű újjászületése következett be."[18]

16 Nemzeti Újság, 1924. szeptember 14. 8.
17 Már hamarabb kellett volna.
18 Nemzeti Újság, 1938. február 16. 10.

Mint az közismert, Horthy Miklós gyakorló református volt. A protestáns kormányzó mellett a Horthy-korszak nagy részében a miniszterelnök nem a katolikus felekezethez tartozott: Bethlen István (1921–1931) és Darányi Kálmán (1936–1938) református, Gömbös Gyula (1932–1936) evangélikus vallású volt. Bár a politikai elitben a protestáns felekezet túlreprezentált volt, a kormányzó és kormányfői több minisztériumban is ügyeltek a tisztségviselők vallási hovatartozására. Ennek jegyében – tekintettel a legnagyobb lélekszámú katolikus egyházra – például gyakorlat volt, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszteri széket katolikus vallású politikussal töltötték be. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium első (katolikus) ügyosztálya élén mindig katolikus lelkész állt, de a közoktatási osztály vezetését is gyakran katolikus szerzetespap látta el.

A kormányzó református felekezethez való tartozása ellenére az állam(fő)i reprezentáció és szimbolikus aktusok síkján igyekezett a lehető legjobban akkulturálódni a magyarság többségét magába foglaló katolicizmus vallási szokás- és rítusrendszeréhez.[19] Erre jó példa az 1938-as hármas szentév eseménysorozata. A magyar állam és a katolikus egyház ekkor közösen ünnepelte az államalapító király halálának kilencszázadik évfordulóját és az egyetemes katolikus világegyház nagy ünnepét, az Eucharisztikus Világkongresszust, valamint a magyar katolikusok megemlékeztek az ország kilencszáz évvel korábbi Szűz Máriának való felajánlásáról. „Rendkívüli magas kitüntetés volt ez a számunkra – írta visszaemlékezésében a kormányzó –, amit méltóan meg is becsültünk. A bíboros államtitkár úr nem sajnálta a fáradtságot, hogy a sok nyelven kívül, melyet folyékonyan beszélt, még a mi nyelvünket is megtanulja. Aki részt vett a Hősök terén az ezredéves emlékmű előtt tartott főpapi misén, aki látta az esti körmenetet a Dunán, amint a legméltóságosabb oltáriszentség kivilágított hajón vonult fel számos más hajó kíséretében a fényárban úszó partok között, az ezeket a mélységesen megkapó élményeket sohasem fogja elfeledni."[20]

A fönti sorokból érződik, hogy – a kötelező protokolláris részvételen túl – át tudta érezni, hogy a többmilliós magyar katolikus hívőseregnek milyen nagy lelki táplálékot és erőt ad ez a szakrális esemény – a kedvezőtlen külpolitikai viszonyok

19 Miklós 2007, 205–212.
20 Horthy 1990, 205–206.

(Hitler az immár Magyarországgal határos Németország katolikusainak megtiltotta a világkongresszuson való részvételt) és az aggasztó belpolitikai tendenciák (a társadalom egyes csoportjainak radikalizálódása, a nyilasok és nemzetiszocialisták politikai térfoglalása) ellenére is. 1938. május 25-én este Horthy a pápai legátus (teljhatalmú pápai megbízott), a már említett Eugenio Pacelli tiszteletére pohárköszöntőt mondott. Köszöntőjében a magyar állam és a katolikus egyházat irányító Apostoli Szentszék közötti jó kapcsolatról és annak történelmi előzményeiről beszélt. „Magyarország hálatelt szívvel őrzi Szent Péter utódjának emlékét, akik történelmének sorsdöntő óráiban, többek között ennek az ősi városnak [Buda 1686. évi] felszabadítása idején, értékes segítségükben és támogatásukban részesítették. Ugyanattól a hálától vezettetve, mint a múltban, Magyarország mindig meg fogja becsülni az atyai jóindulat érzelmeit, amelyet a Szentatya iránta tanúsít. Azok a szerencsés és szoros kapcsolatok, amelyek minket a Szentszékkel évszázadok óta összefűznek, jelentik a jövő egyik legbiztosabb zálogát. Ettől a szilárd meggyőződéstől eltelve emelem poharamat a Pápa Őszentségének fennkölt személyiségére s Eminenciád egészségére."[21]

Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása a magyar papság és magyar katolikusság nevében latin nyelvű beszéddel köszöntötte a pápa képviselőjét a budai várban, a koronázó Mátyás-templomban 1938 májusában. Ebben a Regnum Marianum-eszme és pápasághoz való hűség gondolata is előkerült, amikor a magyar katolikus egyház feje a következő szavakat mondta a pápai legátusnak. „Főmagasságú és Főtisztelendő Legátus Úr! Legmélyebben tisztelt Uram! Ebben a Magyarország Nagyasszonyának szentelt ősi templomban, amelyben a mi apostoli királyaink a koronázás ünnepélyes szertartásával szokták a hatalom teljességét elnyerni, amelyet joggal nevezhetünk Mária országa örök jelképének, Magyarország egyházainak főpapjai, főmagasságú és nagyméltóságú vendégeink jelenlétében a megkülönböztetett tiszteletnek és hálának érzéseit tárják fel és terjesztik Főmagasságod és Főtisztelendőséged és Általa a római Pápa, a mi közös atyánk elé. Katolikus és apostoli hitünket, vagyis azt, amit Krisztus az »egy szükséges«-nek mondott, a római

21 NEK Emlékkönyv 1938, 125.

pápáknak köszönhetjük, akik nemzetünket és hazánkat kezdettől fogva mindig különös atyai szeretettel karolták fel; a római pápáktól kaptuk keresztény és nyugati művelődésünket; a római pápák mindig segítő karjukat nyújtották felénk, valahányszor az idők és viszonyok mostohaságai miatt akár hitünk, akár nemzetünk jóléte, vagy élete forgott veszélyben."[22]

A hercegprímás üdvözlő szavaira a pápai legátus szintén latin nyelven válaszolt. Mint a korabeli sajtótudósításból kiderül: „Beszédének elején abból a kapcsolatból indult ki, amely Magyarország és a Szentszék között mindig megvolt, attól a pillanattól kezdve, mikor II. Szilveszter pápa koronát küldött a magyarok első szent királyának egész a mai napig, a most uralkodó pápáig, aki különös jóindulattal viseltetik Magyarország iránt. A pápa ideküldötte őt erre a kongresszusra, amely idejében hármas vonatkozású: május havában tartják, Mária hónapjában, aki a Regnum Marianum védőasszonya; közvetlen Pünkösd előtt, amely a Szentlélek ünnepe, aki kiárasztja kegyelmeit az egyházra és végül közvetlen a Szent István-centenárium előtt, amellyel a pápa össze akarta kapcsolni a kongresszus nagyjelentőségű eseményeit. Ez a kongresszus hódolat az Eucharisztia, Krisztus Király előtt, akinek bölcsessége és igazsága kormányozza a világot az egyház révén. Isten áldását kéri egész Magyarországra és a kongresszus összes résztvevőire és kívánja, hogy ennek a kongresszusnak nagy lelki sikerei legyenek."[23]

Eugenio Pacelli bíboros az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus zárómiséjén elmondott búcsúbeszédében szintén előkerült a Magyarország mint Mária országa gondolat. „Kedves magyar testvéreim! Boldogan viszem hírül Őszentségének, milyen lelkes és méltó ünnepségnek voltunk tanúi a magyar fővárosban. Köszönetet mondok mindazoknak, akik a kongresszus előkészítésében és lefolytatásában részt vettek. Különösen ki akarom még emelni a magyar közönség példátlanul fegyelmezett magatartását. Kívánom, hogy a szép napok emléke soha el ne vesszen és mindnyájunkon a Szentséges Jézus áldása legyen életben és halálban. Dícsértessék az Úr Jézus Krisztus! Éljen Mária országa!" – zárta le a kongresszust a főpap.[24]

22 Esti Újság, 1938. május 24. 3.
23 Budapesti Hírlap, 1938. május 24. 2.
24 Budapesti Hírlap, 1938. május 31. 3.

A magyarországi kommunista diktatúra kiépülését közvetlenül megelőző időszakban, a koalíciós évek végén, 1947. augusztus 15. és 1948. december 8. között rendezte meg a hazai katolikus egyház a Boldogasszony-évet. Ezt Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország utolsó hercegprímása kezdeményezte, s az általa remélt új, keresztény alapú magyar társadalom építésére való buzdítás volt vele a célja. Az országos jellegű, nagy tömegeket vonzó (ennek egyik jeleként 1948. május 30-án mintegy kétszázötvenezer ember vett részt a Szent István-bazilika előtt, az egy évtizeddel korábban Budapesten megrendezett Eucharisztikus Világkongresszusra emlékező szentmisén) és hatalmas sajtónyilvánossággal megrendezett eseménysorozat[25] közvetlenül hozzájárult a katolicizmus elleni kommunista támadások 1948 végi megindulásához és a Mindszenty elleni koncepciós per megkonstruálásához.

1947. október 4. és 7. között a fővárosban Nemzeti Mária-kongresszust rendeztek. A kongresszus programadó beszédét Mindszenty József mondta. Az erről a szónoklatról a korabeli katolikus sajtóban megjelent tudósítás címe is sokatmondó: *Mária országa nem veszhet el.* A főpap fölidézte nyári kanadai látogatását, részvételét az ottawai Mária-kongresszuson és annak egyik epizódját, amelyben a Regnum Marianum gondolata is megjelent.

„Az amerikai magyarok, mint ahogy ezt mindenütt tapasztalhattam – mondotta a hercegprímás – mélyen együttéreznek Mária országával, szegény Magyarországgal. Az egyik amerikai városban, a város bejáratánál a közlekedési rendőrség parancsnoka várt rám, akit, bár mint angol embert jelentettek be, mégis két magyar mondatot olvasott fel papirosról üdvözlésemre. Gondoltam, szép dolog egy angoltól, hogy a szegény magyar vendégnek magyar nyelven mond köszöntőt. Mikor azután a templomi szószékről leléptem és a háború sújtotta Magyarország sorsát siratta az egész templom, megpillantottam a szószék lejáratánál az előbb említett rendőrparancsnokot. S mintha mélyen a szívéből tört volna fel e mondat, helyes magyarsággal így kiáltott fel: »Ne tessék félni, Mária országa nem veszhet el!« S mikor megkérdeztem ezután a rendőrparancsnokot, hogy a szegény Hazának melyik falujában látta meg a napvilá-

25 Két lapja is volt a tematikus évben: a *Boldogasszony Éve* és a *Dolgozók Nagyasszonya* című orgánumok.

got, így szólt: »Abaújban!« Így fejezte be beszédét a mélyen megindult hívők sokasága előtt ezután a Kardinális: Az a fontos, hogy az ember rátaláljon rejtett magyarságára, mint ahogy akkor az amerikai rendőrparancsnok rátalált. Illeszszük be e rövid mondatot mi is a Kongresszus jelszavának: Mária országa nem veszhet el!"[26]

A Regnum Marianum-gondolat történetéből vett néhány föntebb említett mozaikkockaszerű idézet és példa alapján is megállapítható, hogy a Magyarország Mária országa-eszme elsősorban a katolikus hívői közösségek, valamint a katolikus alapú politikai mozgalmak és civil szervezetek számára jelentett sokat. Mivel a modernitásban – s főleg Trianon után – a katolicizmus arányszáma a hazai felekezetek követői között domináns volt, ez nem kis társadalmi bázist jelentett a Regnum Marianum-eszmét terjesztő katolikus egyház és katolikus sajtó számára. A protestáns felekezetek reprezentánsai – még az interbellikus időszakban is, amikor az államfő végig, a kormányfők pedig hosszú éveken keresztül protestáns vallásúak voltak – a felekezeti béke megbontásának lehetőségét látták a Regnum Marianum-eszme hangoztatásában. Ez Trianon után a katolikus oldalon fölerősödött, s különösen nagy hangsúlyt kapott a második világháború előtti utolsó békeévben, a Budapesten megrendezett Eucharisztikus Világkongresszus idején.

26 Új Ember, 1947. október 12. 5.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bálint 1977. Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából.* II. kötet. Szent István Társulat, Budapest, 1977.

Bellér 1966. Bellér Béla: „Regnum Marianum". *Világosság,* 7. (1966) 1. 37–43.

Horthy 1990. Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Európa, Budapest, 1990.

Miklós 2007. Miklós Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. *Egyháztörténeti Szemle,* 8. (2007) 2. 205–212.

NEK Emlékkönyv 1938. *A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve.* Közrebocsátja: a kongresszus előkészítő főbizottsága. Szent István Társulat, Budapest, 1938.

Németh 1941. Németh László: A Regnum Marianum államesze. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv,* 4. (1940–41) 223–292.

Notter 1913. Notter Antal: Nemzeti egység és katholicizmus. *Magyar Kultúra,* (1913) 1. 6–9.

Zadravecz 1931. Zadravecz István: *Szerafi szárnyakon. Ima- és elmélkedőkönyv.* Magyar Szentföld, Budapest, 1931.

HIVATKOZOTT KORABELI SAJTÓ

Budapesti Hírlap, 1904. október 23.

Budapesti Hírlap, 1938. május 24.

Budapesti Hírlap, 1938. május 31.

Esti Újság, 1938. május 24.

Görög Katholikus Szemle, 1911. március 12.

Nemzeti Újság, 1924. szeptember 14.

Nemzeti Újság, 1938. február 16.

Új Ember, 1947. október 12. 5.

Vasárnapi Újság, 1858. szeptember 5.

Apostolic kings, holy rulers, and *Regnum Marianum*: Approaches to the modern history of Catholicism and the Hungarian idea of state

ABSTRACT: The basis of the idea of *Regnum Marianum* is the cult of the chief mother goddess, the Blessed Mother of the ancient pagan Hungarian religion on the one hand, and the Christian cult of Mary, on the other. In modern times, the idea of Hungary as the Kingdom of Mary was most important for Catholic religious communities, and Catholicism-based movements and civil organizations. Since in the modern age, especially after the Trianon Treaty (1920), the dominant denomination in Hungary was Catholic, this fact provided a significant social basis for the Catholic Church and press that spread the idea of *Regnum Marianum*, which became particularly emphasized in the last year of peace before World War II, at the Eucharistic World Congress organized in Budapest.

KEYWORDS: Catholicism, Trianon, civil organizations, Eucharistic World Congress

HTTPS://DOI.ORG/10.53644/MKI.RM.2022.249

SCHEFFER MIKLÓS

A XX. SZÁZADI KERESZTÉNY MISZTIKA A REGNUM MARIANUM-ESZME FÉNYÉBEN

KIVONAT: A Regnum Marianum-eszme nemcsak történelmi, művészettörténeti, irodalmi szempontból vizsgálható, hanem az egyháztörténelem, teológia egy különös szegmense, a keresztény misztika összefüggésében is. A nem is olyan távoli múltban több szent vagy szent életű személy kapott olyan – egyházi szóhasználattal – természetfeletti eredetű magánkinyilatkoztatást, amelyben közvetve vagy egészen konkrétan kap említést Magyarország mint Mária országa. A tanulmány nem természettudományos magyarázatot keres a jelenségekre, hanem a látomások, üzenetek tartalmát, a Regnum Marianum-eszmével való kapcsolatát, egyházilag dokumentált vizsgálatát és társadalmi hatásait kívánja bemutatni.
KULCSSZAVAK: misztika, magánkinyilatkoztatás, természetfeletti, jelenés, Szűz Mária, látnok, stigma, egyháztörténet, Magyarország, Mária országa

---

Bevezetés

Jelen tanulmány témája tudományosan kevésbé megfogható jelenségek gyűjteménye; csodák, látomások, misztikus élmények, rejtélyes testi jegyek megjelenése. A tudományos világ vagy kritikusan, szkeptikusan viszonyul a kérdéshez, vagy figyelmen kívül hagyja. Sokan viszont a tudomány jelenlegi állása

szerinti módszerekkel próbálják magyarázni a nem mindennapi jelenségeket. Hogy mekkora sikerrel, az tárgyalandó témánkhoz nem tartozik, de annyi elmondható, hogy a tudomány gyanakvása bizonyos értelemben segítségére van a misztikus események vizsgálatának, legalábbis annyiban, hogy segít kiszűrni a csalókat, továbbá a tudomány részéről az is eredmény, ha nincs eredmény, vagyis egy bizonyos természetfelettinek nevezett jelenségről becsülettel kijelenti, hogy elismeri valódiságát, de nem tudja megmagyarázni.

Állítólag Newton mondta: „Aki belekortyol a tudomány kelyhébe, ateista lesz, aki kiissza, a kehely alján megleli Istent." Írásom nem próbálja meg tudományos szemszögből bemutatni a választott témát, csupán magát a jelenséget ismerteti a keresztény látnokok állításaira és a róluk szóló egyházi vizsgálatok fellelhető adataira hagyatkozva, de úgy gondolom, az olvasó-befogadó fél számára a legjobb utat a megértéshez a hit nyújthatja. Azok számára, akik ezzel nem rendelkeznek, a természetfeletti események dokumentált hatástörténete jelenthet értékelhető információt, melyre mindig külön kitérek.

Az egyháztörténelem számtalan nevezetes eseményének, így szerzetesrendek megalakulásának, lelkiségi mozgalmak megszületésének, egyházi rendelkezéseknek volt indító pontja egy bizonyos személy misztikus élménye. Szent Norbert látomás hatására lépett a premontrei közösség megalapításának útjára[1], Szent Ferencet több misztikus behatás is késztette a világi élet elhagyására, rendjének életre hívására.[2] Boldog Özséb legendájában is égi üzenet adta a késztetést a pilisi remeték összegyűjtésére.[3] Labouré Szent Katalin irgalmas rendi nővér 1830-as látomása alapján alapította a Szűz Mária Gyermekeinek Társulatát.[4] XIII. Leó pápa Szent Mihály arkangyalhoz intézett imájának születése szintén misztikus élményhez köthető.[5] A példákból is látható, hogy ezek a jelenségek nemcsak a régmúlt, hanem az újabb korok egyházi életének is részét képezik.

1 Diós 2009, 235–237.
2 Lásd Balányi 1925, 26–27.
3 P. Gyéressy 2016, 35–42.
4 Tengely 2014, 120
5 Török 2011, 1.

Azokat a személyeket, akik részesültek természetfeletti élményekben, a katolikus egyház misztikusoknak nevezi. A misztika szó a görög müsztikosz (misztériummal kapcsolatos) kifejezésből származik. Általában a racionális tudatot és a természetes úton való megismerést meghaladó, közvetlen, transzcendens megismerést jelenti. A katolikus lelkiség számára ez a transzcendens út a lélek Istenhez való fölemelkedése. Más megközelítésben a gyakorlati teológiának az aszketikával rokon része. Tárgya a misztikus élet, a misztikus megismerés. A misztika a latin theologia mystica (misztikus teológia) kifejezésből önállósult a XVII. században.[6]

A természetfeletti istenélmény során a halandó ember – aki erre méltónak bizonyult – abban a kegyelemben részesül, hogy egy vagy akár több alkalommal titokzatos információközlést, látomást él meg. Ezzel kapcsolatban a katolikus teológia háromféle látást/észlelést különböztet meg:

- A látás első foka az érzékelő látás (visio sensibilis) a jelenvaló földi világ észlelése, aminek alapfeltételei a megfelelő érzékszerv és a fény. De idesorolandó az a fizikailag meg nem magyarázható, mégis hús-vér valóságnak tetsző látomás is, mely során egy nem földi személy – például Szűz Mária – jelenik meg a földi lét törvényei és keretei közt.
- A belső látás (visio imaginativa) következik, de ez nem egyenlő a képzelettel, hanem a lelket az érzékfeletti valóságból eredő impulzus éri, és az érzékek számára megnyílik a természetfeletti. A személy belső látással kezd látni. Ennek során a valóság mélyebb, rejtettebb kiterjedései válnak láthatóvá.
- Az értelmi látás (visio intellectualis) képek nélkül érti meg az eseményt, a misztériumokat. Ez a „látás" legmagasabb foka, a földi, anyagi létben a misztika legfelső szintje.[7]

A háromféle kapcsolati forma közös jellemzője, hogy ezeket az egyház, hosszú és alapos vizsgálati eljárás és pozitív elbírálás keretében, elismeri a hiteles magánkinyilatkoztatás eszközének. Amennyiben a megvizsgált jelenések, üzenetek, szózatok nem egyeznek a katolikus egyház teológiai tanításával, az adott jelenséget nem tekinti égi forrásnak.

6 Vö. Diós–Viczián 1993–2014, IX. 245.
7 Diós–Viczián 1993–2014, VII. 685–687.; Trikal 1931, 155.

Mit jelent a magánkinyilatkoztatás fogalma a katolikus egyház tanítása szerint? Az egyház megkülönbözteti a hivatalos kinyilatkoztatást a magánkinyilatkoztatástól. A hivatalos kinyilatkoztatás Istennek az egész emberiség részére szóló tevékenységét jelenti, mely az Ó- és Újszövetségből álló Szentírásban testesült meg írott formában. Isten fokozatosan tárja fel önmagát az emberiségnek, egészen addig, amikor maga is emberré válik, azzal a céllal, hogy Jézus Krisztus által az egész világot magához vonja és egyesítse magával. Az Újszövetségben a kinyilatkoztatás lezárult. Mindemellett János evangéliumának tanúsága szerint Jézus búcsúbeszédében ezt mondta: „Még sok mondanivalóm volna, de most nem tudjátok elviselni. Amikor azonban eljön Ő, az igazság Lelke, bevezet titeket a teljes igazságba." (Jn 16,12–13)[8]

A magánkinyilatkoztatás tekintélye lényegesen különbözik a hivatalos kinyilatkoztatásétól. Míg a hivatalos kinyilatkoztatást a hívő köteles hinni és vallani, addig a magánkinyilatkoztatásnál ez nem követelmény, még ha annak hitelességét el is ismerte az egyház. Segítséget nyújthat az evangélium, Isten üdvtörténeti tervének jobb megértéséhez és megéléséhez egy adott történelmi korban, de a felkínált segítség használata nem kötelező. A népi jámborsághoz kötődnek, és arra is hatnak vissza, új erőt és lendületet adhatnak számára.[9]

A magánkinyilatkoztatás egyházi jóváhagyása három elemet tartalmaz: a szóban forgó üzenetben nincs semmi, ami a hittel és a jó erkölcsökkel ellenkezne; nyilvánosságra hozható; s a hívők felhatalmazást nyernek arra, hogy okosan elfogadják.[10]

Az egyháztörténelem több, híres misztikusa, misztikus teológusa közül említsünk meg néhányat:

Az V–VI. század fordulóján élt az egyik legjelentősebb ókeresztény íróként számontartott Dionüsziosz Areopagitész vagy magyarosan: Areopagita Dénes. Négykötetes műve a *Mennyei hierarchia, az Egyházi hierarchia,* az *Isteni nevek* és a *Misztikus teológia*. Személyét az Apostolok cselekedeteinek 17,34 részében olvashatók szerint sokáig Pál apostol egyik tanítványával azonosították. Innen

8 Ratzinger 2000, 40–41.
9 Ratzinger 2000, 43–44.
10 Ratzinger 2000, 43.

ered az irodalomtörténetben használatos neve, de hogy emögött ki rejtőzik, az már kideríthetetlen. Az evangéliumi megfeleltetés nagyban hozzájárult műveinek ismertségéhez és tekintélyéhez.[11]

A középkorból említést érdemel Guillaume de Saint Thierry, a Saint Thierry bencés kolostor apátja. Misztikus teológusként tartalmas dogmatikai és misztikus művei mellett számos vitairata maradt fenn, valamint megírta Szent Bernát életét is.[12]

A késő középkor–kora újkor, de talán az egész egyháztörténelem egyik legnagyobb misztikusa a spanyol karmelita apáca, Avilai Nagy Szent Teréz (1515–1582). Az 1550-es évektől a szemlélődő imádságban töltött belső élete misztikus magasságokba emelkedett. Isten valósága olyan erővel tört rá, hogy a kín és gyönyörűség gyakran egyszerre kerítette hatalmába. Többször látták őt a templomban levitál, miközben arcából különös fény sugárzott. Legmagasabb szintű lelki élete irodalmi formát is öltött. Főbb művei: *A tökéletesség útja, A belső várkastély*.[13]

A modern kor egyik nagy misztikusa, Lisieux-i Kis Szent Teréz (1873–1897). A „Kis" melléknevet előbbi névrokonától való megkülönböztetés miatt kapta, de életszentségének szellemi alapja miatt is találó. Ő alkotta meg a „kis út" teológiáját, mely szerint a Jézushoz vezető lelki magasságokba egészen apró, hétköznapi eszközökkel is el lehet jutni, ezek pedig minden egyszerű ember számára adottak. Nem akart naggyá válni, hanem minden körülmények között, apró jótettekkel, gyermeki lelkülettel megtenni a lépéseket az életszentségre való eljutás útján.[14]

Mindenképpen említést érdemel – ha nem is a teljesség igényével – néhány, az egyház és az emberiség egyetemes sorsát érintő jelenés, melyek hamar világhírnévre tettek szert, és hitbéli vagy egyháztörténeti hatásuk azóta is kimutatható.

11 Boros 2013, 275–277.; lásd még Tiefenthaler 1930, 89.
12 Fécampi et al. 1950, 311–313.
13 Diós 2009, 684–690.
14 Diós 2009, 651–657.

1858-ban egy szegény fiatal leánynak, Bernadettnek, egy Lourdes-hoz közeli barlangban jelent meg Szűz Mária tizenhat alkalommal. A jelenés helyszínén a Szűzanya rejtett, gyógyító erejű forrást mutatott, és kijelölte egy itt építendő templom helyét. Üzeneteiben a bűnökért való ima és a bűnbánat fontosságát hangsúlyozta. Bernadett, a látomások átélője később apáca lett, de harmincöt évesen 1879-ben meghalt. XI. Piusz pápa 1933-ban szentté avatta. A kegyhely híre azóta is töretlen, milliók zarándokolnak a lourdes-i Szűzhöz, és időről időre történnek csodás gyógyulások az itt imádkozó betegek körében.[15]

1917-ben, a portugáliai Fatima község határában három pásztorgyermeknek jelent meg Szűz Mária. A 10 éves Lucia Santos, a 9 éves Francisco Marto és a 7 éves Jacinta Marto számára fél éven keresztül minden hónap 13-án újra eljött az Istenanya, és az egész emberiség számára szóló üzeneteket adott. Áldozatot és engesztelést kért a világ bűnei miatt, a megtérés és imádság fontosságát hangsúlyozta, és kérte a pápát, hogy Oroszországot[16] ajánlja fel Szeplőtelen Szívének. A tízezrek által látott napcsoda és a kinyilatkoztatott három fatimai titok (leginkább a harmadik) a mai napig foglalkoztatja a hívőket és nem hívőket egyaránt.[17] A fatimai jelenések egyházi elismerést kaptak. 2017-ben Ferenc pápa szentté avatta a még gyermekként elhunyt Franciscót és Jacintát.

A garabandali Mária-jelenések 1961-től 1965-ig zajlottak egy északnyugati spanyol faluban, San Sebastian de Garabandalban. A látnokok – mint már annyiszor – egyszerű falusi kislányok voltak, név szerint Mari Gonzales Cruz, Jacinta Gonzales, Conchita Gonzales, Mari Loli Mazon. Szűz Máriától kapott üzenetek hasonlóan egyetemes érvényűek, az egész emberiség és a világ sorsának alakulását hivatottak jobb irányba terelni. A gyerekek elragadtatásai már a modern technika segítségével, filmfelvételekkel lettek dokumentálva. A katolikus egyház hivatalos álláspontja még nem ismert.[18]

A világegyház nagy misztikusai, a világ legismertebb látnokai és kegyhelyei mellett hazánk egyházi élete csodás eseményeket, szent helyeket, látnokokat

15 Grősz 1958, 385–388.

16 Az oroszországi bolsevik hatalomátvétel csak a jelenések után, november 7-én következett be, de Szűz Mária már akkor előrevetítette a kártékony eszmék terjedésének veszélyét.

17 Széll 2017, 609–621.

18 Vö. Kovács L. P., 2014.

tart számon. Ha egyik-másik esemény hitelessége meg is kérdőjelezhető, jórészt egyházi elismerést élvező, természetfeletti eredetűnek nyilvánított jelenségeket találunk.

Hamisnak bizonyult például az 1925-ben, Somogy megyei Nagyszakácsiban történt állítólagos Mária-jelenés. Két kislány vélte látni Szűz Máriát, Szent Pétert és angyalokat a falu határában, egy árok víztükrében és a felette ívelő híd alatt. A hír bejárta az országot, ezrével érkeztek a helyszínre a csodát látni akarók. Rott Nándor veszprémi püspök egy papokból és világiakból álló vizsgálóbizottság határozata alapján elhatárolódott az eseménytől.[19]

Máshogy alakult Sánta Lászlóné Csépe Klára sorsa. A háromgyermekes hasznosi parasztasszony látomásai – és ezzel életének kálváriája – 1947. július 2-án kezdődtek. Ekkor ugyanis, miközben a földeken dolgozott, megjelent Szűz Mária, és egy gyógyforrást mutatott neki. Férje segítségével meg is találták a látomásban megjelölt helyet. Természetesen a csodás események hírét nem lehetett megállítani, egyre többen hittek az asszonynak, és a gyógyvizet ezrek keresték fel. 1948-ban a népi összefogás eredményeképpen egy kegykápolna is felépülhetett.

Csépe Klárában az ateista politika rendszerellenséget látott, ezért pszichiátriai vizsgálatoknak vetették alá. Hol ön- és közveszélyes skizofréniásnak, paranoiásnak, hol pszichopatának diagnosztizálták. A kezelések során elektrosokknak is alávetették, de még így sem tudták látomásai megtagadására kényszeríteni. 1985-ös halála után nem sokkal az egyház hivatalos zarándokhelyként ismerte el a forrással megjelölt szent helyet.[20]

A két kiragadott példa mellett most csak felsorolni lehet a népi vallásosság néhány további zarándokhelyét, ahol csodák emlékét őrzi egy gyógyítónak tartott forrás vagy/és kegytemplom. Bodajk, Dömös, Csobánka–Szentkút, Csatka, Máriagyüd, Máriapócs, Máriabesnyő, Mátraverebély–Szentkút. A nevek egy jó része is mutatja az adott hely Máriához való kötődését, a másik névcsoport, a 'szentkút' pedig az ott fakadó gyógyító forrásra hívja fel a figyelmet.[21]

19 Récsei 2009, 115–128.
20 Jádi–Tüskés 1986, 516–556.; Limbacher 2003, 103–106.
21 Vö. Ipolyvölgyi 1998.

A viharos XX. század katolikus misztikájával összefüggésben több személynél is megjelenik valamilyen módon a Regnum Marianum eszmeiségével való kapcsolat. Jelen írásomban négy jellemző példát mutatok be, korántsem a teljesség igényével.

Van közöttük igazán világhírűnek mondható szent és rejtekben, szinte ismeretlenül szenvedő asszony. Nemcsak magyarokról van szó, hanem két olasz papról is. Választásom indoka többsíkú. Egyrészt pontosan a nyilvánosság összefüggésében mutatkozó, a világhír és a szinte ismeretlenséget vagy alig ismertséget reprezentáló két véglet, másrészről a hazai mellett a külföldi példák bemutatása azért fontos, mert részükről a magyarsággal szembeni elfogultság aligha mutatható ki.

Tevékenységük, az általuk ismertté vált magánkinyilatkoztatások és annak hatásai a jövőre fókuszálva igyekeznek teljesebbé tenni azt az egyháztörténeti, teológiai, lelkiségi, történelmi ívet, melynek kezdőpontjában Szent István király Szűzanyának való országfelajánlása áll.

A szóban forgó szent vagy életszentségben kiemelkedő személyek a következők:

- Pietrelcinai Szent Pio – az olasz stigmatizált pap, kapucinus szerzetes
- Galgóczy Erzsébet – az előző névhez képest szinte ismeretlen magyar stigmatizált
- Kovacsics Mária Natália – a szintén alig ismert apáca
- Don Stefano Gobbi – olasz pap, a Máriás Papi Mozgalom alapítója

Pietrelcinai Szent Pio (1887–1968)

Élete

Francesco Forgione néven született az olaszországi Pietrelcinában, 1887. május 25-én. Kisbirtokos szülők hét gyermeke közül a negyedikként látta meg a napvilágot. Már kisgyermekként vonzotta a szerzetesi élet. Ötéves volt, amikor a Szent Anna-templomban megjelent neki Jézus Szentséges Szíve, ettől kezdve rendszeresen voltak látomásai.

Tizenöt éves korában az Úr megmutatta Francescónak, hogy egész élete kemény harc lesz a sátánnal. Egy éjszaka egy fenséges férfi megragadta a kezét, és arra kérte, hogy vegye föl a harcot egy félelmetes, nagy termetű emberrel; és ezt ígérte neki: „Segíteni foglak, és nem engedem, hogy legyőzzön, mindig melletted leszek, hogy te győzd le őt."

Tizenhat évesen belépett a kapucinus konventbe, ahol szülőhelye után a Pio nevet kapta. 1907. január 27-én tett ünnepélyes fogadalmat, 1910. augusztus 10-én szentelték pappá a beneventói székesegyházban.

Elhatározta, hogy vezekléseit felajánlja az emberiség bűneiért. A kemény kolostori élet és az önkéntes vezeklések hamar kikezdték egészségét, ezért többször hazaküldték gyógyulni, erősödni. De mivel tartós javulást nem értek el vele, XV. Benedek pápától 1915. februárjában engedélyt kapott a tartós, kolostoron kívüli életre. Pietrelcinában kápláni teendőket végzett. Végül, 1916-ban a San Giovanni Rotondo-i konventbe küldték, itt töltötte élete hátralévő ötven évét.[22]

1910-ben kapta meg a stigmákat.

A stigma görög eredetű szó a sztidzó, ‚szúr, bök' igéből. Eredetileg olyan eltávolíthatatlan jegy, amelyet tüzes vassal égettek bele vagy tetováltak bele rabszolgák és a katonák a bőrébe, de megszégyenítésre és büntetésül is alkalmaz-

22 Vö. Simonné dr. Tigelmann 1991, 5–8.; Diós–Viczián 1993–2014, X. 970–972.

ták. A keresztény szóhasználatban Jézusnak a keresztre feszítés során a szögek és az oldalát megnyitó lándzsa okozta öt szent sebére utal a kifejezés, de tág értelemben a szenvedéstörténetének bármely testi nyomát is értjük alatta, vagyis a vérrel verejtékezés, ostorozás, tövissel koronázás, elesés.

A misztikában rendkívüli, Istentől való kegyelmet értünk alatta, mely során egy földi halandó átéli Jézus Krisztus szenvedéseit, a testi jegyei pedig stigmák. Lehetnek láthatók vagy láthatatlanok is, de minden esetben legalább időszakosan nagy fájdalmat okoznak. Létrejöttük orvosilag nem magyarázható és állapotuk nem befolyásolható, mégsem fertőződnek el. Gyakran Jézus szenvedéstörténetének nevezetes óráiban (csütörtök éjjel, péntek 3 óra) jelennek meg, vagy okoznak nagy fájdalmakat. Az első látható stigmákat Assisi Szent Ferenc viselte. Sziénai Szent Katalin láthatatlan sebeket viselt.

Gyenge idegzetű, hisztérikus vagy erős önszuggesztióra hajlamos személyek előidézhetnek magukon stigmákhoz hasonló jelenséget. Az egyház azonban hitelességüket nem a külső jelekből, hanem a személy belső, erkölcsi minőségéből, életszentségének vizsgálatából állapítja meg.[23]

Pio atya először rejtetten élte át a sebek jelenlétét, majd 1918-tól mindenki számára láthatóan is. Emellett más, igazolt rendkívüli jelenség is kísérte Pio atya életét: gondolatolvasás, bilokáció, magas testhőmérséklet (48 fok), intenzív virágillat, ami áradt belőle.

Szenvedést nemcsak a sebek okoztak neki, hanem az a kálvária is, ami a rendkívüli jelenségek kivizsgálásával elkezdődött. Bélyegezték csalónak, ördögtől megszállottnak. Eltiltották a gyóntatástól, nem tarthatott kapcsolatot hívőkkel 1933-ig, amikor XI. Piusz pápa újabb vizsgálata során visszavonta a tiltásokat. 1968-ban halt meg, sebei ekkor teljesen eltűntek. II. János Pál pápa 1999-ben boldoggá, 2002-ben szentté avatta.[24]

Egy magyar vonatkozású csodás esemény is színesíti Pio atya életét. Amikor Mindszenty bíborost 1948-ban bebörtönözték, majd egy idő után megfosztották a börtönben való misézés minden eszközétől, Pio atya egy reggel a szentmise kellékeivel együtt, csodás módon megjelent a bíboros cellájában.

23 Diós–Viczián 1993–2014, XII. 355.
24 Diós–Viczián 1993–2014, X. 970–972.

A két pap beszélgetett egymással, majd Pio atya ahogyan érkezett, el is távozott. A találkozást Pio atya San Giovanni Rotondo-beli kegytemplomában egy mozaik is megörökítette, ezt 2009-ben XVI. Benedek pápa áldotta meg.[25] Pio atya egy paptársának később még ezt mondta Mindszentyről: „Ne feledkezz el imádkozni ezért a nagy hitvallóért, aki annyit szenvedett az egyházért."

Magyar vonatkozású jövendölése

„Magyarország egy olyan kalitka, amelyből egyszer még egy gyönyörű madár fog kirepülni. Sok szenvedés vár még rájuk, de egész Európában páratlan dicsőségben lesz részük. Irigylem a magyarokat, mert általuk nagy boldogság árad majd az emberiségre. Kevés nemzetnek van olyan nagy hatalmú őrangyala, mint a magyaroknak és bizony helyes lenne erősebben kérniük hathatós oltalmát országukra!"

Hitelesség kérdése – Vajon tényleg ő mondta-e, valóban elhangzott-e?

A magyarság által sokat ismételt és nagy hírnévnek örvendő üzenet eredete kétkedésre adhat okot. Túlságosan részrehajlónak tűnik a magyarság számára, akár egyfajta felsőbbrendűségi tudatot is eredményezhet, ha nem lennénk azzal tisztában, hogy a kiválasztottság jézusi értelme egészen más, mint amit a földi logika diktál. „Sokan lesznek elsőkből utolsók, és utolsókból elsők" (Mk 10,31) – mondja Jézus. Máshol: „Aki ugyanis kicsivé lesz, mint ez a gyermek, az a legnagyobb a mennyek országában." (Mt 18,4). Szavai szerint az ő szemében más a mérték. Ilyen alapon lehetne egy mára megcsonkított, többszörösen kisemmizett, meggyötört, megalázott és valóban a sorban utolsó helyre kényszerített ország valamikor valamilyen értelemben első. De ez az elsőség nem mások rovására, más nemzetek és országok

25 Az eset hitelességét Hegedűs András vizsgálta kellő alapossággal. Hegedűs 2013.

ellenében valósulna meg, hanem inkább az együttes emelkedést szolgálva, az egész emberiség javára. Tehát a jóslatból akár az is kiolvasható, hogy bár a magyarságnak lenne oka és joga a történelemben elszenvedett egyéni és kollektív sérelmeiért elégtételt venni, eljön az az idő, amikor mindez nem lesz fontos, nem lesz fontosabb annál, hogy misztikus módon az egész emberiség javára cselekedjünk.

Mindezeken túl mégis felmerülhet a kérdés, hogy a jövendölést vajon nem egy nemzeti érzelmeiben buzgó, de jó szándékú magyar ember adta a híres szent szájába?

Az ez irányú kutatás egyelőre a világháló keretein túl nem nagyon tud lépni, valódi kritikai feldolgozása jelenlegi ismereteim szerint nincs, bár néhány könyv hiteles szavakként kezeli.

Egy honlap azt állítja, hogy a Magyar Katolikus Püspöki Kar hírportálja szerint ez a prófécia hiteles: a szentté avatási eljárás dokumentumai között szerepel, a positio második kötetének 1638. oldalán.[26]

Egy internetes forrás tudni véli a prófécia kerettörténetét. A leírás szerint állítólag egy magyar zarándok asszony kérte meg Pio atyát, hogy imádkozzon a magyarságért, és erre válaszul hangzott el a híres jövendölés.

Tény, hogy azon internetes források között, melyek figyelmet szenteltek a Pio atyának tulajdonított jövendölésnek, több is fősodratúnak tekinthető. Így, legelőször is a Magyar Kurírt, a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKPK) félhivatalos hírportálját érdemes megemlíteni, ami Pio atya életéről szóló cikkében idézi a híressé vált mondatokat.[27]

A 777blog.hu leginkább magyar keresztény fiatalokat megcélzó vallásos tematikájú híroldal. Szerkesztőségében olyan katolikus papok is munkálkodnak, akik ma a médiában is gyakran szerepelnek. A portál is bejegyzést szentel a nevezetes jövendölésnek anélkül, hogy hitelességének kérdésébe bocsátkozna.[28]

26 Edelényi Zsolt: Pio atya Magyarországról. https://edelenyizsolt.hu/pio-atya-magyarorsz%C3%A1gr%C3%B3l/

27 Magyar Kurír: Pietrelcinai Szent Pio. https://www.magyarkurir.hu/hirek/pietrelcinai-szent-pio-0

28 777blog.hu: „Magyarországra páratlan dicsőség vár!" – ezt jósolta rólunk 20. század nagy szentje. https://777blog.hu/2016/11/23/magyarorszagra-paratlan-dicsoseg-var-ezt-josolta-20-szazad-nagy-szentje/

A prófécia feltűnik a Budapesten megrendezett 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus hivatalos honlapján is.[29]

A Magyar Hírlap online felületén szintén olvasható egy a kijelentést tartalmazó cikk Bencze Izabella tollából. De meglepő módon hagyományos nemzeti és vallási elfogultsággal egyáltalán nem vádolható, baloldalhoz köthető hírportálok is kritika és szkepticizmus nélküli írást szenteltek a kérdésnek.

A HVG.hu egy 2013-as cikkében a sorokat kifejezetten érdekes kontextusban idézi. Az írás XVI. Benedek pápa lemondását követően, az interregnum időszakában Pio atya szavait pápaválasztó jóslatként próbálja értelmezni, amennyiben a kalitkából kiszálló gyönyörű madár esetleg egy magyar pápa is lehet, célozva Erdő Péter akkoriban felmerült esélyeire.[30]

A 24.hu-n olvasható írás szintén elfogadja a szavak hitelességét, a nagy hatalmú őrangyalt Gábriel arkangyallal azonosítja.[31]

Minden internetes megjelenést lehetetlen felsorolni, és nincs is szándékomban. A közlő elektronikus felületek spektruma láthatólag annyira széles, amennyire csak lehet. Így tehát katolikus hírportáltól a jobboldali híroldalon át a baloldalin túl természetesen a bulvár és az különböző ezoterikus nézeteket valló oldalak is bőven képviseltetik magukat.

Ezen túl mégis lehet találni nyomokat a hagyományos irodalmi világban is. Sípos S. Gyula *Magánkinyilatkoztatások Magyarországról* című könyve kellő alapossággal gyűjtött össze minden olyan személyt és hozzáférhető misztikus üzenetet, akinek/aminek köze van hazánkhoz.[32] A könyvben tárgyalt személyek: Pio atya, Don Gobbi, Michael Quinn, Sioulane atya, Regina Collins,

29 iec2020.hu – Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus hivatalos honlapja: Pió atya az önkéntes programunk védőszentje! https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/pio-atya-az-onkentes-programunk-vedoszentje-0

30 hvg.hu: Magyar pápa-próféciák: Pilinszky 40 éve megmondta? https://hvg.hu/velemeny.nyuzsog/20130228_Magyar_papaprofeciak_Pilinszky_40_eve_me

31 Bihari Dániel: Magyarok által árad boldogság a világra. https://24.hu/tudomany/2015/03/24/magyarok-altal-arad-boldogsag-a-vilagra/

32 Sípos (S) Gyula: Magánkinyilatkoztatások Magyarországról. http://szeretetfoldje.hu/index.php/cikkek-irasok/198-magankinyilatkoztatasok-magyarorszagrol

Bíróné Ilonka, Galgóczy Erzsébet, Natália nővér, Erzsébet asszony, Marián Rózsa. A szerző szintén idézi Pio atya szavait, annak hitelességét nem vonja kétségbe. A jövendölést a szerző tollából származó másik könyv, a *Magyar jelenség* is idézi.[33]

P. Láng Siegfried M. ORC osztrák misszionárius pap, a Coimbrai Szent Kereszt Kanonoki Rend szerzetese könyvének már a címe is sokat sejtető, *A Magyarság öt-seb titka, A keresztény magyarság önazonossága, Mária tulajdonának és örökségének öt hivatása és feladata.*[34] Trianon tragédiáját misztikus síkon szemléli, a történelmi Magyarországról leválasztott öt terület (Felvidék, Kárpátalja, Erdély, Délvidék, Őrvidék) tulajdonképpen öt sebet okozott az ország testén. És ilyen formán az Úr öt szent sebének titkára nyújt analógiát, és ezáltal bizonyos értelemben maga Magyarország is stigmatizált lett. Utal Pio atya jövendölésére is, azaz elfogadja hitelesnek.[35]

A felvázolt kép akár biztató is lehetne, mértékadó egyházi személyek, vagy hivatalos egyházi oldalak is tényként kezelik a jövendölést, implicit módon elfogadják hitelességét. Hogy a dolgunk mégse legyen olyan biztos, fontos tudni, hogy vannak szkeptikusok is, akik Blanár Mihály (a *Pio atya, a titokzatos karizmatikus* című könyv szerzője) állítólagos kijelentésére hivatkoznak, miszerint ő nem tud erről a próféciáról semmit, és nincs is semmiféle hiteles olasz forrás, ami ezt megerősítené.[36]

A fentiek fényében a kérdés nem eldöntött. Blanár kijelentése bár nem erősíti a jövendölés hitelét, de igazából nem is rombolja, csupán ő nem tud erre vonatkozó hiteles forrást. Ha mégis előfordulna, hogy a jóslatnak semmi köze nincs az olasz misztikus szerzeteshez, az is izgalmas kérdés, ki volt az a személy és mikor, aki megfogalmazta a próféciát és beemelte a köztudatba.

33 Sípos S. 2006.
34 P. Láng 2008.
35 P. Láng 2008, 7.
36 karizmatikus.hu: Próféciák, melyeket Pió atya kapott. https://www.karizmatikus.hu/noha/olvasnivalo/181-utolso-idk

Egyházi, társadalmi hatás

Pio atya (személyének tulajdonított) jóslat nem nevezi meg pontosabban a „nagy hatalmú őrangyalt". Az általam ismert online és hagyományos irodalmi források – egy-két kivétellel – nem bonyolódnak a rejtélyes égi személy kilétének megfejtésébe. Mint láttuk, van, aki Gábriel arkangyallal azonosítja, de kérdés, hogy összefüggésbe hozhatjuk-e, és kell-e egyáltalán összefüggésbe hozni Szűz Máriával, akinek évszázados hitünk szerint tulajdonát képezi ez az ország. Ha Mária országa vagyunk, akkor, ha nem is várhatjuk el oltalmát, de más népekhez hasonlóan valamivel erősebben reménykedhetünk benne. És ha ő a legfőbb oltalmazója ezeréves hazánknak, bizonyos értelemben „őrangyalunknak" is gondolhatjuk. Bár Mária nem része az angyalok seregének, hiszen ők a katolikus teológia szerint (a görög angelosz, 'küldött' szóból) a teremtett, üdvözült, tiszta szellemi létezők, nem nélküli mennyei lények. Személyük, értelmük és szabad akaratuk van, de testük nincsen.[37] Mária pedig földi, teremtett emberi lény, aki az egyház tanítása szerint mentes volt minden bűntől, és halálakor testben és lélekben felvétetett a mennybe.[38] Mégis van köze az angyalokhoz, hiszen a Szűzanya egyik címe az Angyalok királynője, ferences eredetű ünnepe augusztus 2.[39]

Ha arról nem is szerezhetünk bizonyosságot, hogy ki is a nagy hatalmú őrangyal, és arról sem, vajon átvitt értelemben Szűz Máriával összefüggésbe hozható-e, annyit mindenképpen elmondhatunk, hogy a jövendölés ugyanazt a mondanivalót sugallja, mint a tovább tárgyalandó misztikusok által ismertté vált magánkinyilatkoztatások: Magyarországnak, a magyar népnek különleges, szenvedéssel és megpróbáltatásokkal teli sors adatott; ez egyszer az egész emberiség javára fog válni, és ez egy nagy hatalmú égi személy oltalma, pártfogása és segítsége révén valósul majd meg.

E gondolat rokon a Regnum Marianum eszméjével, keresztény egyházi társadalmi beágyazottsága legalább annyira mély, mint magának Pio atya jö-

37 Diós–Viczián 1993–2014, I. 283–286.
38 LG 52–59.
39 Diós–Viczián 1993–2014, VIII. 681.

vendölésének. A rendszerváltás, vagyis a hosszú évtizedek után újra szabaddá vált vallásgyakorlás kezdete óta különösen erősödik és dinamikusan terjed ez a kiválasztottságtudat, a Máriához való erős kötődés, a történelemben elfoglalt – nem öncélú, hanem a másokért vállalt – szenvedő szerep és annak hosszú távon megvalósuló egyetemes, spirituális hatása. Mindez akkor is igaz, ha sokan félreértik a kiválasztottság gondolatát, és valamiféle nacionalista felsőbbrendűséget látnak bele. Ennek alátámasztására hiba felhasználni a Szent Piónak tulajdonított jóslatot.

Mégsem baj, ha a prófécia energiát és reményt táplál a viharos évszázadok és különösen az elmúlt XX. század szomorú eseményeiben megtépázott nemzeti öntudatba, hitet adhat, akár az önbeteljesítő jóslat elvén keresztül is. Ennek jelei érzékelhetők, és úgy látszik, még a nemzet és vallás iránt kevésbé elkötelezett szellemi körökben is akad olyan valaki, aki tisztelettel kezeli a látnoki szavakat. Bármennyire is rejtély a jövendölés eredete, látni fogjuk, hogy az alább tárgyalandó további látnokok közléseivel vagy cselekedeteivel (melyek eredete sokkal világosabban dokumentált) nagy jól összecseng.

Galgóczy Erzsébet (1905–1962)

Élete

A hölgynek Pio atyához hasonló élet jutott, azzal a különbséggel, hogy ő a nyilvánosságtól elzárva, rejtetten viselte a szenvedést. Maga Pio atya mondta róla, mikor magyar zarándokok keresték fel: „Minek jönnek maguk ide Magyarországról? Van maguknak is stigmatizáltjuk: Galgóczy Erzsébet."[40]

1905. június 27-én született Szolnokon, egy tizenegy gyermekes családban tizedik gyermekként. Nagyon beteges és gyenge fizikumú volt, az elemi iskolát nehezen tudta elvégezni. Szűz Máriához való erős kötődését édesanyjának

40 Kiss 1989, 178.

köszönheti, aki még születése előtt felajánlotta őt Jézusnak és a Szűzanyának. Az 1919-es zűrzavaros események és az országot érő román támadás elől az ágyútűz alatt álló szolnoki Vártemplomból, a Zagyvát átúszva, kimentette az oltári-szentséget. Már ekkor vértanúságra vágyott, pedig még csak tizennégy éves volt.[41]

1920-ban betegedett meg, és ettől kezdve súlyos testi és lelki szenvedésekben élete végéig (azaz negyvenkét évig!) ágyhoz kötve élt. Betegségei: skarlát, vesebaj, angolkór, TBC, mozgásszervi elváltozások, szív- és keringési betegségek.

1928 telén életét és szenvedéseit felajánlja engesztelő áldozatul hazájáért és minden emberért. Ezt követően, 1929 nagyböjtjében kapja meg a stigmákat. Ennek során felismerhető homlokán a töviskorona, kezén-lábán Krisztus sebei, sőt még az oldalsebe is. Élete végéig minden pénteken átéli a Megváltó szenvedéseit. Ebben az időben jelenik meg nála először egy „Szép Hölgy", akiben aztán felismeri a Szűzanyát, és aki ezután szinte minden nap meglátogatja. Szűz Mária kérésére rejtettségben élte le engesztelő életét. Életútja valóban párját ritkító misztika.[42]

1930-tól indul el az a kálvária is, ami Pio atya életét is végigkísérte. Vádaskodások, a meg nem értettség, egyházi vizsgálatok. Testvére megtagadja, az őt ápoló lelki atyjával hírbe hozzák, a rágalom miatt menekülniük kell.[43]

P. Oberten Odilo József ferences szerzetes, akkori lelkivezetője, 1934-ben, Rómában mesélt XI. Piusz pápának Galgóczy Erzsébetről. XI. Piusz így reagált: „Isten a műveit csodálatos úton tudja megvalósítani, ha azokat valóban Ő akarja."[44]

1962-ben elrejtve, elfeledve halt meg Máriaremetén. Boldoggá avatási eljárása elindult, de valamilyen okból – talán a kommunista rendszernek is köze van ehhez – leállították.[45]

41 Sípos S. 2016, 46.
42 Sípos S. 2016, 46–47.
43 Sípos S. 2016, 47.
44 Roth 2003, 94.
45 Sípos S. 2016, 7.

Szűz Mária, Galgóczy Erzsébet és a magyarság

Szűz Máriával való bensőséges, napi kapcsolata egészen különleges. Küldetése Mária kérésére a Magyarországért való szenvedés. Engesztelő áldozat volt a magyar nemzet bűneiért, a háború okozta borzalmakban. Több évtizedig ágyhoz kötötten viselte Krisztus sebeit, és élte át kínszenvedését. Sorsa mintha Magyarország misztikus sorsát illusztrálná. Mária országa lévén Mária nem feledkezett meg népéről, de nem harcos angyali sereget küldött, hogy tankokat, bombákat állítsanak meg, hanem egy egyszerű, rejtekben élő, gyenge teremtést választott, hogy a szenvedésével egy nép szenvedését enyhítse. Talán sejthetjük, bár soha meg nem tudhatjuk, hogy mi rosszabbtól kímélte meg az Ég az országot.

Galgóczy Erzsébet kiválasztott volt Mária országában. Mária a segítségét kérte, hogy szenvedéseivel enyhítse a második világháború és a kommunista hatalom tépázta ország szenvedéseit. Mária oltalma, a magyarsággal való kapcsolata itt a rejtekben szenvedő stigmatizált asszony személyén keresztül valósult meg.

Néha kétségek közt vergődő lelki gyötrelmeibe enged betekintést ez a vallomása:

„Mit tudok én tenni drága édes hazánk megmentésére, ha Máriácska nem tudta elhárítani a ránk szakadó szenvedést? […] Hónapok óta marcangolja ez a kín lelkemet, és borzalmas tehetetlenségem. Százszor és százszor felajánlom életemet édes hazánk megmentésére. Vajon csakugyan nem lehet kiengesztelni a jó Isten igazságos haragját semmivel?”[46]

„Mária mindig szomorú. Mindig engesztelésre szólít szeretett édes hazánkért.”

A Boldogságos Szűz e szavakat intézi hozzá egy alkalommal:

„Halálod után kinyilatkoztatja és megmutatja az Úr Jézus, hogy valóban az Ő eszköze voltál, és engesztelő áldozata. És én megmutatom, hogy az enyém voltál és az Úr Jézus leghatalmasabb akaratából történt és fog történni minden. Nagy szándékainak megvalósításához téged használt.”[47]

46 Sípos S. 2016, 35.
47 Sípos S. 2016, 48.

Egyházi, társadalmi hatás

Misztikus élete elrejtve, a nagy nyilvánosság számára ismeretlenül maradt hazájában. Idézet a róla szóló könyvből: „A XX. század első, vérzivataros évtizedeiben szinte egy időben jelent meg három stigmatizált, Krisztus sebhelyeit hordozó ember. Olaszországban Pio atya, Németországban Konnersreuthi Neumann Teréz, Magyarországon pedig Galgóczy Erzsébet. Ők egész életükkel, testükkel és lelkükkel tettek nyilvánvaló, szemmel látható tanúságtételt Jézus Krisztusról. Neumann Teréz és Pio atya szinte nemzeti intézménnyé vált, és nemzetközi hírre tett szert. Az elrejtett, engesztelő életet élő és az életszentség hírében elhunyt Galgóczy Erzsébetet azonban alig ismerik az emberek."[48]

Először is fontos szem előtt tartani, hogy efféle, rejtekben zajló engesztelő cselekedetek társadalmi hatása teológiai szemmel nézve más képet mutat, mintha puszta empirikus eszközökkel mérhető hatásról beszélnénk. Olyan célt szolgál, ami beágyazott a teremtett világ számára megalkotott isteni üdvterv egészébe. Eredménye nem is biztos, hogy jelen korunkban kimutatható, hanem hosszú távú, a teremtett világ keretein túlmutató célt szolgál.

Ha Márai Sándor szállóigévé vált kijelentésére (Népek Krisztusa Magyarország) gondolunk, akkor P. Láng Siegfried misztikus szemlélete a trianoni békediktátumban stigmatizált országról még inkább találónak látszik. Ebben az értelemben úgy válik hazánk Mária országává, mint anya és gyermek kapcsolata. Egy nemsokára tárgyalandó látnoki kijelentés szerint Mária kifejezetten tulajdonának vallja Magyarországot.

Galgóczy Erzsébet misztikus élete a naponta megvalósuló természetfeletti események, csodák és jelenések ellenére is alig vált ismertté, és ezt is kezelhetjük csodaként, mert a számtalan párhuzam, a megannyi szent csodában gazdag élete szinte mágnesként vonzza a zarándokok seregét. Már életükben szinte világhírre tettek szert vallásos körökben, ahogy erre Pio atya sorsa jól rávilágít. Mindezek a XX. században történtek, amikor a tömegkommunikációs eszközök révén még inkább szabad az út a hírek terjesztésére. És a csodára szomjazó

48 Sípos S. 2016, fülszöveg.

egyszerű nép tömegével kezd özönleni a természetfeletti esemény helyszínére. Mégsem ez történt Galgóczy Erzsébet esetében, csodás módon megmaradt rejtekben ismeretlenül, mintha csak az égiek rendezték volna így. Tökéletesen azt valósította meg, amit Jézus kért, mert Máté evangéliumában ezt olvassuk:

„Ügyeljetek, hogy igazvoltotokat ne az emberek előtt gyakoroljátok, hogy csodáltassátok magatokat velük, mert így nem lesz jutalmatok Atyátoknál, aki a mennyben van." (Mt 6,1)

„Mikor pedig imádkoztok, ne tegyetek úgy, mint a képmutatók, akik szeretnek a zsinagógákban és a terek sarkán állva imádkozni, hogy feltűnjenek az embereknek. Bizony, mondom nektek: megkapták jutalmukat. Te, amikor imádkozol, menj be a szobádba, zárd be az ajtódat, és így imádkozz Atyádhoz, aki a rejtekben van; akkor Atyád, aki lát a rejtekben, megfizet majd neked." (Mt 6,5–6)

„Ne lássák az emberek, hogy böjtölsz, csak Atyád, aki a rejtekben van; és Atyád, aki lát a rejtekben, megfizet majd neked." (Mt 6,18)

Ennek fényében más értelmet nyer az a csend is, ami a boldoggá avatási eljárása körül tapasztalható. Persze vannak, akik a kommunista időkben megrekedt folyamatot szeretnék újraéleszteni. Sípos S. Gyula és a Szeretet Földje Közhasznú Alapítvány szorgalmazza Galgóczy Erzsébet kanonizációs eljárását, ennek érdekében imádkoznak és várják a magyar stigmatizált misztikushoz intézett imameghallgatásokat a váci püspöki irodába.

„Alázattal kérünk add, hogy rejtett életét minél többen megismerhessük, közbenjárónk legyen szükségeinkben, boldogjaink között tisztelhessük Isten egész népe javára, a Szentháromság dicsőségére. Ámen."[49]

49 Sípos S. 2016, 100.

Kovacsics Mária Natália (1901–1992)

Élete

Pozsonybesztercén született 1901-ben, Törökbálinton halt meg 1992-ben. Már gyermekkorában komoly imaéletet élt. 14 éves korában ferences harmadrendi fogadalmat tett, 1918-ban, Pozsonyban belépett az orsolyiták rendjébe. 1922-ben a belgiumi Monsba küldték kisegítő nővérnek. 1934-ben visszahívták Pozsonyba. Misztikus élményei hatására 1936-ban Magyarországra jött, hogy elindítsa a Világ Győzelmes Királynőjének tiszteletét. A Jó Pásztor Nővéreknél magdolnanővérként kérte felvételét, ekkor a kecskeméti zárdába került. 1943–48 között a budai zárdában élt. Az 50-es évekbeli szétszóratás után három nővér egy ideig Pestszentlőrincen élt. Utolsó éveit a Vas megyei Hegyfaluban, majd Törökbálinton töltötte.[50]

Különös, belső misztikummal teli élete már kislány korában elkezdődött. A Szűzanya először óvodás korában lépett vele kapcsolatba, amikor a templomi jelenés során Világ Királynőjeként nevezte magát, és buzgó imádságra kérte a gyermeket. Máskor pedig ezt mondta neki: „Imádkozz papjaimért!" A kérést a kislány lelkesen teljesítette. Mivel édesapja bizalmatlan és gyanakvó volt az efféle történetek iránt, csak édesanyjával osztotta meg élményeit.[51]

Egyszer egy titokzatos szép hölgy kért bebocsájtást a házukba. Szülei gyanakvóan ugyan, de beengedték. Natália egész éjjel vele volt, a Mennyországról beszélgettek. Reggel részt vettek a szentmisén, majd a hölgy rejtélyesen módon eltűnt. Nemcsak a fiatal leány részesült a mennyei tüneményben, hanem a miséző pap is. „Ki volt ez az asszony, Marikám? Nem volt földi lény. […] Alig mertem megáldoztatni – mondta – mert amikor a Szentostyát felé nyújtottam, fénylett az arca és fény áradt a szájából is. Az Ostya kirepült a kezemből. Megáldozott ebben a fényben. Féltem a rendkívüli jelenségtől, s láttam, hogy ebben

50 Diós–Viczián 1993–2014, IX. 622.
51 Fogas 2013, I. 13.

az asszonyban semmi földi nincs, ez a lény maga a dicsőséges Túlvilág. Még a sekrestyében is remegtem." [52]

Natália nővérnek élete során rendszeresen volt része jelenésekben, üzenetekben, látomásokban, hol Szűz Mária, hol Jézus részéről.

Magyarságra vonatkozó égi üzenetek

Mária:

„Szent István az országot a mennyei Atyától kapta, és mivel fia meghalt, örökségül Nekem adta. Én ezt az örökséget elfogadtam. Más országok is felajánlották magukat Nekem, de örökségem csak ez az egy ország. Történelmében megjárta a keresztutat, de soha el nem pusztul."[53]

Jézus:

„Akarom és kívánom, hogy az engesztelés illata, amely a magyar földről az egeken át a Szívemig hatol, az egész világot illatozza be, mert Anyám országa által áldásteljes isteni kezemet feléje emelem, hogy azt bűnbánatában, engesztelésében megáldjam és magamhoz öleljem."[54]

„Miként a betlehemi istállóban elkezdődött a megváltás, úgy a magyar földön elkezdődik az én nagy munkám. A bűn megszüntetése, eltörlése a föld színéről, a lelkek megszentelése, a sátán legyőzése, és az én országomnak diadalmas uralma. Ez pedig – miként mondottam – annyiban fog sikerülni, amennyiben Szeplőtelen Anyámnak, mint a Világ Győzelmes Királynőjének megadják a nyilvános tiszteletet és elismerést."[55]

52 Regina Mundi Victoriosa. A Világ Győzelmes Királynője. 9–10. https://www.vilagkiralynoje.hu/files/natalia_nover.pdf
53 Regina Mundi Victoriosa. 25.
54 Fogas 2013, I. 79.
55 Fogas 2013, 79–80.

„Tudja meg az egész világ, hogy magyar népem, Anyám iránt tanúsított különös tisztelete, szeretete által nyer isteni szemem előtt tetszést és kegyelmet."[56]

„Magyarország engeszteléséért kész vagyok az egész világon könyörülni!"[57]

„Tudasd lelkiatyáddal, az áldozatok és buzgó imák, amelyek egy idő óta az égbe szállnak magyar népem szívéből, annyira kedvesek előttem, hogy sok bűne ellenére is kész leszek az egész világnak megkegyelmezni."[58]

„Anyám országát egy jelzővel akarom kitüntetni. Azzal, hogy nem csupán Mária országa, hanem Mária engesztelő országa legyen."[59]

Látomásainak, égi üzeneteinek egyházi vizsgálata

Megjegyzendő, hogy adott misztikus élményekkel, jelenésekkel, látomásokkal kapcsolatban a katolikus egyház legalább annyira látszik gyanakvónak, mint a világi szkeptikusok. És erre jó oka van. Többször előfordult már az egyháztörténelemben, hogy egy természetfeletti eseményről kiderült, hogy csalásról volt szó. Jó példa erre Magdalena de la Cruz esete, aki 1543-ban halálos ágyán bevallotta, hogy stigmáit ő maga hozta létre. [60]

Az egyház tehát gyanakvó, de nem elutasító. Ezért van szükség hosszas vizsgálatokra, a kapott üzenetek teológiai elemzésére, amik hitelessé nyilvánításának alapvető kritériuma, hogy semmi olyat nem tartalmazhatnak, ami ellenkezik a hivatalos kinyilatkoztatással.

Natália nővér esetében először Dr. Krasznay Jenő teológiai tanárra hárult a feladat, hogy Natália nővér ügyével foglalkozzon. 1932-ben történt felszen-

56 Fogas 2013, 80.
57 Fogas 2013, III. 80.
58 Fogas 2013, III. 80.
59 Fogas 2013, 88.
60 A stigmák racionális megközelítésének lehetőségeit tárgyalja Klaniczay Gábor. Klaniczay 2015, 11–34.

telése után a veszprémi egyházmegyében működött, 1945-ben Svájcba került, hogy ott a magyar katolikus közösség pasztorációjában vegyen részt. 1939-ben ismerte meg Natália nővért, és vizsgálatai után 1943. január 21-én szakvéleményét felettesei elé terjesztette. Hosszas vizsgálódás, beszélgetések és a misztikus élmények megismerése után jelentését így zárta: „… meg vagyok győződve a mi Urunk Jézus Krisztusnak, Üdvözítőnknek természetfeletti működéséről Natália nővér esetében."[61]

A látnok esetében nem csupán kapott üzeneteinek, látomásainak valódi isteni eredetét kellett bizonyítani, hanem egy személyén túlmutató, országos, sőt az egész világ spirituális sorsát befolyásoló ügyben kellett reagálni. Natália nővér ugyanis két egészen konkrét égi kérést tolmácsolt elöljáróinak. Az egyik a Jézus és Szűz Mária akarata szerinti, a normafai Szent Anna-réten felépítendő engesztelő kápolna ügye volt. A másik, egy engesztelő női szerzetesrend létrehozása. A kérések egyházi vizsgálatot és határozott döntést sürgettek. Ne felejtsük el, mindez a második világháború derekán történt.

Az első hivatalos kivizsgálás ellentmondásos kimenetelű volt. Rómából Páter Müller Lajos S. J. végezte az ügy feltárását. Beszélgetéseik során az a vélemény alakult ki benne, hogy az apáca „nagyobb kegyelmeket kap, mint Nagy Szent Teréz". Ám később Natália nővér akkori rendtársai irigysége más irányt szabott az vizsgálatnak. Valótlan rágalmaik a kelleténél nagyobb súllyal estek a latba, ezért a folyamat megalázó és negatív eredményt hozott. Olyannyira, hogy az akták „szigorúan bizalmas" minősítést kaptak, és elzárták őket a nyilvános kutatástól.[62]

A második kivizsgálást a magyar főpásztornak frissen kinevezett Mindszenty Józsefhez intézett kérelmével, Dr. Tóth K. János külügyi szentszéki referens kezdeményezte. A bíboros 1946. november 19-én rendelte el a történtek hivatalos feltárását. A megalakult bizottság tagjai: Dr. Szabó Imre kanonok, későbbi esztergomi segédpüspök, Dr. Bánk József, egyetemi tanár, későbbi váci érsek-püspök és Dr. Kecskés Pál egyetemi tanár voltak. Natália nővér pártfogói

61 Regina Mundi Victoriosa. A Világ Győzelmes Királynője. 5. https://www.vilagkiralynoje.hu/files/natalia_nover.pdf

62 Fogas 2013, III. 48.

közt tudhatjuk Shvoy Lajos székesfehérvári és Pétery József váci püspököket, Grősz József kalocsai érseket, Badalik Bertalan veszprémi püspököt, Dr. Tóth K. János külügyi szentszéki referenst. A folyamat másfél évig tartott és az elsővel ellentétben pozitív eredménnyel zárult.[63]

A Mindszenty József által jóváhagyott vizsgálat kedvező fordulata nem csak egy hivatalos ügy lezárását jelentette, mert a bíboros úr személyesen, teljes hittel és lélekkel az égi kérések mellé állt. A magánkinyilatkoztatások által óhajtott tervvel kapcsolatban ezt írta:

„A Világ Királynője nagy engesztelő mozgalomra főpásztori áldásomat adom."[64]

A természetfeletti közlések egyházi, társadalmi hatása

Érdekes módon, még a hivatalos vizsgálatok és a negatív reakciók előtt elindult az a komoly hatás az egyházban, ami végül az egész világot érintette. Ma már ennek nem sok nyomát és emlékét tapasztaljuk, de akkor, a háború sújtotta földkerekségen, az elcsüggedt, de akkor még aktívabban vallásos társadalom számára az ilyen égi üzenet reményteljes segítség volt.

1941–42 között a mennyei közlések tartalmával több levél is eljutott Rómába, a Szentszékhez olyan papi személy útján, akit Jézus jelölt ki Natália nővér számára. A kiválasztott Gologi Lajos jezsuita atya volt. Mielőtt elfogadta volna a küldetést, a páter különösen körültekintően megvizsgálta a nővér állításait, és több rendtársa véleményének kikérése után, P. Borbély István szegedi rektor jóváhagyásával küldte az égi üzeneteket az Örök Városba. A Szentszék számára szóló feladatok és kívánságok a következők voltak:

– XII. Pius vezesse be a Világ Királynőjének ünneplését;
– engesztelés mozgalma, engesztelő szerzet jóváhagyása;
– engesztelő kápolna jóváhagyása a Szent Anna-réten;

63 Fogas 2013, III. 89.
64 Fogas 2013, III. 89.

– egyházi megújulás, megtisztulás;

– Jézus-központú lelkiség erősítése.[65]

A levelek komoly vatikáni szervezőmunka segítségével eljutottak a Szentatyához. XII. Pius első körben nyitottnak mutatkozott a kérések felé, de kiegészítést kért. Tudni akarta a látnok személyét (ami nem volt Natália nővér kedvére, meg akart maradni rejtettségben), továbbá leírást kért arról, hogy milyennek mutatkozott a Szűzanya. Ez azért volt fontos, mert minden eddigi jelenés alkalmával (Lourdes, Fatima stb.) Szűz Máriának jellegzetes, szimbolikus külseje volt, amiből sok mindent ki lehet olvasni.[66]

A nővér látomásaiban háromféle módon látta Szűz Máriát, mindhárom változat elkészült festmény formájában, és jóváhagyást kapott az Esztergomi Főegyházmegyei Hatóságtól, sőt a Korda Rt. Nyomdaipari és Könyvkiadó vállalat azonnal a képek sokszorosításába és terjesztésébe fogott.[67]

XII. Pius pápa, Krisztus földi helytartója, már 1942. nyarán felajánlotta Róma városát a Világ Királynőjének, majd tiszteletének hangot adott az Apostoli Szentszék félhivatalos napilapjában, az *Osservatore Romanó*ban. 1942. december 8-án a Szent Péter-bazilikában, miközben a téren 80 ezres tömeg imádkozott, teljesítette az Ég Natália nővéren keresztül ismertté vált akaratát, és ünnepélyesen elismerte a Szűzanyát mint a Világ Királynőjét.[68]

A 40-es években alig volt Magyarországon olyan katolikus, aki ne hallott volna a Natália nővér által elindított nagy magyar engesztelésről. A nehéz helyzetből való menekülés szinte egyetlen megoldásának hitték, hogyha a Világ Királynője segítségét kérik. Mindenütt énekelték az engesztelés himnuszát, imádkozták a Világ Királynője rózsafüzért, terjesztették a Natália nővér látomásai alapján készült képek másolatait.[69] A Magyar Püspöki Kar 1942. szeptemberében elismerte az Engesztelő Mozgalmat, október 11-én engesztelő napot hirdettek az országban.[70]

65 Fogas 2013, III. 27.
66 Fogas 2013, III. 28–29.
67 Fogas 2013, III. 35.
68 Fogas 2013, III. 25–26.
69 Fogas 2013, I. 15.
70 Fogas 2013, I. 179.

További fontos feladat volt, ahogy azt Jézus és Mária kérték a látnok nővéren keresztül, hogy épüljön fel egy engesztelő kápolna a normafai Szent Anna-réten.

1942. augusztusában jelent meg az első nyilvános felhívás az ügy érdekében, a jezsuiták *Szív* című újságjában. 1942-ben társulat alakult a kápolna felépítésére, a főváros vezetése területet ajándékozott a célra. Hermány Géza építészmérnök kapott megbízást az épület terveinek elkészítésére. Serédi Jusztinián bíboros úr viszont csak 1944 őszén hagyta jóvá a kápolna felépítését.[71]

1944. március 11-én tartotta alakuló ülését a kápolna hivatalos építő bizottsága. Az illusztris tagok sorából látható, hogy a széles körű társadalmi összefogás élére az ország főméltóságai is odaálltak.

– Dr. vitéz József Ferenc, főherceg,
– Dr. Szántó Homonnai Tivadar, Budapest főpolgármestere,
– Gróf Festetics Pál, a budapesti cserkészek főparancsnoka,
– Dr. Huszty Károly, fővárosi tanácsnok,
– Dr. Lévay Edéné, a Szenvedő lelkeket segítő imatársulat elnöknője,
– Lovag Kriegs-Au Emil, pápai kamarás,
– Dr. Tóth K. János, a külügyminisztérium szentszéki referense,
– Herczegh Mihály, főhadnagy.[72]

A késlekedés végzetesnek bizonyult. Amikor 1944. december 8-án Molnár László, a Batthyány téri Szent Anna-templom esperes-plébánosa felszentelte a Világ Királynője Engesztelő Kápolna alapkövét, már bombázták Budapestet.

A háború végével újabb kísérlet történt a terv megvalósítására. Amikor Mindszenty bíboros-hercegprímás megismerte az ügyet, teljes szívvel állt mellé, és aktívan támogatta a kápolnaépítést, valamint a Hazánk engesztelő küldetését. A normafai helyszínt is megtekintette, és ragaszkodott hozzá, hogy olyan formában épüljön fel a szentély, ahogyan azt az Úr Jézus Natália nővérnek kinyilatkoztatta.[73]

71 Fogas 2013, I. 179–180.
72 Fogas 2013, I. 183.
73 Fogas 2013, III. 92.

„Főpásztori óhajom, hogy a magyar engesztelésnek szentély épüljön. A magyar püspöki kar 1946. dec. 26-i körlevele szellemében akarom az engesztelésnek ezt a szentélyét, mint az engesztelés évének maradandó emlékét…”[74] A szentély alapkövét ő maga rakta le 1947. szeptember 25-én, de ezúttal a kommunista hatalomátvétel vetett véget a törekvéseknek. A kápolna ügye évtizedekre feledésbe merült.

A rendszerváltás után újraéledt a törekvés. Fogas Anna és Natália nővér rendi utóda, Rita nővér Paskai László bíboros, esztergomi érsek elé terjesztették az építés szándékát. 1992-ben megalakult a Svábhegyi Világ Királynője Engesztelő Kápolna Egyesület, és mint törvényes jogi személy fogott neki az építkezés újbóli megszervezésének.[75]

Az ügy egy időre ugyan elhalt, de a 2010-es évek elején újabb lendületet kapott. 2012-ben létrejött a Világ Királynője Engesztelő Mozgalom és a hozzá kapcsolódó alapítvány is, vezetőik Köteles László, Komlóska község polgármestere és Mészáros Domonkos OP atya.[76]

A nemes ügy 2013-ban kormányzati támogatást is kapott. A kápolna felépítése bekerült a Normafa Park kiemelt beruházás tervezett feladatainak listájára [1443/2013. (VII. 16.) Korm. határozat]. [77]

Ám pár év múlva környezetvédelmi okokra hivatkozva már nem kápolnaépítés, hanem egy szabadtéri misező emlékhely kialakításáról szóltak a tervek. Erre 2018-ban építészeti pályázatot is hirdetett a Budapest Főváros XII. Kerületi Hegyvidéki Önkormányzat és az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye. 59 érvényes pályamunka érkezett, amiből a három legjobbat rangsorolás nélkül díjazták, és további terveket vásároltak meg. Ezt követően indulhat meg a társadalmi diskurzus a megvalósítandó tervről.[78]

74 Fogas 2013, III. 92.
75 Fogas 2013, I. 221.
76 Balázs Attila: Történelmi áttekintés. https://www.vilagkiralynoje.hu/tortenelmi_attekintes/
77 1443/2013. (VII. 16.) Korm. határozat a Normafa Park kiemelt beruházás koncepciójáról és az azzal összefüggő feladatokról. https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A13H1443.KOR&txtreferer=00000003.TXT
78 Megszülettek az első tervek az Anna-réti misézőhelyre. https://index.hu/urbanista/2019/02/26/anna_ret_normafa_kapolna_mise/

Kérdés, hogy az ügy jelenlegi állása mennyire van összhangban a Natália nővérnek kinyilatkoztatott eredeti kéréssel. És valójában miért nem tud megépülni ez a kápolna hetven éve, amikor azóta annyi templom felépülhetett az országban?

Stefano Gobbi (1930–2011)

Élete

1930-ban, az olaszországi Dongóban született, 2011-ben Milánóban halt meg. 1964-ben szentelték pappá, majd teológiai doktorátust szerzett a Pápai Lateráni Egyetemen. Eleinte a Don Alberione által alapított Szent Pál Társasághoz tartozott. 1972. május 8-án egy fatimai zarándoklaton imádkozva belső indítást érzett arra, hogy mozgalmat alapítson olyan papok részvételével, akik felajánlják magukat „Szűz Mária Szeplőtelen Szívének". 1972. október 13-án két másik pappal elindította az MMP-t, amely elterjedt az egész világon. Gobbi a földkerekség minden pontján szervezett ima- és testvériségtalálkozóra ellátogatott.[79]

Gobbi atya részletesen bemutatja természetfeletti kommunikációját Szűz Máriával. Itt belső lelki indíttatásokról, lélekben megszülető üzenetekről beszélhetünk. A misztika ezen ágát is érdemes némileg megismerni.

Nem érzékszervekkel felfogható kapcsolat történik Jézussal, Szűz Máriával, az angyalokkal vagy a szentekkel, mint az egyház által hitelesnek nyilvánított jelenések esetében. Belső szavaknál nem hallunk a fülünkkel, nem látunk a szemünkkel, nem tapintunk semmit, és ez mégsem csupán az a sugallat vagy belső indíttatás, késztetés, ami a Szentlélektől adatik meg a hittel imádkozó lélek számára. Mialatt az ember az égi szavakat „hallja", értelme nem aktív, vagyis nem keresi a gondolatokat, sem a módot a kifejezésre. Keresztes Szent János megfogalmazása szerint olyan természetfeletti szavak, amelyeket az értelem nem magától kap, hanem egy

79 Fr. Stefano Gobbi. https://en.msm-mmp.org/donstefano

másik személytől. Tisztán érthető szavakká testesült, de nem a befogadó személy értelméből, hanem természetfeletti módon a tudatába került gondolatok, üzenetek. Mindez néha az összeszedettség állapotában történik, néha azon kívül.[80]

Magyar vonatkozású égi üzenet Gobbi atya szerint

„Jézusom földi helytartója többet tud Istennek erről a nagy művéről (Krisztus eljövendő királyságáról), mint sokan mások. Tudja, hogy az Úrnak ebben a tervében egy nép különösen fontos helyet foglal el, melyet első királya, a mai nap szentje, István, csaknem 1000 évvel ezelőtt felajánlott nekem, és a tulajdonomba adott. Ezért nevezik országát már évszázadok óta Regnum Marianumnak, az én országomnak. Pápám ismeri e nép Isteni küldetését, melyért 1000 éves történelme folyamán mártírjai sorával fizetett. Ezért intézett hozzájuk rövid idő alatt több üzenetet. István királlyal, Magyarország pártfogójával együtt ma szívemet megindító szavakat intézett hozzám, hogy e nemzet »fontos örökségét« gondjaimra bízza, mint Krisztus anyjára, és mint e hőn szeretett magyar nép minden gyermekének »Nagyasszonyára« bízza.

Meghallgatom szeretett fiam kérését, ezért küldöm üzenetemet általad népem minden gyermekéhez. Ez a nép saját testével védte évszázadokon át a keresztény Európát különböző pusztító nem keresztény ellenségekkel szemben. Önfeláldozó, diadalmas küzdelmére emlékezteti a keresztény világot mind a mai napig a déli harangszó. A Nyugat Magyarországot a »kereszténység védőbástyája« címmel tüntette ki, azonban nem volt hálás a nép hatalmas véráldozatáért és emberfeletti szenvedéséért. Isten azonban annál jobban kitüntette e népet, amikor már az állam alapításakor tulajdonomba adta. A mostani időkben újra nekem adta választott eszközként, Szeplőtelen Szívem egész világot érintő békediadalára.

A háború pusztítása után ennek az országnak egyháza kapta a legerőteljesebb csapásokat ellenfelemtől. Az Isteni irgalom azonban a kegyelem rendkívü-

80 Gobbi 1996, 43–44.

li forrását fakasztotta az országban, és ez már sok éve egyre növekvő mértékben kiárad a föld minden népére.

Emlékszel? A Sátán ebből a népből választott eszközt, hogy a Szent Péter Bazilikában fájdalmas anya szobromat szétzúzza. Az altemplomban viszont a pápa felszentelte tiszteletemre a »Magyarok Nagyasszonya« kápolnát, amely a világegyház szívében Mária népének fontos keresztény örökségét hirdeti, és az Isteni terv ismerőit ennek a népnek nagy küldetésére emlékezteti. De népemnek lelkileg át kell változnia, hogy ezt a küldetést teljesíthesse Isten dicsőségére, az emberiség javára és a saját üdvösségére…"[81]

Hitelesség kérdése

Az üzenetet Don Gobbi 1981. augusztus 16-án kapta, azon a napon, amelyik a világegyházban Szent István király ünnepe.

Természetesen, ahogy Pio atya magyar vonatkozású próféciájának esetében, úgy itt is felmerül annak lehetősége, hogy egy honfitársunk írta és adta Gobbi szájába a kijelentést. Ám itt könnyebb dolgunk van, hiszen kideríthető, hogy az üzenetet P. Keller Illés OCD hozta nyilvánosságra. Eredetileg nincs benne a Máriás Papi Mozgalom könyveiben, csak 1998-ban szerkesztették a szöveghez függelékként, Magyar vonatkozású üzenet címmel.[82] Tehát eredete dokumentált és ellenőrizhető.

Gobbi atya helye az egyháztörténelemben

Az általa alapított Máriás Papi Mozgalom gondolata tehát ama bizonyos 1972-es fatimai zarándoklaton született Szűz Mária kérésére. Miközben a Jelenések kápolnájában imádkozott azokért a papokért, akik megtagadják hivatásukat, és olyan társulatokba tömörülnek, amelyek az egyház tekintélye ellen dolgoznak,

81 P. Láng 2008, 43–44.
82 P. Láng 2008, 44.

belső sugallatot kapott, hogy a Szűzanya őt mint alázatos és egyszerű eszközt használja fel, hogy összegyűjtse azokat a papokat, akik elfogadják felhívását, és felajánlják magukat az ő Szeplőtelen Szívének. Szilárd egységben maradnak a pápával és az egyházzal, hogy a rájuk bízott híveket Mária szívének menedékébe vezessék.[83]

Még ez évben egy szerény papi imatalálkozóval kezdte a küldetését, és néhány katolikus folyóiratban hírt adtak a mozgalomról. 1973 márciusában negyven klerikus vallotta magát a mozgalom tagjának, de szeptemberre ez a szám megkétszereződött. 1974-től a mozgalom terjedni kezdett Európában és az egész világon. 1995 végéig Stefano Gobbi többször eljutott mind az öt kontinens számos országába, hogy imatalálkozókat (cönákulumokat) vezessen. A nevezett év végéig 2210 ilyen találkozón vett részt, ebből 1015 Európában, 840 Amerikában, 97 Afrikában, 116 Ázsiában és 142 Óceániában volt.[84]

A Mozgalom mára elterjedt Európában és a világ minden részén. Több száz püspök, több ezer pap és sok millió hívő a Mozgalom tagjának vallja magát.

A Máriás Papi Mozgalom feladatai:
1. Mária Szeplőtelen Szívének tett önfelajánlás;
2. egység a Pápával és az egyházzal;
3. elvezetni a híveket a Máriára való teljes ráhagyatkozásra.

A mozgalom Magyarországon is megjelent, első hazai felelőse Dr. Erdős Mátyás (1908–2003) apostoli protonotárius volt. 1935-ben szentelték pappá, 1937-ben teológiai doktorátust szerzett, majd az érseki tanítóképző főiskola tanulmányi felügyelője lett. 1939-től a hittudományi főiskola teológiai tanára, 1941-től lelki igazgatója is. Hosszabb lelkészi szolgálat után 1984-ben az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója lett.[85]

1983-ban Altöttingben részt vett egy Don Stefano Gobbi által német papoknak tartott lelkigyakorlaton. Első magyar papként lelkesen üdvözölték, Gobbi

83 Gobbi 1996, 13.
84 Gobbi 1996, 14.
85 Krajsovszky 2014, 7–16.

mindjárt megkérte egy elmélkedés megtartására. Miután elmondta, hogy ő már korábban is a mozgalom szellemében tevékenykedett, anélkül, hogy ismerte volna ezt a szervezetet, Gobbi atya felkérte, hogy legyen a Máriás Papi Mozgalom magyar felelőse. [86]

A Máriás Papi Mozgalom magyarországi központja a Budapest VI. kerületi Szent Család Plébánia. A Szent Család-templomban rendszeresen imádkoznak a magyar jövőért. És itt mutatkozik meg egy különleges „fizikai" kapcsolat a Regnum Marianum eszméjével. A templomban, miközben a hívők Magyarországért és a világért imádkoznak, azokban a padokban ülnek, amelyek a Rákosi Mátyás által felrobbantott Regnum Marianum templomból lettek idemenekítve.[87]

Összefoglalás

A misztikusok ebben a sorrendben való bemutatása nem véletlen. A Pio atyának tulajdonított üzenet ugyan egy erőteljes küldetést, szerepet fogalmaz meg a magyarság vonatkozásában, de a Máriával való kapcsolata még nem nyilvánvaló. Ehhez képest Galgóczy Erzsébet konkrét eszköz a Szűzanya kezében, hogy Magyarországról gondoskodjon, ám a Regnum Marianum-eszme itt nincs kimondva, bár a cselekedetekben erősen megnyilvánul. A Natália nővérnek adott kijelentések már egészen egyértelműen köthetők ehhez a szellemiséghez. Stefano Gobbi által pedig már néven is van nevezve:

„Ezért nevezik országát már évszázadok óta Regnum Marianumnak, az én országomnak."

A Regnum Marianum eszmeisége a múltban több területen tetten érhető. Jelen írás megszületését az vezérelte, hogy – ha hittel hisszük e történeteket, üzeneteket – lássuk, ez a kapcsolat nem egyoldalú, hiszen a Szűzanya és Jézus Krisztus ennek tudatában fordult és fordul a magyarsághoz misztikus kijelentésekben, magánkinyilatkoztatásokon keresztül, másrészt pedig mindez nem

86 Krajsovszky 2014, 16.

87 Szent Család Plébánia – Templomunk rövid története. https://www.szent-csalad.hu/?show=4

a múlt, hanem a jelen és a jövő reménysége is. Mindszenty bíboros – a Mindszenty Alapítvány hivatalos honlapján olvasható – jövőnek szóló gondolata álljon itt befejezésként:

„[…] észbontóan fájó gondolat volna, ha az ősi, Máriás magyar földről a hit, remény, szeretet megfogyatkozásával az Isten Anyját száműznők, vagy száműzni engednők, és Szent István történelmi érvényű szerződését botorul felmondanók, megsemmisítenők. Ennek a kapcsolatnak a megbontása népi öngyilkosság volna. Ez lenne a végső haláltánc és a nemzethalál, az örvény, amelyből nem volna menekvés, kiemelkedés."[88]

88 Mindszenty József: Egyházmegyei körlevél újév alkalmával. https://mindszenty.webnode.com/products/egyhazmegyei-korlevel-ujev-alkalmaval-1-/

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balányi 1925. Balányi György: *Assisi Szent Ferenc élete.* Szent István Társulat, Budapest, 1925.

Boros 2013. Boros Gábor (szerk): *Filozófia.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2013.

Diós–Viczián 1993–2014. Diós István – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon.* Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014.

Diós 2009. Diós István: *A szentek élete.* Szent István Társulat, Budapest, 2009.

Fécampi et al. 1950. Fécampi János – Saint-Thierry Vilmos – Szentviktori Hugó – Karthauzi Guidó: A boldog szemlélődés. Középkori misztikusok írásaiból. *Vigilia,* 15. (1950) 6. 311–314.

Fogas 2013. Fogas Anna: *Natália nővér.* Szent József Kiadó, Budapest, 2014.

Gobbi 1996. Gobbi, Stefano: *A papokhoz, Szűzanyánk szeretett fiaihoz.* Máriás Papi Mozgalom, 1996.

Grősz 1958. Grősz József: Lourdes. *Vigilia,* 23. (1958) 7. 385–388.

Hegedűs 2013. Hegedűs András: Pio atya látogatása a bebörtönzött Mindszenty bíborosnál. *Magyar Sion – Új folyam,* 7./69. (2013) 2. 205–215.

Ipolyvölgyi 1998. Ipolyvölgyi Németh J. Krizosztom: *Máriakegyhelyek Mária országában.* Móczár Béla Kiadó, 1998.

Jádi–Tüskés 1986. Jádi Ferenc – Tüskés Gábor: A népi vallásosság pszichopatológiája. In *„Mert ezt Isten hagyta…" – Tanulmányok a népi vallásosság köréből.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 516–556.

Kiss 1989. Kiss Mária Hortenzia: Új idők apostola – A stigmatizált *Galgóczy Erzsébet.* Szerzői kiadás, Kecskemét, 1989.

Klaniczay 2015. Klaniczay Gábor: A stigmatizáltak – Az emberi test mint kép a szenvedő Krisztusról. In Gyimesi Emese – Lénárt András – Takács Erzsébet (szerk.): *A test a társadalomban. Rendi társadalom – polgári társadalom 27.* Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest, 2015.

Kovács 2009. Kovács Zoltán: A Szeretetláng Lelki Napló teológiai vizsgálata. *Magyar Sion – Új folyam,* 3./45. (2009) 2. 137–174.

Kovács 2011. Kovács Gábor: Szent Mihály ima. *Keresztény Élet,* 19. (2011) 8. 14–21.

Kovács L. P. 2014. Dr. Kovács L. P. Bánk OFM: *Mária missziók a bűnösökért.* Budapest, 2014.

Krajsovszky 2014. Krajsovszky Gábor: *Erdős Mátyás atya elmélkedései, beszédei, előadásai – II.* [Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK) – a magyar nyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában], Krajsovszky Gábor, 2014.

LG. Lumen Gentium. A II. Vatikáni Zsinat Lumen Gentium kezdetű dogmatikus konstitúciója az Egyházról. Magyar Katolikus Püspöki Konferencia. https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=3 (Letöltés ideje: 2022. augusztus 10.)

Limbacher 2003. Limbacher Gábor: A Szentháromság kultusza Nógrádban különös tekintettel a szabadtéri ábrázolásokra. In *„Oh, boldogságos háromság" – tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2003. 101–138.

P. Gyéressy 2016. P. Gyéressy Ágoston: *Boldog Özséb élete.* Ős-Kép Kiadó, Budapest, 2016.

P. Láng 2008. P. Láng Siegfried M. ORC: A *Magyarság öt-seb titka. A keresztény magyarság önazonossága, Mária tulajdonának és örökségének öt hivatása és feladata.* Stella Maris Alapítvány, Budapest, 2008.

Ratzinger 2000. Ratzinger, Joseph: A fatimai „titok" teológiai kommentárja. In *Fatima üzenete. A harmadik titok.* Ford. Diós István. Szent István Társulat, Budapest, 2000.

Récsei 2009. Récsei Balázs: Egy „csodahely" kialakulása és annak hatósági kezelése – az 1925-ös nagyszakácsi látomások és következményei. *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv,* 39. (2009) 115–128.

Roth 2003. Roth, Anna: *A szeretet nem ismer határt. A stigmatizált Galgóczy Erzsébet élete és szenvedése 1905–1962.* Two Hearts Books, Mountain View, CA, 2003.

Simonné dr. Tigelmann 1991. Simonné dr. Tigelmann Ilona (szerk.): *Pio atya levelezései.* Magánkiadás, Tata, 1991.

Sípos S. 2006. Sípos S. Gyula: *Magyar jelenség.* Zarándok Kiadó, Budapest, 2006.

Sípos S. 2007. Sípos S. Gyula: *Magánkinyilatkoztatások Magyarországról.* Zarándok Kiadó, Budapest, 2007.

Sípos S. 2016. Sípos S. Gyula: *A stigmatizált Galgóczy Erzsébet élete és misztikája.* Szerzői kiadás, Törökbálint, 2016.

Széll 2017. Széll Kálmán: Gondolatok a fatimai jelenések 100. évfordulóján. *Vasi Szemle,* 71. (2017) 5. 609–621.

Tengely 2014. Tengely Adrienn: A katolikus hitbuzgalmi társulatok Pécsett a dualizmus korában. In *Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-közép Európában.* SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, 2014. 115–127.

Tiefenthaler 1930. Tiefenthaler József: *Aszkézis és misztika – A tökéletes élet.* „Élet" Irodalmi és Nyomda Rt. 1930.

Török 2011. Török József: Invokáció Szent Mihály arkangyalhoz. *Tengernek Csillaga,* 16. (2011) 3. 1–2.

INTERNETES FORRÁSOK

1443/2013. (VII. 16.) Korm. határozat a Normafa Park kiemelt beruházás koncepciójáról és az azzal összefüggő feladatokról
https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A13H1443.KOR&txtreferer=00000003.TXT
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

777blog.hu: *„Magyarországra páratlan dicsőség vár!" – ezt jósolta rólunk 20. század nagy szentje*
https://777blog.hu/2016/11/23/magyarorszagra-paratlan-dicsoseg-var-ezt-josolta-20-szazad-nagy-szentje/
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Balázs Attila: *Történelmi áttekintés*
https://www.vilagkiralynoje.hu/tortenelmi_attekintes/ (Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Bihari Dániel: *Magyarok által árad boldogság a világra*
https://24.hu/tudomany/2015/03/24/magyarok-altal-arad-boldogsag-a-vilagra/
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Diós István: *Szentek élete*

http://www.ppek.hu/konyvek/Dios_Istvan_A_szentek_elete_I_1.pdf
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Edelényi Zsolt: *Pio atya Magyarországról*
https://edelenyizsolt.hu/pio-atya-magyarorsz%C3%A1gr%C3%B3l/
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Fr. Stefano Gobbi
https://en.msm-mmp.org/donstefano (Letöltés ideje: 2020. január 26.)

hvg.hu: *Magyar pápa-próféciák: Pilinszky 40 éve megmondta?*
https://hvg.hu/velemeny.nyuzsog/20130228_Magyar_papaprofeciak_Pilinszky_40_eve_me
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

iec2020.hu – Az 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus hivatalos honlapja: *Pió atya az önkéntes programunk védőszentje!*
https://www.iec2020.hu/hu/hirek-sajto/pio-atya-az-onkentes-programunk-vedoszentje-0
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Magyar Kurír: *Pietrelcinai Szent Pio* https://www.magyarkurir.hu/hirek/pietrelcinai-szent-pio-0 (Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Megszülettek az első tervek az Anna-réti misézőhelyre
https://index.hu/urbanista/2019/02/26/anna_ret_normafa_kapolna_mise/
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Mindszenty József: *Egyházmegyei körlevél újév alkalmával*
https://mindszenty.webnode.com/products/egyhazmegyei-korlevel-ujev-alkalmaval-1-/
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Regina Mundi Victoriosa. A Világ Győzelmes Királynője. Mária Natália, Magdolna nővér magán-kinyilatkoztatásai.
https://www.vilagkiralynoje.hu/files/natalia_nover.pdf (Letöltés ideje: 2021. február 1.)

Sípos (S) Gyula: *Magánkinyilatkoztatások Magyarországról*
http://szeretetfoldje.hu/index.php/cikkek-irasok/198-magankinyilatkoztatasok-magyarorszagrol
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

Szent Család Plébánia – Templomunk rövid története
https://www.szent-csalad.hu/?show=4
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)
www.karizmatikus.hu: *Próféciák, melyeket Pió atya kapott*
https://www.karizmatikus.hu/noha/olvasnivalo/181-utolso-idk
(Letöltés ideje: 2020. január 26.)

20th-century Christian mysticism in light of the idea of *Regnum Marianum*

ABSTRACT: The idea of Regnum Marianum can be examined not only from the perspective of history, or the history of art, or literature, but also in connection with church history and a peculiar segment of theology, namely Christian mysticism. In the not too remote past several saints or persons of saintly lives received, to use church terminology, "private revelations of supernatural origin" in which Hungary is concretely mentioned as the Kingdom of Mary. This study is not looking for scientific explanations of the phenomena; rather, it merely intends to present the contents of the visions and messages, their connections with the idea of *Regnum Marianum,* their church-documented examinations, and their social impact.
KEYWORDS: mysticism, private revelation, supernatural, vision, Virgin Mary, prophet, stigma, church history, Hungary, Kingdom of Mary

A KÖTET SZERZŐI

Klima Gyula, PhD, az MTA doktora, igazgató, Magyarságkutató Intézet, Eszmetörténeti Kutatóközpont; Professor of Philosophy, Fordham University, New York

Völgyesi Levente, PhD, habilitált egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jogtörténeti Tanszék

Bujdosó Ádám, független kutató

Németh Zsolt, PhD, tudományos főmunkatárs, Magyarságkutató Intézet, Eszmetörténeti Kutatóközpont

Teiszler Éva, PhD, tudományos főmunkatárs, Magyarságkutató Intézet, Történeti Kutatóközpont

Gyenes László, PhD, független kutató

Kerékjártó Ágnes, PhD, tudományos munkatárs, Magyarságkutató Intézet, Nyelvtervezési Kutatóközpont

Kovács Kálmán Árpád, PhD, tudományos főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus kori Kutatócsoport

Miklós Péter, PhD, habilitált címzetes egyetemi tanár, Kodolányi János Egyetem

Scheffer Miklós, független kutató

A kötetet a Magyarságkutató Intézet adta ki.
Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.
Web: mki.gov.hu
Email: kiado@mki.gov.hu
Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója
Felelős szerkesztő: Mati Márton
Borítóterv, műszaki szerkesztés: Tóth Mihály
Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda,Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

Regnum Marianum

Mit is jelent az, hogy Magyarországra tradicionálisan Regnum Marianum-ként, Mária országaként, pontosabban királyságaként szoktunk referálni? Mi a jelentősége ennek a megjelölésnek? Honnan ered? Mennyire specifikusan magyar ez a tradíció? Mit jelentett ez a tradíció történelmünkben? Hogyan élt tovább századokon át: milyen vallásos, teológiai, jogi, politikai eszmerendszerek keretében, milyen művészeti és egyéb kulturális formákban? Mi a jelentősége és hatása ennek a tradíciónak a mai életünkben, gondolkozásunkban? Ilyen és hasonló kérdéseket feszegettek és feszegetnek az Magyarságkutató Intézet Eszmetörténeti Központja által rendezett konferenciának az előadásai, valamint a konferencia nyomán született, jelen tanulmánykötet írásai.

Klima Gyula

MAGYARSÁGKUTATÓ INTÉZET

9 786156 117595